

JOÓ TIBOR

A MAGYAR
NEMZETESZME

KULTURA
ÉS
TUDOMÁNY

100.11504

A MAGYAR

NEMLÉTES

YVAMC

KULTURA ÉS TUDOMÁNY

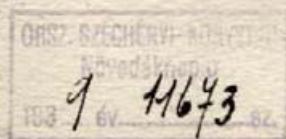
A MAGYAR NEMZETESZME

ÍRTA

JOÓ TIBOR

FRANKLIN-TÁRSULAT BUDAPEST

12396
017341

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.

I. BEVEZETÉS.

Ez a történetfilozófiai tanulmány a magyar nemzeteszmet vizsgálja, azt a fogalmat, melyet a magyarság a nemzet mibenlétéről kialakított, s mely minden időben mértékéül szolgált a magyar nemzetiségnek, s annak, kit kell a magyar nemzet valódi tagjának tartani.

A nemzet *emberi* közösség. Az emberi szellem szervezi az ösztönös együttélés természeti állapotából, hosszú fejlődés folyamán, közbeeső állapotok sorozatában. S ami éppen nemzetté teszi, az egy fogalom, mit a nemzet mibenlétéről fogadott el a közösség, s mi életét mint eszmény és cél irányítja. Tagjai *ebbe az eszmébe* vetett hitben forrnak össze nemzetté.

E fogalom és maga a nemzeti közösség is történeti képződmény, tehát változáson, fejlődésen mennek keresztül. A történetiséggel jár együtt az is, hogy e fejlődés az egyes nemzetegyénségek esetében más és más lehet, s így más és más lehet nemzetekként és korszakokként a nemzet mibenlétéről elfogadott fogalom is. Látni fogjuk, hogy ez így is van. Nagyon helytelen volna hát, ha egyetlen korszak vagy egyetlen nemzet nemzetfogalma iránti elfogultságból minden ezzel ellenkezőt helytelennek ítélnénk és abban a meggyőződésben lennénk, hogy mindazok a közösségek,

melyek nem a mi nemzetfogalmunkat tartják az eszménynek, voltaképpen nem is nemzetek, a fejlődés kezdetlegesebb vagy romlott állapotában vannak. Egy közösséget az tesz nemzetté, hogy annak tartja magát, eszmét állít maga elé s azt követi, nem pedig merőben természeti ösztönöket és anyagias szükségleteket. Ez az eszme azonban különböző lehet.

Még helyesebb az eszmének a fogalmáról beszélni. Mert az eszme, az idea nem változik. Örök és egyetemes érvénnyel uralkodik a valóság felett. Az emberi szellem azonban csak nehezen, küzdelmek és tévedések árán közelítheti meg. A fogalmak felismerésének kísérletei. Tiszta jelentéséhez a köztudat alig, csak a filozófiai kritika juthat el, — már amennyire az emberi szellem egyáltalán képes, — s ennek birtokában a róla alkotott fogalmak értékét elbírálhatja, megállapítva, mennyire illenek a valóságra és mennyit tartalmaznak az ideából.

A köztudatban élő fogalmak a bennük hívőknek magát az eszmét jelentik, s ők a valóságot szerinte ítélik meg és szerinte igyekeznek formálni. Történeti tényezők hát és hallatlan reális következményeik vannak. A történetet belőlük lehet megérteni, mert ők irányítják fejlődését és eseményeit. S a történésznek az a feladata, hogy ezeknek a fogalmaknak a kialakulását és irányító hatását ábrázolja. A történetfilozófus azonban tovább mehet. Az ő feladata az, hogy a filozófia egyetemes céljának megfelelően, a végső alapokat kutassa és a jelenségeket azokra vezesse vissza. A fogalmak az eszme jelentkezései. Nemcsak joga hát, de kötelessége is, hogy a történetileg kialakult fogalmakat az eszmének kritikai eljárással

nyert jelentéséhez mérje és megállapítsa, mennyit tartalmaznak azok ebből. Ezzel emelkedik a vizsgálódó és ítélő emberi szellem a történeti valóság relativitása fölé.

Feladatunk hát kettős. Meg kell először vizsgálnunk, hogyan alakult ki a tényleges magyar nemzeti közösség, majd azt, milyen fogalmat alkotott magának a magyarság a nemzet mibenlétéről. Azután igyekeznünk kell tiszta dialektikai módszerrel megközelíteni a nemzet tiszta eszméjét, hogy ezzel a magyar nemzetfogalmat szembeállíthassuk és értékét lemérhessük. Csak így értjük meg lényegéig. S csak így értjük meg a nemzet történetének lényegét is. Mert amint a nemzet realitását eszméje teremti, úgy *nemzeti* történelmét is ez az eszme fogja egységbe. A legtöbb, amit egy nemzet történelméből kipárolhat: nemzeteszmejének történelme. Ez sorsának fonala.

Előljáróban azonban egy bevezető vizsgálatra van szükségünk, a jelenre irányítva tekintünket.

Ma egész Európában és így hazánkban is általában a nemzetfogalomnak és a nacionalizmusnak egy közös formája uralkodik. Először is ezt kell hát szemügyre vennünk, föltéve a kérdést, ráillik-e ez a valóságra és a nemzetfejlődés mindenik stádiumára, s feltehető-e, hogy kifejezi a nemzeteszme tiszta lényegét.

E felfogás a közös származásban, nyelvben, hazában, államban, kultúrában és sorsban látja azokat a tényezőket, melyek a nemzetet alkotják. A közös származású, egynyelvű, egy hazában, egy államban élő, közös kultúrájú és sorsú emberek a nemzet tagjai. Ez az eszmény; s a hozzá való ragaszkodást érti nacionalizmuson a

közvélemény. E tényezők közül itt egyik, ott másik lép előtérbe, de ha különböző arányban is, valamennyien szerepelnek, s a lényeg az, hogy a nemzet mivoltát ilyen külső, tárgyi vonásokban látják.

Ám, ha alaposabban szemügyre vesszük e fogalmat, a vizsgálat balul üt ki ránézve.

A közös származást ma szívesen szigorítják egészen a faji azonosságig és nemzet helyett szívesebben használják a nép, sőt faj szót, azonosítva a hármat. S valóban, ha a közös származás dolgában következetesek akarunk lenni, bizvást beszélhetünk is mint követelményről a fajközösségről. De a faj biológiai fogalom, ennél fogva aligha nem a természettudomány lesz itt hivatva véleményadásra. Ez pedig már régen eldöntötte, hogy jólehet eredetileg csakugyan lehet emberfajokat feltételezni, tiszta fajokkal a történeti időkben már sehol sem találkozunk. A fajok keveredése mind az ősidőkben, mind az ismert történet folyamán oly nagyfokú és mélyreható, hogy fajilag egységes emberi közösségekről nem beszélhetünk. A történelem ezt a tényt forrásszerűleg tudja igazolni, írott följegyzésekből népek egyesüléséről; az antropológia pedig a népek és nemzetek sírmezőin lelt csontmaradványokból a maga exakt természettudományi módszereivel állapítja meg. Ez a keveredés sohasem szünetelt és ma sem szünetel, úgyhogy népet, nemzetet és fajt azonosítani tudományos értelemben képtelenség.

Ezzel szemben fel szokták hozni, hogy ha nem is természettudományi, de történelmi értelemben, mégis csak beszélhetünk fajokról, mert az eredetileg különböző fajú ősök leszármazottai közt a századok folyamán bizonyos vérségi homogenitás alakult ki. Itt mindenekelőtt az illetéktelen

szóhasználatot kell kifogásolnunk. A faj természettudományi fogalom, kár volna megzavarni ezzel a céltalan és megtévesztő történelmi használattal tiszta értelmét. Való, hogy megállapítható egymásközt házasodott csoportok keretén belül bizonyos mérvű vérközösség. De ez a csoport — még ha feltesszük is, hogy eredeti megalkakulása óta sohasem került bele idegen vér, s nem is fog, ami persze lehetetlenség — semmiképpen sem mondható fajnak. Mert a faj fogalma elválaszthatatlan bizonyos, tárgyilag leírható és felsorolható, meghatározott *biológiai* sajátságok kimaradhatatlan örökletes ismétlődésétől nemzedékről nemzedékre. Tehát a fajilag sajátos és jellemző vonások közül egy sem hiányozhat egyetlen ivadékból sem. Ilyesmíró pedig szó sincs az úgynevezett «történelmi fajok» esetében. E fogalom hívei azt a fikciót szeretnék elfogadtatni, hogy a fajok kereszteződéséből s állandó együttmaradásából új faj keletkezhet. A természettudomány azonban kísérletileg is kimutatta, hogy a fajiság eredeti természeti adottság, a kereszteződésből új faj, tehát meghatározható, örökletes jegyek állandó egysége, nem származik; a keresztezésből származott ivadékokban a keresztezett fajok eredeti sajátságai öröklődnek tovább. Ezekben az esetekben csak annyi mutáció merül föl, hogy e fajlagos sajátságok az egyes utódokban különböző arányban egyesülnek és jelentkeznek, esetleg egyik-másik háttérbe szorul vagy döntően előtérbe lép. Ám ez az arány távolról sem állandó és örökletes, hanem a mutáció a leszármazás folyamán mindvégig szabad és változékony. Új faji alkat kialakulására semmi kilátás és semmi biztosíték.

A faji kérdés és a fajbiológia egyéb, nagyrészt csak kevésbé tisztázott problémái nem tartoznak itt ránk. Mindössze arra kell még rámutatnunk, hogy a tudomány kíváncsinosnak tartja a fajok keveredését, mint a minőségbeli fejlődés útját. A belterjes tenyészet korcsosuláshoz vezet. S ez a tény, valamint az, hogy a fajok valóban egyre nagyobb mértékben keverednek, arra mutat, hogy az emberiség testi mivoltában is történetének általános tendenciáját követi: az egyetemes emberiség, az egyetemes humánus tényleges megvalósítását. Bármily különösen hangzik ez ma, egykor valóban testvérré válnak a föld bármely messzi táján élő emberek, ha rossz testvérekké is. Mikor? Az emberiség, ez a fiatal faj annyira elején van még életének, történetének.

Van azonban a tömeges keveredés elleni védekezés jogosultságának egy másik forrása. Egy már kialakult zárt csoportszellemnek és kultúrájának — népiségnek vagy nemzetiségnek — könnyen exisztenciájába, vagy legalábbis lényeges vonásai elvesztésébe kerülhet, ha hirtelen, egyszerre hasonlóan kialakult szellemiségű, kultúrájú nagy embercsoporttal keveredik. Erre van is számos történelmi példa. S az ettől a sorstól való védekezés természetes és jogos törekvés. Az egyetemes humánus eszméje nem önfeladást, még kevésbé más, idegen egyéniség felvételét, hanem integrálódást kíván. A szellemi egyéniség védelme azonban nem faji kérdés.

A nemzetnek közös származásra, fajra alapítása tehát az immár számtalanszor elismételt képtelenségekre vezet. Kik a «valódi» franciák, az őslakós kelták-e vagy a hódító germán frankok? Az angolság milyen «fajhoz» van kötve? Az olaszok

hallatlan vérkeveredésében ki tud eligazodni? Németek-e a szláv poroszok? A spanyolok hogy intézik el azt a kétségtelen ténnyt, mely sok egyéb mellett germán és semita arab kereszteződéssel bonyolítja a fajiság problémáját náluk? S mi ennek az elvnek a következménye Magyarországon? Melyik a magyar «faj»: az ősmagyarság finn-ugor vagy török rétege? Hova tegyük a Hunyadiakat, kiknek nemmagyar eredete már a maguk idejében közismert volt, sőt Mátyás király udvari történetírójával meg is örököltette? Zrínyi, Petőfi, s a Rákóczyak szláv vére akadály-e magyarságuknak? Liebl-Munkácsy Mihály koloritjában ugyanaz a különös dús mélység jelenti a magyarságot, mint Szinyei-Merse vásznain, kiből valóban kimutatható a honfoglalók vére. A példák, melyek kétségtelenül igazolják, hogy a nemzeti-ség nem vezethető le a közös származásból, még kevésbé a faji egységből, végnélkül szaporíthatók. E két dolog nem hozható kapcsolatba egymással. Mégpedig azért nem, mert mindkettő a lét más és más síkjáról való: a vérszerinti származás és a faj a természet világába tartozik, a nemzeti-ség pedig szellem.

Úgyanilyen nehézségek vannak a nyelv és nemzet viszonyában. A közös nyelvben kétségtelenül nagy közösségformáló és összetartó erő van. Botorság volna ezt tagadni. Ez azonban azon az egyszerű gyakorlati tényen alapszik, hogy a közösség létrejöttéhez és fenntartásához az egyéneknek meg kell érteniük egymást. A nemzetet azonban az létesíti, *ami a megértés folyamán kialakul*: a közös szellem. Ezt pedig nemcsak a nyelv közvetíti. Nem fejezi-e ki a nemzetiséget a művészetek internacionális beszéde? A nyelv

kétségtelenül szintén *egyik kifejeződése* a nemzeti lényegnek. De a viszony ez, nem pedig a fordítottja. Nemzeti nyelvvé egy nyelv csak akkor válik, mikor már kialakult a nemzetiség és az éppen azt a nyelvet választotta kifejező eszközzül. Mint ahogy a magyarság esetében a finn-ugor nyelvnek jutott ez a kitüntetés, nem pedig az általa ugyan-úgy használt török idiómának. Míg a nemzetiség és nyelv kapcsolata a fejlődés folyamán be nem következik, addig a nyelv csak egyszerű érintkezési eszköz, melynek semmiféle nacionális értéke nincsen.

Csak nagy felületességgel állítható tehát, hogy a nyelv lényeges alkotó eleme a nemzetiségnek. Ezernyi példa bizonyítja, hogy a nemzetiség nincsen a később *nemzetivé vált* nyelvhez kötve, hanem idegen nyelven is megnyilatkozhat. Helyesebben: az az eredetileg «idegen» nyelv akkor éppen olyan rangú és értékű eszköze a nemzetiségnek, mint később a mai «nemzeti» nyelv. Közismert, hogy a középkori Európa egyetemes irodalmi nyelve a latin volt, s a nemzetiség mindenütt ezen a nyelven bontakozott ki. Angliában sokáig a francia volt a hivatalos nyelv, a «legangolabb» alapvető törvények ezen a nyelven maradtak fent, s nem egy, az angol nemzetiség lényegét kifejező hagyományos szertartásban ma is szerepe van e nyelvnek. Nagy Frigyes, kiről bizonyára mindenki elismeri, hogy a német nemzet fejlődésében elsőrangú szerepe volt, franciául írt és beszélt. Vagy nem a magyar nemzetiség kialakulásának alapvető tényezői közé tartoznak Kézai Simon vagy Kálti Márk latinnyelvű krónikái? Rákóczi Ferenc latin vagy francia emlékiratai nem a magyar szellemet reprezentálják? Liszt

Ferenc nem beszélte a magyar nyelvet. Széchenyi István, mikor a honfíúi keserv legküzdelmesebb éjszakáin naplójának német mondatait róta, nem volt magyar? S beszéljünk kisebbekről. Azok a rutén származású és nyelvű talpasok, kik Rákóczi Ferenc latin «Recrudescunt»-jára hadba szállottak, nem voltak tagjai a magyarságnak?

A nyelv maga is minden bizonynyal fontos alkotása a nemzeti szellemnek, s az utóbbi századokban keletkezett nagy nemzeti kincsek tárháza valóban a nemzeti nyelven írt irodalom. Ismerete nélkül nehéz ma már a nemzet lényegéhez hozzáférközni. Ám ő maga éppen oly kevésbé az a misztikus hatalom, mely a nemzetet létesíti, mint ahogy nem az a vér, a származás sem. Ha így volna, akkor az anyanyelv már magában véve a nemzet tagjává tenne bárkit, amit bizonyára senki sem állít, aki a nemzetnek csak némi szellemi rangot is tulajdonít. A nemzetiség alapjai sokkal mélyebben nyugszanak, mint materiális-biológiai vagy a nyelvközösség véletlen körülményeiben, s egy nemzet tagjává emelkedni sokkal komolyabb és bonyolultabb folyamat, mintsem hogy azt születés vagy nyelv ingyen ajándékképpen hozhatná.

S nem ily varázshatalom az állam sem. Csak a legtúlzóbb racionalizmussal állíthatja valaki, hogy az állampolgárság bárkit is automatikusan a nemzet tagjává tesz, s elvesztése kizárja nemzetéből. Hiszen van idő, mikor a nagy száműzöttek nemzetük leghűbb, a nemzetiséget igazán reprezentáló tagjai. Az állam külsőleges, intézményszerű alakulat, törvényeken, parancson és erőhatalmon alapul; a nemzet merőben érzelmi közösség, a hozzátartozás és iránta való hűség

nem külső szabályok betartásában nyilvánul, s léte nem függ attól, rendelkezik-e jogi értelemben vett szuverénitással. Nemzetek ellehetnek állam nélkül is. A lengyel nemzet másfél századig nem élt? S állhat fönt állam, anélkül, hogy valamely nemzet mondaná magáénak. Nincsen nemzet a földön, melynek valamennyi tagja ugyanannak a közös nemzeti államnak a polgára lenne, mint ahogy nincsen állam, melynek minden polgára egyazon nemzet tagjának érezné magát. Ha a nemzetet és államot azonosítjuk, kizárjuk az Erdélyben vagy Amerikában élő magyarokat nemzetünk köréből. A mai kor gyermeke előtt természetesen kockázatos azt állítani, hogy az államnak semmi köze sincs a nemzethez, pedig mégis csak arra tudományos következtetésre kell jutnunk, — s erről is lesz még bővebben szó, — hogy az állam a nemzeti semlegesség irányában fejlődik, mint ahogy kinőtte azt az állapotot is, amikor egyik vallásfelekezetet vagy társadalmi osztályt védte, a másikat üldözte. Az államnak semmi köze ahhoz, hogy polgára a tojást — Swift szimbolumával élve — a hegyesebb vagy gömbölyűbb végén törje-e fel, s nem részesítheti egyiket sem előnyben. A nemzeti egység szintúgy nem esik egybe az állami egységgel, mint az egyházi sem. Az államiság nem lényeges alkateleme a nemzetiségnek. Ne becsüljük túl az egyszerű emberi együttélés észszerű organizációját és adminisztrációját.

S a közös haza? Nemzetalkotó erejének mértékét húsz évvel ezelőtt éppen úgy szemlélhettük, mint ma. Hiszen még ugyanazon faluban is élhetnek különböző nemzethez tartozók. Viszont egymástól messze eső földrajzi tájakon fűzheti össze

a hűség a valódi nemzettagokat. A nemzet közös hazájának élménye éppen olyan másodlagos, derivatív jelenség, mint a nemzeti nyelv. Nem ő teremti meg vagy tartja össze a nemzetet, hanem azért van nacionális értéke, mert a nemzet hagyományai fűződnek hozzá. Mohács gyásztere vagy a Fejedelem sírhelye, Kassa, akkor is *«hazája»* volna a magyarnak, ha nemzetünk egyetlen tagja sem élne ott, mint ahogy *«hazánk»* marad örök időkre a távoli sík, ahol a hét magyar Álmost vezérévé választotta. De magyar-e mindenki, aki Kassán él, s állíthatjuk-e, hogy Etelköz térei minden ottlakóst magyarrá tesznek? Az ilyen végletes példák bizonyítják legjobban a tétel tarthatatlanságát.

A legmegtévesztőbb a közös kultúra és a sorsközösség elve. Hogy közösnek és nemzetileg sajátosnak érezzünk egy kultúrát és sorsot, ahhoz is a nemzet megléte kell. Viszont nagy kulturális különbségek sem szüntetik meg a nemzeti összetartozást. Rákóczi Ferenc és Esze Tamás műveltsége igen kevés ponton érintkezhetett. Vagy hivatkozunk újra Széchenyi és Nagy Frigyes példájára? De hivatkozunk-e a renaissance nagy magyarjaira, kiknek műveltsége annyira *«idegen»* volt, hogy az irodalomtörténelemnek egy nem éppen szerencsés korszaka ki is zárta őket a nemzeti irodalomból, holott ma már feddhetelenül áll előttünk magyarságuk. Csak persze tudnunk kell, mi lényege szerint a magyarság. Mint a nemzeti nyelv, úgy a nemzeti műveltség is képződmény, alkotása a már élő nemzetnek, s benne az az egyetlen egy elem a nemzetileg lényeges, amely egész alkatát megelőzte, és amiből az kihajtott. És ennek az egyetlen elemnek a birtoka avat

valakit egy nemzet tagjává; nélküle hasztalan egész nemzeti kultúrája. Viszont ennek az egy elemnek, mely maga a nemzetiség, lényegében, birtoka a nemzet tagjává avatja bármily «idegen» kultúrában nevelődött gyermekét. Rákóczi sikertelen elidegenítési kísérlete vagy Széchenyi példája itt is kézügyben van.

S mit értsünk sorsközösségen? Azt, hogy ugyanazok a történeti események érnek egy embercsoportot? Akkor a széthullott osztrák birodalom népeinek egyetlen nemzetté kellett volna forraniuk. Nem volt elég hosszú a sorsközösség viselése? A katalánok bizonyosra elég hosszú időn át osztoztak a sorsban a spanyolokkal: miért érzik magukat külön nemzetnek? Vagy a horvátok és magyarok közel évezredes sorsközössége, mely vállvetett harcokban folyt le? S a Baltikum kis nemzetei nem osztoztak ugyanazon sorsban? Vagy egységes-e nemzetileg India? A sorsközösség igazi értelméhez, úgy látszik, nem elég az események azonossága: az eseményeket átélő lélek azonossága is kell. Ahhoz, hogy a közösen viselt események valódi sorsközösséggé váljanak, meg kell őket előznie annak, ami sorsközösséggé avatja őket: magának a közösség érzetének, a közösség szellemének: a nemzetnek. A közösen átélt események magukban nem alkotnak nemzetet, s nemzeti sorsközösséget; csak a már élő nemzet érzi és tudja őket sorsközösségnek.

Talán már ezekből a futó ellenvetésekből is kitűnik, hogy a nemzet lényege sem az államiságban, sem a származásban, sem a nyelvben, sem a földrajzi hazában, még a kultúra egészében és a puszta sorsközösségben sem gyökerezik, s ezek csak másodlagos képződmények magához a nemzet-

hez képest. Nem ők alkotják a nemzetet, hanem az kölcsönzi nekik nemzeti jellegüket, ha ilyen jelle-
gük van. A nemzet elvileg valamennyiük nélkül
meglehet.

Ez a nemzetfogalom, melynek benső ellent-
mondásait és a valóságra illőségének annyi fogya-
tékosságát láttuk, rendkívül szívósan meggyöke-
resedett a közvéleményben, s tartja magát több
mint száz esztendeje, a történet egymásra halmo-
zódó cáfolatai közepett. Ez a fogalom tehát nem
lehet merő csinálmány, hanem oly természetes
alakulat, mely a tények talajából sarjadt. Kiala-
kulásának bizonyítással megvoltak a reális történeti
indítékai, melyek azt szükségyszerűvé tették, a
helyességébe vetett hitet pedig csodálatosan szí-
vóssá.

Mert ez a hit csodálatosan szívós. Mi sem
bizonyítja jobban, mint az a viselkedés, melyet
az újkori közvélemény a valóság és a fogalom
kiáltó ellentmondásával szemben tanúsít. Ezt az
ellentmondást ugyanis a nacionalizmusnak is fel-
kellett ismernie. S ha az emberiség csupa bölcsek-
ből állana, e tapasztalat bizonyára a nemzet-
fogalom revíziójára vezetett volna. A tömegeket
azonban nem a belátás vezeti, s a politikát sem
a tiszta elmélet tárgyilagossága. A nacionalizmus
ragaszkodott a nemzet mibenlétéről alkotott el-
képzeléséhez, mely a nemzet mélységes lényegét
néhány külsőleges vonásban vélte megragadni, s
a valóságnak e fogalomhoz való idomításában
tűzte ki a kérdés megoldását. Ennek az állás-
pontnak szörnyű következményei lettek.

Ha a modern nacionalizmus történetének
szemléletébe merülünk, nem nézhetjük borzadály
nélkül az elénk táruló látványt. Amikor már kezd

felderülni a vallásháborúknak és az abszolút monarchiák imperializmusának ádáz, Európát egy vérző tetemmé marcangoló harcainak kimerülésével a népek békéje, s szerencsétlen földrésztünk egyensúlyállapota, mikor ismét kínálkozna az alkalom bizonyos rend megteremtésére, s felsejlik a szellemi egység kilátása: akkor egyszerre megint fellángol az esztelen emberi düh, okot lel az elkülönülésre és szembefordulásra, s a Nemzetiség nevében — mint korábban Isten nevében — dúlják szét a béke lehetőségeit, csodálatos elvakultsággal fordítva átokká a teremtés nagy áldását, az emberiség gazdag sokszínűségét. S mindez egy helytelen fogalom kedvéért, s nevében, mely kritika nélkül hangoztatott és hitt jelszóvá és politikummá vált, hatalmi kérdéssé, melyet csak erőszak oldhat meg.

E nacionalizmus szerint a nemzet egy közös hazában, közös államban élő, közös származású, közös nyelvet beszélő, közös történeti múlttal és műveltséggel bíró embercsoport. — Láttuk, hogy ilyen közösség a valóságban nincsen. Származásra és nyelvre nézve rokon emberek élnek egymástól távolos geográfiai tájakon, tehát hazákban, mégpedig nemcsak szórványos kivándorlókként, hanem nagy, összefüggő tömegekben. Különböző fajokból és népekből származottak, sőt eredetileg különböző anyanyelvűek vallják magukat ugyanazon nemzet tagjainak. A közös haza, közös állam nagyrészt különböző nyelvet beszélő, különböző származású népeket foglal össze, s gyakran olyanokat is, kik a határokon túli nemzet fiainak érzik magukat. A történeti múlt és műveltség sokszor elválaszt oly csoportokat, melyek pedig a nemzetfogalom egyéb kritériumai értelmében nemzeti

közösségbe tartoznának; máskor olyanokat fűz egybe, kik más szempontból nézve idegenek volnának.

A közvélemény meggyőződése azonban oly mélységes, hogy ezek a kiáltó tények nem felfogásának módosítására bírják, hanem arra, hogy az erőszak néhány egyszerű fogásával magukat a tényeket igyekezzen kiigazítani. Sőt módosításra még az sem indítja, ha e kiigazító törekvések is eredménytelenek maradnak.

Egyik módszere az asszimiláció. Az idegen származású és nyelvű országlakosoktól azt kívánja, hogy váljanak olyanná, mintha ez a «fogyatkozásuk» nem volna, hogy ne csak az állampolgárságot, hanem az ország névadó nemzetének nyelvét is vegyék fel, s e kívánság mögött az a feltevés húzódik meg, hogy ezzel lélekben is áthasonulnak, mert hiszen a nemzetiség a nyelvben él. A másik megoldás az, hogy azok az országlakosok, akik kívül esnek az uralkodó nemzet származási és nyelvi közösségén, maradjanak is kívül, — többé-kevésbé megtűrt, de — bevallottan vagy be nem vallottan — kiirtandó idegen kisebbségeként. Ezek állampolgárok, — gyakran még azok sem, — de nem nemzettagok. E rájasorba sülyesztettek törekvése, hogy vagy nemzeti jogaik politikai tekintetben is elismertessenek, vagy — még inkább — hogy nemzetük önálló államához csatlakozhassanak, érthető, természetes és jogos. De a nemzeti önrendelkezés hamis értelmezésével a nemzetállamokra való törekvés életképes állami alakulatokat bomlasztott szét, megfélemlítve arról, hogy az állam alapjai nem érzelmi, hanem reális szükségletek és racionális célkitűzések. Abban a pillanatban, amikor nemzetet és államot

szétválasztanak, a lakosság nemzeti heterogeneitása közömbös, mert maga az állam is közömbös nemzetileg, s lakosságának nemzetiségét nem veszélyezteti, bárminő is az. De a célszerűségi elvekkel, valamint a történeti sorsnak, s a kultúrának és civilizációnak valóban meglevő, eredeti közösségével nem sokat törődik az uralkodó és hódítani vágyó nemzeti közvélemény, ha abban a hitben él, hogy nemzet és állam lényegileg összetartozik. Még kevésbé törődik a nemzeti hovatartozandóság egyénenkinti érzésével és akaratával. Áttekint felettük, e szubtilis megfoghatatlanságok felett, s beolvaszt, kitaszít vagy magához ragad a szükséghez képest, végeredményében csupán külső látszatokat tartva szem előtt, — aminő az anyanyelv, a névben megörökített eredeti származás, — s a nemzetállam illúzióját hajszolva, hogy a homogén nemzet — mely a pusztá nyelvközösséggig egyszerűsödik — az egységes hazában, közös államban megvalósuljon.

E nemzetpolitikának éltető eleme a nyelv és az állam varázserejébe vetett naiv hit, az illúzió, hogy e két tényező képes pótolni mindent, ami a nemzeti összetartozás egyéb tényezői közül hiányzik, s képesek a maguk külsőlegességében a benső egységet is megteremteni. Ennélfogva valakinek a nemzeti hovatartozandósága egészen külső és mesterséges jegyek alapján döntenek el. A származás néhány generáció múltán már feledésbe vész, megállapítása bizonytalan, feltételes, maga is külső jegyekhez kötött. E mellett, lévén, hogy a nemzet faji, származásbeli egysége teljes fikció, egészen önkényű annak a megállapítása is, milyen kritériumokhoz köti a származás nemzetiségalkotó erejét. A sorsközösség, kulturális hovatartozandó-

ság eldöntése hasonlóképpen bonyolult és sok önkényt enged meg, s vagy elfogadjuk az egyéni vallomás jogát vagy megint tetszés szerint felvehető külső kritériumokhoz kötjük. Marad tehát a nyelv, a név és az állampolgárság a nemzetiség kézzelfogható és további támogatásra nem szoruló ismertető jegyei, tényezői, létesítőiként. A nemzettagság kritériuma tehát a nemzeti nyelv, név és az államhűség, melyek eredeti hiányát könnyű pótolni, asszimilációval vagy hazacsatolással. A nemzet és állam azonosságának másik korrekciója pedig a nemzetiségi kisebbségek létesítése, azaz a még nem asszimilált vagy nem asszimilálható más nemzetiségűek alárendelt helyzetbe taszítása, csekélyebb jogú állampolgárokká vagy pusztá országlakosokká alacsonyítása.

Az eszméről alkotott fogalom íme erősebb a valóságnál. Még akkor is, ha a fogalom nem illik a valóságra, s arra csak engedményekkel, igazításokkal vagy erőszakkal alkalmazható: az ideál, az elérendő eszmény ő marad.

Ez a nemzetfogalom nem a mi nemzetünk körében alakult ki, hanem Nyugateurópában, s ezért nyugati nemzetfogalomnak fogjuk nevezni. Nyugaton nagyjából meg is voltak kialakulásának feltételei, ha igazolása nem is. Hozzánk azonban egyszerű behozatalként került. A magyar nemzetfogalom egészen másként alakult, azoknak a történeti feltételeknek megfelelően, melyek közt a nemzet megszületett és élt, s melyek több pontban lényegesen eltérnek a nyugati nemzetek viszonyaitól. Ez a sajátos magyar nemzetfogalom azonban a XVIII. század végén egyszerre sutba került, a közvélemény azonmód átvette a nyugati nacionalizmus eszméjét, figyel-

men kívül hagyva, a nyugatiak módjára, e nemzetfogalom és az országban uralkodó valóságos helyzet közt tátongó áthidalhatatlan ellentétet, holott ez hazánkban még mélyebb volt, mint a nyugati országokban. S abban is osztoztunk a nyugati nemzetek közvéleményével, hogy a valóságot reméltük a fogalomhoz idomítani az állam és nyelv varázserejében vetett vak hittel. Meg kell állapítanunk, hogy nem volt nemzet Európában, melyben oly naivul és jóhiszemben élt volna ez a hit, mint a magyarban. Oly erős volt ez, hogy az erőszak minden intézményes eszközéről lemondunk és az asszimiláció vagy imperializmus hatalmaskodásának, túlkapásainak gyérebb és közvetlenebb jeleit a világ egyetlen más táján sem lelhetjük fel. Mi csak vallottuk és hirdettük a téves nacionalizmus elveit, s a belőlük vonható követelményeket, bízva abban, hogy vélt igazságuk magától elvégzi csodatevő munkáját. De elfogadtuk a nacionalizmust, — kevés előrelátó bölcsünk intelmei ellenére is, — s osztoztunk a sorsban is, melyet az Európára zúdított. S osztoztunk oly mértékben, mint egyetlen más nemzet sem.

Mindnyájan tudjuk, mire kell gondolnunk. *Ez a nacionalizmus és nemzetfogalom szülte azt, amit nemzetiségi kérdésnek nevez a politika és történelem, s ennek lett következménye nemzetünk mai állapota és helyzete. E sors nyilván utólért volna bennünket akkor is, ha mi magunk nem osztozunk a modern nyugati nacionalizmus felfogásában és törekvéseiben, mert erőnk elégtelen volt, kétszáz év vérvesztései után, kivédésére. A sorstól nyilván nem óvott volna meg őseink oly bölcsesége sem, melynek hiányát csak racio-*

nalizmussal, de nem történelmi megértéssel kérhetnénk tőlük számon. Bár vigasztaló, hogy — mint látni fogjuk — voltak olyan bölcseink is, akiknek példája csodaszámba megy a korszellem hallatlan erejével szemben. A közvélemény és politika azonban «haladt a korrall», s ki akarta alakítani egy oly nemzet államát, melyet ugyanaz a — vélelmezett, illetve asszimilációval pótoltt — közös származás és nyelv köt össze szoros egységgé. Világos, hogy e nemzetállamot nem teremthette meg az országlakósok magukat közös származásúnak és egynyelvűnek valló 40—50 százaléka az országlakósok másik felével szemben, kik ugyancsak a származás és nyelv alapján hasonlóan önálló nemzeteknek tartották magukat és nem kevésbé független, önálló államiságra törekedtek. Az asszimiláció ilyen viszonyok közt, az öntudatos nacionalizmus e korszakában a legnagyobb erőszakkal sem sikerülhetett volna. Az asszimilálhatatlan népek állami együttartása pedig csakis két módon lett volna lehetséges. Vagy a nemzeti államról való lemondással, vagy erőszakkal. Az első mód olyan önfeláldozást és bölcseséget kívánt volna, mely szinte lélektani képtelenség abban a korszakban. Az erőszakhoz pedig olyan hatalom, mellyel nemcsak a majdnem árnyéklétet tengető független magyar állam, de sokkal erősebbek sem rendelkeztek. Maradt tehát a nemzetállam és a harmincemillió magyar illúziója, a nyugati nacionalizmus eszméinek ártatlan és ártalmatlan hangoztatása. Pusztá hangoztatása, a belőle következő politikai tevékenység gyakorlata nélkül, tápot szolgáltatva így az erőszakos magyar nemzetpolitika vádjának, anélkül, hogy annak eredményeit élveztük volna.

Bármily keserves a megvallása, az igazság nem tűr önáltatást. S a nyugati nemzetfogalom alapján álló nacionalistának meddő dolog azt a másik keserves igazságot is takargatnia önmaga előtt, hogy amint az események éppen ennek a nemzetfogalomnak a logikus következményei voltak, a létrejött helyzeten e fogalom alapján segíteni nem lehet. Míg a nemzet, állam és nyelv azonosítása el nem tűnik a közvélekedésből, nem szűnik meg a nemzeti imperializmus és pusztító hatása sem.

A történetnek e keserű tanítása után annál csodálatosabb, hogy magyar közvéleményünk ma is zavartalan naivsággal ragaszkodik ehhez a behozott és egész ősi fejlődésével ellentétben álló nyugati nemzetfogalomhoz.

Mert mit jelent a magyarságra nézve az, ha a nemzet valóban a közös származású és nyelvű, egyazon hazában, egyazon államban élő népközösség, ennyi és nem több? Azt jelenti, hogy magyar nemzet nincsen is. Ki marad itt közülünk, ha a származást vizsgáljuk? Milyen nemzetiségűek lesznek azok az idegen eredetű, idegen nevet viselő honfitársaink, kiknek esetleg anyanyelve sem a magyar volt, ereikben a keleti vérnek egy cseppje sincs, de nemcsak látható tanújelét adták nemzet-hűségüknek, hanem valóban magyaroknak érzik és tudják magukat, s nem tartoznak és nem is akarnak, sőt nem is tudnának már tartozni más nemzethez, ahhoz sem, melynek köréből egykor apáik kiszakadtak? S melyik nemzeté az az állam, melynek legfontosabb hatalmi pozíciói közül nem egyet ilyen idegen eredetű honfitársaink tartanak kezükben? Ki maradhat polgára egy «fajtisztá» magyar államnak? Vagy pedig: mindenki tagja

lenne a magyar nemzetnek, aki az állam polgára és a nyelvét beszéli? Itt nyilvánvaló ellentmondás van. Még növekszik, ha felvetjük a kérdést, — s e nemzetfogalom alapján fel is kell vetnünk, — hogy lemondunk hát azokról a nemzettársainkról, akik nem a magyar államnak a polgárai.

Papirosra rótt intézkedések, erővel vagy célszerűségi alapon megvont határok, a légbe elszálló beszéd idiómája, a porból vett és porrá váló test: ezek a semmiségek létesítenék valóban a nemzetet, ezt a csodálatos egységet és egyediséget, mely oly bámulatraméltóan egyesíti magában az egyetemes emberit és sajátyszerűt, s mit hű fiai egyenest az Isten kezéből földre bocsátottnak hisznek? Ha létébe vetett hittel, s a lét eltökélt akaratával valljuk, hogy *van* magyar nemzet, akkor nem fogadhatjuk el, hogy azt államiság, nyelv, föld és vér alkotják. Valami más, valami magasabbrendű erő hatalma teremti azt.

II. A MAGYAR NEMZET EREDETE.

Szent István királyunk politikai végrendeletében, fiához intézett «Intelmei» között van egy szakasz, mely manapság sok csodálkozásra és vitára adott alkalmat. «Az egynyelvű és egyszokású ország gyenge és törékeny.» Alig van politikai felfogás, mely különösebben hangzanék ma. Ma nemcsak a politikai elmélet, de a valóságos történet is azt igazolja, hogy a soknyelvű és sokszokású ország a törékeny; a nemzetiségekkel terhelt országok küzdenek örökös zavarokkal, válságokkal, sőt a föloszlás rémével. Mi vitte hát erre a fölfogásra azt a férfiút, ki minden idők legnagyobb politikai lángelméi sorába tartozott?

A nevezetes szakasz teljes szövege tájékoztat bennünket. «A vendégekben nagy haszon van... Mert amint különböző tájakról jönnek a vendégek, akként különféle nyelveket, szokásokat, fegyvereket és tudományokat hoznak magukkal, melyek mind a királyságot díszítik, felmagasztalják az udvart és elriasztják az idegenek vakmerőségét. Bizony gyenge és törékeny az egynyelvű és egyerkölcsű ország. Ezért meghagyom neked, fiam, hogy őket jóindulattal és tisztességgel tápláld, hogy szívesebben legyenek nálad, mint ahogy másutt lakoznának.»

Gyakorlati politikai cél vezeti hát a királyt.

Segítséget, tanítómestereket vár nyugatról nagy civilizátorikus munkájához, kik népét, a keleti nomádokat az európai földművelők és városlakók életére szoktatják. E mellett e nyugatiak nagy száma már önmagában is európai képet ad országának, s fegyvereik az ő haderejét növelik. Természetesen az volt István művének érdeke, hogy minél többfajta európai jöjjön, minél nagyobb változatosságban áradjon a nyugati kultúra. Mert ő nem ehhez vagy ahhoz a nemzethez akarta népét idomítani, nem akarta sem olasszá, sem németté, sem szlávvá tenni, hanem csak európai kereszténnyé. Országába és népébe az összes nemzetek erényeit és erőit szerette volna beoltani.

De nincs az az észszerű és hasznos gyakorlati cél, mely követésre számíthatna, ha nincs mögötte a kor szelleme és általános világnézete. Mai ember előtt ezt felesleges bizonyíttatni. Szent István sem nyúlhatott volna ehhez a politikai eszközhöz, s talán eszébe sem jutott volna, ha egyrészt nem illett volna bele a kor általános gondolatvilágába, másrészt merőben idegen lett volna a magyar szellemtől.

A népvándorlás germánsága előbb a nemzetté induló törzsek alapján kezdte állami szervezkedését. Ennek a fejlődésnek az vetett véget, illetve szakította meg egy időre, hogy a frankok királya, Nagy Károly császárrá koronáztatott. Ez a koronázás a régi római birodalom megújítását jelentette, s megalkotói éppen olyan egyetemesnek szánták az új császár uralmát, mint aminő a régié volt. A pápaság a maga világi párjául és védelmezőjének tervezte. Mint ahogy a pápa egyházi főhatósága alá tartoznak az összes keresztény népek, úgy tartoznak világi tekintetben a császár

alá. Nem nemzeti uralkodó tehát, hanem az összes népek feje ; birodalmába ezek mind beletartoznak, fejedelmeikkel, királyaikkal együtt. Isten rendeléséből úr fölöttük, ki az egyházi hatalmat a pápára, a világi vezetést a császárra bízta, hogy az egy akol és egy pásztor eszméje megvalósuljon. Hiszen a keresztények amúgyis mind testvérek a Krisztusban, illő tehát, hogy valóságosan is egy családban egyesüljenek. Ebben a középkori univerzalizmusban a hangsúly tehát nem a nemzeti egyéniségen van, hanem azon, ami közös, a keresztény humanitáson. A nemzeti királyságokat is összefoglalja a birodalom, tehát politikai tekintetben is összetartoznak bizonyos mértékben az egyes nemzetek fiai ; sehol sem egészen idegenek Európában. Ez az úgynevezett Róma-eszme. Az a gondolat, hogy Róma és birodalma az összes népeket egyesíti, összes szokásaikkal, ismereteikkel, erényeikkel, egész sokszínűségükkel, hogy így valóban az emberiséget képviselje, a maga egészében, gazdag változatú teljességében.

A Nagy Károly alapította s ezer éven át fennállott császárság és birodalom tehát nem nemzeti császárság és birodalom volt *elvileg*, alapítói nem annak szánták. Nem német birodalom volt ez, hanem római. Jogait, igényeit nem nacionális forrásokból merítette, hanem éppen abból, hogy univerzális akart lenni. Imperializmusa nem egy nemzet uralmának terjeszkedését jelentette, hanem a keresztény-római «egy akol egy pásztor» nemzetek feletti gondolatát. Ez volt az elv és eszmény, ha nem is mindig a valóság.

A császári udvar nyomán az összes királyi udvarokban ez a Róma-eszme válik uralkodóvá. Minden király univerzálisztikusan fogja föl a maga

uralmát és azon van, hogy mint a birodalomban, úgy országában is mintegy az egész emberiség együtt legyen kicsinyben; amint István írja, különféle nyelvükkel, szokásaikkal, fegyvereikkel, tudományukkal, melyek mind a királyságot díszítik és az udvart magasztalják fel. A soknyelvű és sokszokású ország az erős. Ő az eszmény. A király elvileg éppen oly kevésbé nemzeti király, mint ahogy nem nemzeti uralkodó a császár sem. Keresztény király ő, Isten rendeléséből egyformán atyja összes népeinek. Nemzetek felett uralkodik. S így az állam is, mely ekkor egy a királyi hatalommal, távolról sem nemzeti állam; közömbös nemzetileg, nemzetek fölötti.

Ezt az elméletet vette át Szent István is a nyugati kereszténységgel, melynek akkor ez lényeges tartozéka volt. *Ez* — az univerzális, nemnemzeti, hanem nemzetek fölötti központi állam — ez a Szent Istváni *birodalmi* gondolat, melyet ma oly sokat emlegetnek, tartalmának, jelentésének meghatározása és tudomásulvétele nélkül. Az «Intelmek» az úgynevezett királytűkrök mintájára készült, mikben az uralkodás elvei, a kor keresztény politikájának szabályai foglaltattak össze. S ide illik ez a nevezetes szakasz is. Ám mégis van e szakaszban valami egészen egyéni és feltűnő. A nyugati minták csak az idegen jövevények, vendégek védelmét írják elő keresztény testvériségükre való hivatkozással, de nem hangsúlyozzák oly nyomatékkal, mint István; az egy nyelvű és egyszokású ország gyengeségének ily határozott állítása meg éppen nem fordul elő bennük. A neofita túlbuzgósága volna ez? Vagy csak arról van szó, hogy az első keresztény magyar király számára sokkal nagyobb jelentőségűek

voltak a nyugati keresztény jövevények, mint a már kereszténnyé civilizált nyugati országok számára egymás polgárai? Ez kétségtelen. Ám magában véve még nem indokolja a tétel ily éles, elvszerű fogalmazását. Mély világnézeti gyökerének kell lenni, mégpedig olyannak, mely nem csupán a magyar számára új keresztény univerzalizmusból szívja erejét. S csakugyan, az újabb kutatások világánál, melyek feltárták az ősi magyar életforma, műveltség, politikai magatartás szellemét, — amint feltárták vonatkozásait ahhoz a kultúrkörhöz, az euráziai lovas nomádokéhoz, amelybe tartozott, — erről a különös intelemről is kiderül, hogy benne az ősi magyar politikai magatartás vette magára a nyugati keresztény univerzalizmus köntösét. Ma már tudjuk, hogy Szent István reformja távolról sem semmisítette meg nyom nélkül a keletről hozott politikai hagyományt, hanem arra építette rá az új fejlődés alapjait, s az eközben természetesen módosult, talán el is tűnt a felületes szemlélő előtt, de az európai építmény szilárd és állandó alapjaiként élt tovább. Ebben az intelemben is ez a hagyomány szól hozzánk. *S ez az a csira is, melyből a sajátos magyar nemzetfogalom* kialakult, egy fogalom, mely lényegesen eltér a nyugatitól, de minket éltetett ezer éven át, s vezette a nemzet lelkiismeretét és életvitelét, jobbjaiban még akkor is, midőn a nyugati nemzetfogalom betört és a közvéleményt elborította. Egész történetünkön végigvonul az ősi csirából Szent István által kibontott nemzeteszme és a nyugati nemzeteszme küzdelme, s e küzdelem a magyar nacionalizmus története.

Egy eszme jelentéséről alkotott fogalom mindig tapasztalati ösztönzésből alakul ki. A nemzet-

fogalom is szükségszerűen olyanná alakul, amilyenre tapasztalati alapokat lelnek kialakítói. Hiszen ma is azt tartjuk igazi nemzetnek, aminőben mi élünk. A magyar nemzet pedig a nyugattól annyira eltérő közösségi formákból sarjadt ki, hogy fejlődése, s vele nemzetfogalmának alakulása is gyökeresen más irányba indult, mint nyugaton.

Európa germán-román és szláv népeinek ősi, természetes közösségi formája a családból kinövő törzs volt. Lezárt kis csoportokban szervezkedtek és éltek, azokban érezték magukat otthon, s így már eredetileg kifejlődött bennük az elzárkózás törekvése övéik körében, mit szoros vérségi kapcsolat fűz össze. A közösség alapja tehát eredetileg a közös származás, a vérség, s vele a közös szokások és nyelv. Településük földrajzi körülményei is ebbe az irányba alakították közösségüket. Ez a gyalogos, vadászó-halászó, földművelő népség hegyek közt, erdőkben, folyóvölgyekben élt, zárt, szűk tájakon, csoportonként egymástól elkülönítve. Életmódjuk, foglalkozásaik is olyanok voltak, hogy kis csoportokban is elboldogulhattak, nagy embertömegek összefogására semmi gyakorlati szükség nem volt. A hódítás vágya sem támadhatott fel bennük spontán, mert szolgákra nem igen volt szükségük, sem új nagy földterületekre, s szervezetük és gyalogos mivoltuk sem volt alkalmas a hódításra. Ha hódító, terjeszkedő szellem lábrakapott köztük, az idegen hatásra történt. Eredetileg autarkióra voltak alkotva. A birodalom merőben idegen gondolat számukra. Nagy Károly császársága idegen — római — hagyomány felújítása, mesterséges képződmény, halála után ténylegesen legott szét is bomlik, s nem

az egyeduralomért vívott harcban, hanem felosztás útján. Nem is a franknak, hanem Rómának jutott eszébe. Birodalomban, melynek lényege, hogy sokféle népet tart egy nem-nemzeti államkeretben, nem érezték jól magukat, nem volt természetes állapot számukra, kikívánczotak belőle. Herder birodalomellenességében az ősi germán érzület szólalt meg.

Az euráziai lovasnomádok természetes közösségi formája viszont éppen a birodalom volt. Ezek a pusztalakó lovasok állattenyésztők voltak s oly nagykiterjedésű tájakon voltak otthon, aminőt a germán gyalogosok elgondolni sem tudtak. Vagyonuk, hatalmas állatállományuk olyan természetű volt, hogy egyrészt állandó őrizetet kívánt, hiszen az ellenség könnyen elragadhatta vagy megsemmisíthette, másrészt csábított is az elrablásra, a hódításra. Az egyre növekvő állatállomány új meg új legeltető területet kívánt, mikről talán más birtoklót kellett elűzni, s ez megint csak harcias, hatalomra, uralomra törő természetet fejlesztett. De a szaporodó jószág pásztort is kívánt, egyre többet. A harcos pásztorok tehát nem lehettek iparúzők, földművelők; szolganepek kellettek erre, vagy városokat kellett megszállani, kifosztani. E mellett természetes módon, hamar kifejlődhetett az a felfogás, hogy a «munka» nem előkelő; szabad férfihez csak a harc illik. Ezzel pedig egyedül a jószág illett össze, ami nem jár «munkával». Ellenben együtt jár egy csomó képesség kifejlődésével és szükségességével, melyek magasabb és a fölény érzésével jutalmazó értelmi képességek.

A nomád életérzésnek pásztori ősförmáját igen érdekesen mutatja egy mai öreg gulyás nyi-

latkozata. «Tudott élete csak a pásztornak van. Tapasztalata, magánpróbálata felér két gazdáéval. Ugyan mék gazdának van annyi a kis agya hátuljába, mint a pásztornak. Mer a gazda — ha megakad : a szomszéd, a koma, a sógor, mindenki itt van, hogy megbeszélhesse vele a maga dógát. Nincs a maga eszire utalva. De a pásztor mindennap más helyzetbe kerül. Nem lát maga körül senki mást, csak az egy jó Istent. Azt se látja, csak érzi, — senki körülötte. Mégis el kell határoznia egy szemrebbenés nem sok — kevesebb idő alatt, hogy mit csináljon. Nincs kitől tanácsot kérnie. Tennie kell. Mer bizony, sokszor ettől függ az élete is. Parasztembernek csak a vagyon. A pásztor meg csak neveti. Takarítván nem törődik vele, ha az szánt-vet, néki arra nincs gondja . . . Az én sarkamat nem tapossa senki, mint a cseléd sarkát. Engem nem kell hajtani. Lám, elereszteknek 67 darab marhával egy idegen vármegyébe. Hetekig itt leszek. Egy vagyon van rámbízva. Meg is őrzöm. A pásztor nem áll szóba a pugrissal, mert különbnek érzi magát annál.»

Ahogy ez az alföldi pásztor beszél, gondolkodik és érez ma, úgy beszélt, gondolkozott, érzett az őse ezer-kétezer évvel ezelőtt a szteppén. Ebben az életformában, mely mulhatatlanul megköveteli az állandó figyelmet, a viszonyok mérlegelésének, az éles fölismerésnek képességét, a gyors és célszerű elhatározást, a végrehajtás következetességét, hajlékonyságát, határozottságát és ügyességét, az erélyt és parancsoló akaratot, a lankadatlan szellemi éberséget, egyszóval a felismerő, irányító, rendező értelem szakadatlan jelenlétét, természetes módon fejlődhetett ki e képességek mindennél többre becsülése, a gyakorlata feletti

öröm, s a fölény öntudata és az uralomra való természetes jog érzete. A táj határtalanságának állandó benyomása, a röghözkötöttség érzésének teljes hiánya, végül a hatalom eszközének, a fegyveres lovasnak öntudata pedig természetes forrásává vált a terjeszkedő uralom, a birodalom vágyának.

S a nomád lovas uralkodott is. Ő uralkodott évezredekken keresztül Kelet és Nyugat határának határtalan tájain, sokféle népei fölött. A viszonyok itt egészen sajátosak voltak, az uralmat is csak sajátos politikai módszerekkel lehetett gyakorolni. S a nomád lovast éppen e politikai módszerek birtoka tüntette ki.

E tájakon, a népek szülőhelyén, mely rajait egyre bocsátotta nyugat felé, rengeteg különböző fajú, nyelvű, etnikumú néptöredék élt összekeveredve, e térségeken, melyeket természetes határok sem tagoltak és osztottak zárt vidékekre. A népek örökös hullámvásban voltak itt, mint a tenger, s a viharok egyre kavarták őket a rájukzúduló lovasok képében. E lovasok egymás közt is összezsaptak, hol egyik, hol másik csoport ragadta magához a főhatalmat a többi fölött, s terjesztette uralmát határtalanul, míg a belső viszály, mely az uralkodó családban a trónutódláson kitört, vagy egy nagyobb külső erő szét nem pattantotta azt. Ilyen viszonyok között az uralkodó nép nem törődhetett hódoltjainak nyelvvel és szokásaival, nem törekedhetett beolvasztásukra, mert e törekvés meddő vergődésben örölte volna fel erőit és idejét. Az uralom egyetlen módja az volt itt, hogy az uralom a különböző népek fölött helyezkedik el, őket pedig meghagyja népiségük szabad élésében. E szükség

aztán elvet teremtett, s ugyanabból a tisztán és egyetemesen emberi forrásból, mint a római birodalomban, e nomád birodalmakban is kifejlődött a törekvés, hogy mintegy az egész emberiség, a maga sokszínű teljességében egyesíttessék bennük. E sokszínűség válik önérzetük, büszkeségük alapjává. Attila birodalmában valóban az egész akkori világ élt együtt, minden nép a maga módján. Dzsingisz kán azzal dicsekszik, hogy fővárosában minden isten és vallás otthont talált. Géza fejedelmünk természetes gesztussal nyit utat az akkori világ két hallatlan ellentétének, Bizáncnak és Rómának s a kétféle kereszténységnek.

Ez a nomád uralom türelmes volt és könnyű, — szinte kívánczik nyelvünkre a racionalizmus és felvilágosodottság szava. Távolról sem az a vad zsarnokság volt, aminek még nemrégiben is képzeltük. Az uralkodás művészete élte. A hódítást e harcosok valóban kemény fegyverekkel hajtották végre, ebben nem különböztek a történet többi hódítóitól. A megfélemlítés, a rettenetes benyomás keltése taktikai szükségszerűség is volt, mert a terjeszkedés elején rendszerint kevesen voltak. A számot a fellépéssel kellett pótolni. De amint a hódítás és hódolás lezajlott, a hatalom nem kívánt egyebet, mint annak a szolgáltatásnak a teljesítését, amit a birodalom céljai megkívántak, s az uralkodó előírt. Szokásait, életmódját, kultúráját, erkölceit, hitét azonban senkinek sem érintette. Sőt szívesen tanult táglátkörű, eleven, fogékony, elfogulatlan és vállalkozó szellemével. A kultúrát és civilizációt nem hogy pusztította volna, de fejlesztette. A mai történettudomány már kimutatta, hogy az összes ősi magaskultúrákat e nomádok teremtették meg,

amikor a földműves népek parasztkultúrájára rátelepedtek. Átvették a kész alapokat, de fölényes szervezőképességükkel azonnal észrevették, mit lehet belőlük fejleszteni, s kikényszerítették e fejlődést. A nomád nem lehetett maradi és elzárkózó: nem ismert korlátokat és megszokta a száguldást. A képzelőerő, nagyratörés, az élet teljességének szertelen vágya — melynek annyi-féle megnyilatkozása lehetséges — hozzátartoztak a nomád lelki alkatához. Csak a maga lovas-élete, hadiművészete és politikája volt az, amit híven őrzött a nomád. Ez volt életformájának lényege, legegységibb sajátossága, s nemcsak mi-voltának, de létének is biztosítója. Ezzel és ebben élt és halt. S valójában csak ezt vette komolyan, ezt becsülte; minden mást kissé lenézett és könnyen kezelte. A természetes úr és született harcos magatartása ez. Az élet legfőbb értéke a hatalom érzete, a diadal élménye, az uralkodás művészetének gyakorlása. Hozzá képest minden más emberi cél másodrendű, melyre fölénnel lehet tekinteni. A nomád akkor emelkedik az élet csúcspontjára, mikor kagánként trónol magasan «a négy világtáj» összes népei felett.

Ez az életforma természetesen hallatlanul vonzó volt az uralomba vett népekre. Mi sem volt kíváncsiabb előttük, mint hogy ők is uraikhoz hasonlókká váljanak, s ezzel az uralkodó réteg tagjaivá. S a felemelkedés nem is volt oly nehéz. A nomád lovas nem ismert faji kizárólagosságot vagy kasztelzárkózást. Ő nem leszármazás, hanem felvétel, befogadás útján, nem vérségi alapon, hanem életforma szerint fejlesztette közösségét. Ez a lényeges különbség közte és a germánok-szlávok között. S az életforma felvétele sem volt körül-

ményes, mert inkább gyakorlati és jellembeli követelményeket támasztott, nem pedig a belső szellemi kultúra nehezebben változó dolgaiban. Ezekben inkább a nomád tanult. Az átalakulás legbensőségesebb pecsétje pedig annak a büszkeségnek a felébredése volt, mely lelkük mélyéig áthatotta e lovasokat, s mely a természetes fölény érzetéből és nagy uralmi hagyományokból fakadt.

A közösségi élet alapja, maga a család sem volt már elzárkózó a nomádoknál. A nomádnak a vagyona, állatállománya, olyan természetű, hogy egyre növekszik, s emellett felkelti az együtt-tartás vágyát. Az örökösök tehát együtt maradnak a vagyon kedvéért, s azért is, mert együtt könnyebben legeltethetik a jószágot. Ez a szempont, különösen ha híre jár egy-egy családfő eszének és ügyességének, nemcsak a közvetlen leszármazókat tartja együtt a «nagy családban», hanem a vőket, sógorokat, sőt távolabbi rokonusokat is odacsábítja. Így alakul ki a nemzetség. S ekkor már idegenek is csatlakoznak, akár azért, hogy kisebb vagyonukkal betársulva, a nagy vagyon előnyeit élvezzék a közös birtoklásban, akár mint vagyontalan pásztorok, szolgák. Az együttlélés ezeket is csakhamar rokonná teszi. A vérségi összetartozás tehát, amint duzzad a nemzetiség, egyre inkább csak szimbólum lesz, a «rokonság» azon alapszik, hogy a tagok a közösségnek — melyet még mindig az eredeti biológiai közösséget jelentő névvel neveznek, holott már nem az — érdekeit szolgálják szívvel-lélekkel, azzal valóban egynek érzik magukat és magukénak fogadják hagyományait, mint ahogy az is magáévá fogadja őket. E nomád nemzetség tehát olyan, *mintha* vérségi közösség volna, pedig csak azon

az érzületi és akarati közösségen nyugszik, amelyet *mintha* a vér hozott volna létre. A közös származást lelki tényező pótolja tehát már a nemzetség formájában.

A családba és nemzetségbe tartozás konkrét jegye a családfő hatalmának az elismerése. A családfő abszolút hatalma a nomádoknál nem jelentéktelen dolog. Életmódjuk elkerülhetetlenül parancsolót kíván. A vagyon biztosítását, a legeltetést, az új «atyafiak» felvételét, a nemzetség képviselőt valakinek intézni kell, céltudatosan és korlátlanul. A nomád élet csak a vak bizalom és engedelmesség alapján képzelhető el. A nemzetségfők hatalma pedig egyre növekszik. Alapja mindenesetre egyéni kiválóság. De hozzájárul az is, hogy a generációk lassanként bizonyos szervezetet, szokásjogot hoznak létre. Fennhatóságának a köre ugyancsak természetes és önkéntes módon kezd terjedni. A nemzetségek jószágaikkal télire közelebb húzódnak egymáshoz, s együtt várják ki a tavaszt. Ilyenkor híre megy a bölcsőbb, tapasztaltabb, igazságosabb, gazdagabb, hatalmasabb családfőnek, s természetes ösztönrel hallgatnak rá más nemzetségek is. S egyszer csak létrejön a nemzetségek szövetezése. A primitív emberek könnyen hajlandók csodaszerű kiválasztottságnak tekinteni az észt és szerencsét, s hamarosan kialakul a legenda a bölcs és áldást-hozó főnök égi származásáról, kit vezérükül választottak és sorsukat sorsához kötötték. Ekkor már akaratuk alávetése nem csupán a hasznossági szempont által vezettetik, hanem extatikus odaadás. Az is természetes, hogy e kiválasztottságot örökletesnek hiszik, s ezzel megszületik a dinasztia. Most már csak egy merész vállalkozó kell a vá-

lasztott családból, kit csábít az uralom határalanná növelése és megrészegít a hatalom érzete, hogy a nemzetségek elsőprő erővel törjenek parancsára, vezetése alatt a környező népekre, az egykori «családfő» hatalmát rájuk is kiterjesszék és birodalommmá duzzadjanak.

A nomád birodalmat maga az uralkodó személye tartja össze. Mindenki az ő népe, aki hatalma alá tartozik. Tekintélyen alapul tehát a birodalom, de tekintélyen alapul az egész társadalom a nomádoknál. A vezetők és vezetettek viszonya nem megegyezésen alapul, hanem az értelmi és anyagi erők előtt való meghódoláson. Ezzel együtt jár, hogy a tekintélyt állandó erőfeszítéssel kell ébren tartani, újra és újra ki kell vívni, de másrészt ki is lehet vívni. Mindenki biztosíthat tekintélyt magának, ha megvannak a képességei rá. Lépcsőzetesen emelkedik a nomádok társadalma a tekintély és parancsolás hatáskörének mértéke szerint fel az uralkodóig. «Felülrétegzettnek» nevezik ezt a társadalmi struktúrát, mert emberréteg áll itt emberréteg fölött, s a rétegeket az új hódítások egyre szaporítják lefele. A régi hódoltak már fölébe kerülnek az újonnan meghódítottaknak.

De a társadalom szünetlenül mozgásban levő dinamizmusa nemcsak ebben nyilvánul, hanem abban is, hogy a felsőbb rétegek is egyre gyarapodnak az alsóbb rétegekből felemelkedettekkel a családon keresztül, azon a módon, amit fentebb vázoltunk. Az uralkodó réteg nem kaszt, hanem bizonyos minőséghez, tulajdonságokhoz van kötve, melynek megszerzésével a meghódított is tagja lehet az uralkodó népnek. Hogy ennek mi a feltétele, azt Mao-Tun hún királynak, az ázsiai

hún hatalom megalapítójának, a kínai császárhoz intézett levele árulja el. Huszonhat birodalmat igazott le, írja, s «ezzel mindezek húnokká váltak és a népek, melyek fjat feszítenek, immár egyetlen családdá egyesültek.» Mint ahogy a családfő, az uralkodó is befogadja családjába az arra méltóakat.

A nomád birodalom határtalanul kitágított család, egész szervezete, uralmi rendszere annak az alkatát utánozza, de ez a birodalom-család is csak *mintha* a vérségen épülne fel, valójában az életforma közössége. A *húnság* életforma. Nem a nyugati értelemben vett nép, mely a maga továbbnemzéséből szaporodik és folytatódik, hanem mindazokból, akik fjat feszítő lovasok. Az első feljegyzett adatot *Herodotos* történelmi művében olvashatjuk. A mai délorosz síkságok Kr. e. VII—VIII. századbeli nomád lovasairól a szkitákról, szittyákról írva, elmondja, hogy ezek igen különféle származásúak, nyelvűek, ám azért valamennyien szkiták, — magyarázza csodálkozva a közös származású törzsi formákhoz és szellemhez szokott görög, — úgyannyira, hogy például görögök is telepedtek közéjük, fölvtették szokásaikat, lóra szálltak és ide-oda vándorolnak jószágaikkal, «s ezért őket görög szkitáknak nevezhetjük».

A «szkitaság-húnság-nomádság» tehát egy hatalmas, igen különböző fajú, származású, nyelvű, etnikumú *kultúrkör*, de nem közösség sem népi vagy nemzeti, sem politikai értelemben. Közösségnek ők csak a nemzetséget érzik, későbbi bővülés során a törzset, de ezek mihamar elhagyják a vérség alapját, s önkéntes vagy erőszakos, de mindig mesterséges társulások. A Megyer-törzs például

finn-ugor volt, főnökei, az Árpádok ősei pedig törökök. A vérség már csak szimbólum, melyet szertartással létre lehet hozni. E kis közösség és a birodalom között pedig nincs középfok. A birodalom az első politikai szervezet, amely a még nempolitikai közösséget követi. A birodalom abroncsában válnak aztán a törzsek néppé és nemzetté, ha idejük van rá. E fejlődés alapja az, hogy *valakinek a népévé* váltak. Az uralkodó személye, ki megszervezte őket és úrrá tette, gazdaggá és hatalmassá, kitől a birodalom áldásai származtak rájuk: ez forrasztja őket össze. Személyes sorsközösség ez, mely a dinasztia *karizmáján*, az égi származáson és kegyelmen alapul. S nem is tart tovább, csak míg a kegyelem és áldás. A szerencse elfordulásával a nép is elfordul urától, részvétlenül nézi hatalmának megsemmisülését és a birodalom szétbomlását. A közös vezetés megszűnik, a törzsek, nemzetségek szétválnak, irányításukat ismét a főnökök veszik antonóm módon kezükbe. Megszűnik a nép, a nemzet elvetél. Az «egyetlen család» felbomlik, az íjatesztő lovasok nem «húnok» többé.

E népek történetét állandó zavarban tartja, hogy egyszercsak nyom nélkül eltűnnek, a források többé sosem emlegetik őket. Ma már tudjuk, hogy ez távolról sem megsemmisülésüket jelenti. Ugyanazokkal állunk szembe továbbra is, csak más név alatt. A név voltaképpen nem az övék, hanem az időleges politikai hatalomé, mely egy időre együtt tartja őket. Neveik tehát szakadatlanul változnak. A századok folyamán százféle néven bukkannak fel. Mint az áldást, a nevet is uruktól kapják. Nem vesznek át azonban egy lényeges dolgot: a mítoszt és küldetéstudatot.

Az égi származás és különös elhivatottság csak a dinasztíát illeti, népei nem osztoznak benne. Ők csak eszköz és az áldás élvezői. A közösség alapja ez, nem pedig a cél, a hivatás közössége. Ezért bomlanak fel a népek egységei, a «húnok, bolgárok, kazárok, avarok nemzetei», mihelyt a dinasztia valami okból elveszti hatalmát felettük. A legenda azonban tovább övezheti a családot, s mi sem állja útját, hogy alkalomadtán újra az élre lendüljenek és új birodalomba fogják össze az íjatesztítő lovasokat. A birodalom dolga a király dolga. A népek mit sem tesznek benne, mert hitük szerint nem is tehetnek. Rajtuk semmi sem áll. Ők csak várják az áldásthozó urat.

A magyar nemzet is e kultúrkörben, ezen a módon fogantatott.

Alig van a történetnek titokzatosabb és lenyűgözőbb látványa, mint egy nemzet születése. S alig van fontosabb is a nemzetre nézve. Hiszen az eredet kérdésével van összekötve a nemzeti érzés, öntudat, hivatástudat, bánat és büszkeség minden döntő alapeleme. A nemzet sorsa ott vettetett el.

Mint minden nemzet, mi is kegyelettel ápoljuk ezer éve eredetünk ősi mondáját a hún-magyar rokonságról, Hunorról és Magyarról, a csodaszarvasról, a meotiszi lányrablásról, Attiláról, Isten kardjáról, Csaba királyfőről, Emese álmáról, Álmosról, Árpádról, a vérszerződésről, a honfoglalásról. Ebben hittek őseink; ezt hallották az idegen népektől is, atyáiktól is; ezt olvasták a középkori históriákban, ez került közkézre első nyomtatott történelmünkben, ez vált egész történelmi tudatunk alapjává, nemzetiségünk lényegévé. A hagyományt a múlt század túlzott

kritikája erősen cáfolta, de a mai tudomány kimutatta, hogy a szívós hagyománynak kemény való magja van. Maguk a források, újonnan felfedezett adatok, s nem utolsó sorban az Eurázia őstörténetére vonatkozó újkeletű kutatások eredményeiből sugárzó új világosság kiderítette mindazt a történeti tényt, mely e mítoszokban hagyománnyá vált.

Hagyomány és tudomány megegyeznek abban, hogy a magyar nemzet azzal született meg, hogy a hét törzs — melyhez a kabarok és székeltek is csatlakoztak aztán — Álmost közös vezérévé fogadta. A választás és a vérszerződés tényét — nem azonban szövegét, mely későbbi fikció — nemcsak a hazai hagyomány, de az egykorú külföldi írott források is megörökítették. A törzsek ekkor a bomladozó kazár birodalom népei voltak, s most ott álltak védelem nélkül a föloszló birodalomra törő ellenséges seregek martalékául. A végveszélyben szövetkeznek és közös vezért választanak, új birodalom csíráját bontják ki maguk is. A törzsfők általános szittya szokás szerint vérüket bocsátják egy edénybe, s mindnyájan isznak belőle. Ezzel a közhit szerint vérrokonokká válnak, atyafiakká. A család feje Álmos, tőle várják a jószerencsét, mert égi kegy birtokosának ismerik. «A te sorsod a mi sorsunk», fogadják neki bizalommal. Tipikus nomád népalakulás. A törzsszövetség felveszi a vezér törzsének a nevét is, a Mogyer-Megyer-Magyar nevet, annak válnak szimbolikusan mindnyájan tagjaivá s ezzel teljes egészében Álmos népévé. Így születik meg a magyar nemzet. Nemzeti tudatunknak és sorsunknak alapjai itt vannak. Az a magyar eredetileg, aki Álmos, majd Árpád népe közé tartozik.

S mit jelent ez? Jelenti azt, hogy nemcsak nevet kap, de kap vele egy hagyományt is, amit szintén átvehet és magáévá tehet. A nemzetet készen várta szelleme, mielőtt valóságos közösségként megszületett volna. Az Árpádok családi hagyománya volt ez. A nép által való átvétele csak később következett be, több mint háromszáz év múlva, az új haza földjén már. Tudjuk, hogy a hivatástudat, a kiválasztottság mítosza e kultúrkörben csak az uralkodó család birtoka, s a magyar az egyetlen a lovas nomádok közt, mely ezt is megosztotta uraival. Ő vált egyedül valóban nemzetté. Nyilván ez volt az oka, hogy együtt maradt, fentmaradt, s magyar maradt akkor is, midőn ősi, természetes, karizmatikus urait elvesztette. Ez már európai jelenség. S hogy bekövetkezhetett, ahhoz hosszú együttélés volt szükséges az uralkodó családdal, hosszú alattvalói viszony. De alapja, lehetősége megnyílt a hét törzs és Árpád szövetkezésével; a nemzet potenciálisan megszületett, vagy legalábbis megfogant, csak öntudatra ébredéséhez kellett idő. Ez pedig nem a XVIII—XIX. század fordulóján következett be, hanem sokkal előbb.

Ez a hagyomány pedig az Attilától való származás tudata volt.

A középkor végére kialakult magyar-hún mondák nagyrészeről megállapította a tudomány, hogy nemzetünk nem az őshazából hozta őket magával, hanem itt fejlődtek ki az európai népektől hallott Attila-legendák hatására, ám magukkal hozott ősi elemekből. S körülbelül tudjuk, mik voltak ezek az ősi elemek, a kialakult mondakör csírái. E hagyományok természetesen

abban a körben éltek, ahol történeti alapjai voltak. A hagyomány a magyar törzsnek és főnökeinek, a fejedelmi családnak genealógiáját őrizte meg. A források legszigorúbb értelmezése szerint is kétségtelennek látszik, hogy Árpád családjában mindig, a honfoglalás előtt is tartotta magát a Mogyer nevű hún királytól való származás, ki a család törzsének a nevét is adta, s ki a hatalmas Attila király ivadóka volt. Élt a család egykori hatalmának, Attila roppant birodalmának emléke is, s arról is tudott a család, hogy a király egyik fia a birodalom felbomlása után nyugatról tért vissza keletre népével, s itt a család eme ágának ősatya lett. Így aztán az sem látszik lehetetlennek, hogy az új haza kiszemelése és elfoglalásának terve már az őshazában úgy merült fel, mint az ősi örökség visszaszerzésének jogos törekvése. De ha a Meotisz partján még talán nem, a Tiszánál már minden bizonnyal kialakult ez az ősi gyökerekbe oltható felfogás, mihelyt meghallották, hogy ezen a tájon székelte Attila király. Mert Isten ostorának rémületes emléke elevenen élt Európában, a nép között is, a tudós krónikák lapjain is, s örököseinek róla való hagyománya rohamosan gyarapodott az itt hallott elemekkel, míg aztán a XIII. században teljesen kialakult és máig ránk maradt formájában összefoglalta Kézai Simon mester. S a dinasztíának Attilától való származása a Duna mentén való megjelenésüktől kezdve közismert. A magyar királyok sorát az egész középkoron át Attilával, mint első királlyal kezdik, őket Attila unokáinak nevezik, a magyar honfoglalást a húnok második bejövetelének nevezik. Salamon király anyja a fiát segítő hajor hercegnek egy szablyát ajándékoz,

s erről azt mondja, hogy Attila kardja volt, a legendás isten-kardja. Ma Nagy Károly kardjaként a német császári insigniumok közt foglal helyet a honfoglaláskori magyar iparművészet e remeke, mely minden bizonnyal a fejedelmi kincsek közül való, s talán Árpádé volt. Így hát a legnagyobb sajnálkozással gondolhatunk rá, hogy a hűtlen családtag kiadta kezéből, eredetünk és hivatástudatunk ősi szimbolumát, melynek méltó helye nálunk volna, a másik ősi fejedelmi jelvény, a kristálybuzogány, a mai királyi jogar mellett. Arról a királyi kincsről, melyet IV. Béla leánya Csehországba vitt magával, a király visszakövetelő levele azt írja, hogy e kincseket a magyar királyok Attila óta gyűjtötték össze. Ebből ma már csak egy darab ismeretes. Ez is kard, a Prágai Szent Vid székesegyházban őrzik, de ez Szent István kardja volt. Kun László Attilát választja példaképeül, s az ő birodalmának visszaállításáról álmodozik. Mátyás király sem veszi rossznéven, ha hozzá hasonlítják. Mátyás halála, s a birodalom hanyatlása idején is őt emlegetik a szittya unokák. Árpád alakja homályba vész. István, a szent király mellett, ki a keresztény Magyarország alapjait megvetette, őt emlegetik, azt a világbíró őst, kitől a kereszténység szolgálatába állított hatalmat és erőt örökölte.

S amikor aztán a családi legenda a nemzet mitoszává válik, megjelenik a húnok és magyarok rokonságának, leszármazási viszonyának a hite. Mint ahogy a dinasztia a hún király sarjadéka, úgy a népe is a húnok ivadékai. Árpád népe végső eredetében azt jelenti, hogy Attila népe, azaz hún. És ugyanakkor, midőn Attila nagyságát emlegetik, valóban húnoknak is nevezgetik a

magyarságot. A nemzeti szellem fundamentális tartalma ez a tudat. E szellem, mondtuk, készen várt a nemzetre. Úgyhogy azt is mondhatjuk, hogy a nemzet ideálisan már előbb létezett, mielőtt a reális közösség megszületett. Volt idő, mikor a magyarság csak egy család volt, az Árpádok, vagy még előtte: Attila unokái. Legfeljebb a közvetlen hatalmuk alatt álló törzset, melyet már ekkor is magyarnak hívtak, számíthatjuk ide. A többi törzsek a szövetségéig annak a népnek voltak tagjai, amelynek körében éltek, egykor húnok, majd bolgárok, avarok is, végül kazárok. Türkök voltak, ahogy a bizánciak nevezték őket, s ez azt jelentette, hogy lovon és íjjal harcoltak, jószágait legeltetve vándoroltak, s az ezzel járó szokások szerint éltek ők is, mint az egész szittyaság. De még nem váltak ki e masszából egyéniségként. Most még csak egy család érezte és tudta, hogy különös, kiválasztott hely jutott neki e hullámozó néptengerben. Az a szellemi jelentés, mely egy embertömegből nemzetet alkot, még csak őt jelentette.

A magyar nemzet tehát e vezérválasztás aktusában fogantatott. Távolról sem biológiai alapegységből nőtt ki a természetes szaporodás útján. Az a hét «magyar» törzs — melyek közül ekkor még csak egyet neveztek ezzel a névvel — a kabarok törzse és a honfoglaláskor csatlakozott székelység nem volt sem biológiai, sem etnikai, sem nyelvi tekintetben egység. A hét törzs általában azt a finn-ugor idiomát beszélte, mely aztán «magyarrá» lett, de az előkelők s így maga a vezéri család anyanyelve egy török nyelv volt, egy másik törököt beszéltek a kazár kabarok, s harmadikat a székelyek. Természetesen értették valameny-

nyien egymás nyelvét is, aminthogy e tájon minden nép többnyelvű volt.

Biológiaiilag, mai szóhasználattal élve, «fajilag», már eredetileg keresztezett volt az a közösség, melyből a magyarság emberanyaga kikerült. A Kr. e. I. század derekán Kína lerázta a hún uralmat és Nyugat felé űzte egykori urait. Ezek útjukban rendre meghódították a szeppe népeit, Európa közepéig érkeznek, s végül előttünk áll Attila birodalma. E húnok egy törökfajta töredéke az északi erdőhatáron egy halász-vadász, de már földet is művelő s a mellett lovat is ismerő és tenyésztő finn-ugor népségre akadt, őket meghódította, s rájuk telepedett. Természetesen tüstént megindult a hódítók és hódoltak közt az a keveredési folyamat, melyről a nomádok általános jellemzésénél szóltunk. Az valószínűtlen, hogy a kisebb számú török urak rétege teljes egészében felszívta volna a finn-ugor szolgák népét, mert még a honfoglaláskor is megkülönböztethető a két réteg, de a házasodások, az arra alkalmasak társadalmi felemelése, a silányabbak lesüllyedése mindkét réteget kevertté tette. S az egész új népet kétnyelvűvé. A török nyelvet már csak azért sem hagyhatták el, mert egész őstörténetük folyamán szüntelen török népek között éltek. Viszont a finn-ugor réteg elég nagy volt ahhoz, hogy ősi nyelvét megőrizze; csak éppen sok török elemet olvasztott bele. Török nyelvét az uralkodó réteg csak mai hazánkban hagyta el, midőn már nem volt rá szüksége, s ugyancsak gyakorlati szempontok miatt vált anyanyelvévé szolgái finn-ugor beszéde. Általános szociális jelenség, hogy az urak veszik át a szolgák nyelvét. Így vált «magyar» nyelvvé a finn-ugor, s nem a török.

A kultúra terén ugyanez a kölcsönhatás ment végbe, az uralkodó életforma azonban a hódító lovasoké maradt természetesen. Persze nem szabad azt hinnünk, hogy az egész nép csupa lovas harcosná lett, s a végén a hódoltak is egytől-egyig az urak osztályába emelkedtek. Egészen kétségtelen, hogy még a honfoglaló és középkori magyarság szolgarendűi közt is volt bőven, aki az első, finn-ugor szolgáktól származott. De itt is, mint általában a nomádoknál, meg volt a lehetőség a felemelkedésre. A közösség kultúrája sem lehetett egységes. Az uraké egészen bizonyosan más maradt, mint a szolgáké. A szolgáké kezdetlegesebb volt, tehát az urak nem vették fel, viszont a szolgák életkörülményei útját állták, hogy uraik színvonalára emelkedjenek. Nem lehetett közös a vallás sem. Hogyan kerülhetett volna a szolga a harcosok lóáldozó szertartásához? De a közösség kultúrájának egésze lassan a két elem szintézisévé vált, s megindult a kölcsönhatás a vallás terén is. De mikor az ősmagyarok kultúrájáról, vallásáról, életformájáról beszélünk, mindnyájan az urakéra gondolunk hallgatólágosan. A szolgákéra csak akkor, ha földművelésről van szó. S ez így is van rendjén. A *nemzeti* kultúra és szellem alapja a lovas török harcosokká lett.

Az az emberközösség tehát, mely Krisztus születése körül két alapegységből keletkezett, s aztán végigsodródott a népvándorlás viharán, — melyet más képpel már régóta a nagy olvasztó és keverő tégelynek szeretnek nevezni, s joggal, — nem volt egységes sem vérségileg, sem etnikailag, sem társadalmilag, sem kulturálisan, sem nyelvi-
leg. Kétrétegű maradt, a két réteg közt azonban állandó és könnyű kölcsönös átszivárgással. El-

képzeltető, hogy a népvándorlás részeseként e két alapegységhez mennyi idegen elemet vett fel, vért és szellemet egyaránt. De ha a két alapegység korábbi családfáját keressük, akkor is csak, az adatok hiányában, nem állhatunk elő tényekkel. Ám alig hihetjük, hogy akár a vándorlásban és hódításban akkor már nagymultú hűnság, akár a népek országútja mentén tanyázó finn-ugorság «tiszt» lett volna bármi tekintetben. A két társadalmi réteg, az uraké és szolgáké aztán nemcsak egymás közt keveredik, hanem mindkettő külön-külön is vesz fel elemeket kívülről, s ez a folyamat nemcsak vándorlásai alatt, hanem megtelepedése után is tart természetesen. És mégis társadalmi-történeti egység ettől kezdve ez a közösség! Ennek az egységnek a létesítő tényezője azonban változó. Hogy időről-időre mi az, ami összetartja, látni fogjuk történelmi vázlatunk folyamán. Most, a kezdet idejében a hódító és hódolt viszonya.

A tudomány a meghódított finn-ugorokat nevezte el «előmagyaroknak». Őket tekinti a magyarság őseinek, minthogy nyelvét tőlük örökölte. Ám nem volna-e helyesebb a hódító türköket tekinteni a fontosabb ősöknek? Hiszen az életformát, ami bizonynyal fontosabb és lényegesebb egy nemzet mivoltára nézve, mint a puszta nyelv, tőlük örökölte. Hogy nemzetünk azzá lett, aminek ismerjük, e törököknek köszönhető. Ők voltak a vezetőik, s a nemzet szelleme is az ő körükből származott dinasztíának az ajándéka. Nélkülök a nyelvészet «előmagyarjai» nyelvrokonaik, a vogulok vagy osztjákok sorsában osztoztak volna.

Az új közösség sorsát a török vezetőik szabták meg. Ők mozdították ki az erdőzúgból és tették részesévé a népvándorlás eseményeinek. Ettől

kezdvé állandóan a nomád lovasok közt él, s az ő sorsuk részese. Sodorják a népek hullámai a széles pusztákon ide s tova, s új meg új nevek alatt tűnik elénk a századok folyamán, amint új meg új birodalmak keretében feszíti íját a többiek között. A sorsdöntő esemény a Fekete-tenger északi partján érte. Itt akadt rá természetes és örökös uraira. Attila birodalma megdőlt, feloszlott, töredékeiből új országok keletkeztek. Itt, a tenger északi partján a nagy király Irnik nevű fia fogta össze egy időre uralma alatt a népeket. Közöttük volt az a törzs is, melyet később magyarnek, majd magyarnak neveztek el. Irnik birodalma is széthullott, de az a törzs hű maradt fejedelme utódaihoz, s ettől kezdve ők a törzs főnöki családja. Nevét is nyilván attól a főnökétől kapta, ki Mogyer néven a Kr. u.-i VI. században ismét egy birodalom királya. A törzs és urai osztoztak egymás sorsában, mely e századokban itt igen forgandó volt. Hol egyik, hol másik nép főnöke alapított itt nagy, de rövidéletű birodalmat. Attila ivadékai azonban mindvégig felszínen tartották magukat, s a család egyike volt azoknak, melyek e forgandó sorsot intézték. Álltak idegen főnomság alatt, de voltak maguk is birodalom urai. S uralmuk mértékétől függött, hány törzs lép szorosabb viszonyba örökös törzsükkel, a magyarral.

Az Árpádoknak Attilától való származását a tudomány is valószínűnek látja. De még ha nem is tény, a származás jelentőségén ez mit sem változtat. A hagyomány kétségtelenül kezdettől fogva élt, s történeti tényezővé, a nemzeti szellem alapjává vált, akár valóságot őriz meg, akár nem. *Történelmi jelentősége* ugyanaz marad, ha nincsen

is való alapja ; ha az Árpádok mégsem Attilától származnak, akkor is. A mi vizsgálatainknak a szempontjából tehát közömbös, tény-e vagy pusztá hagyomány e származás. *Történeti tényezővé* tény esetén is csak a hagyomány erejében vált, nem pusztá tény mivoltában.

Álmost, majd Árpádot származása tette a törzsszövetség fejedelmévé. Az utolsó főnnhatóság, a kazároké, mely alatt kétszáz évig éltek, ekkor szűnik meg. Tíz törzs él ekkor együtt laza közösségben e finn-ugor szolgálk kedvéért az ő nyelvűket is beszélő török lovasok közül. E birodalmon belüli egységnek a feje a kazár kagán helytartója, a kende. De «királyként», jegyzik fel a külföldi megfigyelők, a Gyulát tisztelik. Vitás ügyekben hozzá fordulnak, ő a nép bírása. E Gyula pedig nem más, mint a megyer-magyar törzs főnöke. S eredetileg nem méltóságnév, hanem a család neve, egyik hatalmas őse, Dzsula-Gyula király után. Attila fia Irnik unokái ők. A kende a hódító képviselője, a hivatalos hatalom az ő kezében van, ám a nép önkéntes tisztelete, az egykori valóságos uralom emlékeként, a természetes ősi királyi ház fejét övezi. S mikor elérkezik a kedvező pillanat, a család ismét visszanyeri ősi uralmát. E pillanat a kazár birodalom hanyatlásával érkezett el. A központi kormányzatában megromlott, bomló birodalmat a bessenyők beütései pusztítják. Előlük készül nyugatra húzódni a tíz törzs közül hét, köztük a megyer törzs is, uraival, a Gyulákkal együtt. A források szerint a kazár kagán szerette volna még utolsó intézkedéseként kivándorló alattvalói felett kendéje uralmát megerősíteni, s azt ajánlotta nekik, hogy önkéntesen is válasszák meg vezérükül. De nyilván

maga a kende is tisztában volt a nép felfogásával, mert maga is a megyer törzs fejét ajánlotta e tisztre. Kihez is fordult volna a nép szorongat-tatása idején, ha nem az ősi királyok családjához, az égi kegyelem birtokosaihoz? Helyreállították tehát egykori uralmát és sorsukat kezébe helyezték. Három törzs, úgy látszik, nem bízott a család karizmájában, s nem csatlakozott a nyugatra költözőkhöz. Ezek az ottmaradtak azonban pár század alatt nyom nélkül elenyésztek, míg a család és karizmája beváltotta a benne bízók várakozását.

Íme itt a forrása annak, hogy nemzetünk természetes urai egyedül az Árpádok voltak, soha senki más. Azóta sem tudta a magyar odaadni magát oly föntartás nélkül senkinek. Amikor a család kihal, kétségbeesés vesz erőt a nemzeten és «sokat tépelődve keresik a szent királyok véréből sarjadt új királyt», s Károly Róbertet Árpádházi nagyanyja miatt tartják «igazi, törvényes, örökös, született uruknak». Pedig ez a nemzet hűséges és odaadó, s vár és keres egész történetén át valódi vezért, kit követhessen, mint ősei Árpádot. «De nem mindenik seculumban születik fénix, — írja egy nehéz és vezér után kívánczoló korban Zrínyi Miklós, — és sok száz esztendeig kell fáradozni a természetnek, meddig formálhat oly embert, aki a világ s országok megbotránkozásának gyógyítója legyen s maga nemzetének megvilágosítója».

III. AZ ŐSI MAGYAR NEMZETFOGALOM.

A magyarság tehát nem volt eredetileg sem etnikailag, sem nyelvileg egység, s nem volt politikailag sem. A törzsek még az új haza földjén is megtartották autonómiájukat, oly mértékben, hogy még egy századig önállóan viselnek hadjáratokat és űznek külpolitikát. A központi hatalmat, a valódi államiságot csak Szent István teremti meg, megszüntetve a törzsfők autonóm hatalmát, s a fejedelem szakrális és birói szerepét a király kormányával cserélve fel. Ugyancsak ő adott kulturális fejlődésünknek is határozott egységes irányt, amikor a nyugati szellem és római katolicizmus mellett döntött, véget vetve a bizánci befolyásnak és egyházi tétovázásnak. Ami a törzseket kezdetben összetartotta, az pusztán a fejedelem személye volt, családjának hagyománya erején és jogán. A magyar nemzetet nem a vér, nem a nyelv, nem az államiság teremtette meg, hanem egy merőben szellemi tényező.

A közösségérzés sem ekkor, de még a királyság első századában sem az *egymáshoztartozás* öntudatában nyilvánult meg, hanem abban, hogy valamennyien a vezérhez, majd a királyhoz tartoznak. Az összetartó, közösségalkotó tényező kizárólag az uralkodó személye. Az a magyar, aki a király *alattvalója*. A népnek nincs sem eredet-

hagyománya, sem hivatástudata. Ezek még a dinasztia kizárólagos tulajdonai. Csak a XIII. század folyamán következik be, sok egyéb változás mellett, annak a gondolatnak a felmerülése, hogy az alattvalók a királytól függetlenül is, önmagukban is egység. Az egységnek pedig a nép eredetmondája és a vérszerződésnek ekkor költött jogászi szövege ad tartalmat és alapot. Az alattvalók átveszik a királyi család hagyományát és részt követelnek az ország sorsának intézéséből. Ekkor ébrednek rá, hogy ők nemzet. A család eredet-hagyományát kiterjesztik önmagukra, s azt hirdetik, hogy amint az Árpádok Attila ivadékai, úgy a magyarság a húnok leszármazottai. A nemzeti közösség alapja még szellemibbé válik: annak a tudata ez, hogy Árpád és unokáinak népe a világbíró Attila népének utódai, s ez az ősi hatalom páratlan fölényének öntudatával jár együtt. Egy kis túlzással azt mondhatjuk, hogy amint az őshaza lovasait az a büszkeség fogja lelki egységbe, hogy ők a kagán hódító seregének harcosai, úgy most a középkori magyarság egységét is egy büszkeség teremti meg: Attila húnjainak ivadékai ők. Az a magyar, aki erre büszke. Kézai Simon krónikáját, ennek a középkori magyar nemzeti öntudatnak a legélesebb kifejezését, ez lelkesíti.

Az első nyilatkozat, melyben az alattvalók és az ország nemzeti egységének tudata hangot kap, az az 1298. évi törvény, mely a király feladatává teszi, hogy az országtól elidegenített területeket visszaszerezze, hogy «a magyar királyság mint jogi egység örvendezhessen tagjai teljességének». A királyság ekkor már a nemzeté; felelősséget érez a nemzet, ügye nemcsak a király

ügye, s magát a királyt is felszólítja a nemzet szolgálatára. Az oklevelekben egyre többször merül fel az adományozott érdemeinek felsorolásakor a haza és nemzet emlegetése, mint amiknek az illető szolgálatokat tett. Most már nemcsak a király iránti hűség az érdem. Nagy Lajos egyik korai oklevele «hungaricae nationis regnum»-ról beszél. A nemzeti összetartozás érzetének rendkívül érdekes példája Julián domonkosrendi barát expedíciója, melyet az őshazában maradt törzsek felkutatása végett tett a tatárjárás előtti években. Hogy a kazár birodalomban együtt élt tíz törzsből három ott maradt, ennek az emléke sohasem enyészett el a kiköltözött magyarságban, de mostanáig nem törődnek velük. Most azonban felébred a testvéri érzés és «megszávnán a magyarokat, kiktől elszármaztak, hogy még hitetlenségben tévelyegnek», elküldték hozzájuk hittérítőiket, amint mindezt a Juliánék útjáról fentmaradt jelentés elbeszéli.

És különös, a származás mitoszához kötött közösség kapuit a nemzet nem zárja le idegen jövevények előtt most sem. A magyarság seregestől fogadja be és avatja magyarrá őket tovább is. Pedig ekkor már külföldön megváltozott a befogás. A középkor második felében nyugaton már nem örülnek az idegen jövevénynek, beköltözését károsnak tartják. Az újabb királytűkrök már nem tanácsolják az idegenek védelmét, befogadását, sőt inkább azok veszedelmére figyelmeztetnek. A skolasztika Aristoteles államtanát fogadja el, mely kis, nemzetileg egységes és minden tekintetben autarkikus államokat ajánl, s Aquinoi Szent Tamás határozottan a jövevények befogadása ellen nyilatkozik. Éles ellentétben Szent István

heterogén állameszményével, azt hangoztatja, hogy az idegenek, a maguk szokásaival, törvényeivel, életmódjával, melyek mások, mint a hazaiak, megzavarják az állam harmóniáját. Ugyanekkor a magyar nemzet nem zárja le határait, hanem tovább is vallja első királyával a soknyelvű és sokszokású ország előnyét, s hajlandó bebocsátani azokat, kik idegen erényeket hoznak, s felvenni mindazokat a hún-magyar nemzetbe, kik «íjat feszítenek», bármi legyen származásuk. Az íjnak persze már lejárt az ideje, Attila népének unokái nyugati lovagpáncélban harcolnak. Az «íjat» az utódlás hagyománya pótolja, a nemzeti öntudat, önérzet és büszkeség; ezt kell magára öltetnie annak, aki magyar akar lenni. S aki tudja, magára öltheti, nem zárják el előle. E tudattal egy rendkívül férfias, előkelő és ragyogó életforma jár együtt, melynek vonzása igen széleskörű és erős volt.

A középkori Magyarország tehát hű utóda az euráziai nomád birodalmaknak: soknyelvű és sokszokású, s a különféle népek békén élnek egymás mellett a nomád kagán utódainak jogara alatt. Alapja ugyanaz a nemzetiségi politika, — hogy mai kifejezéssel éljünk, — melyen azok is nyugodtak. Természetesen nehéz volna eldönteni, hogy a politika tudatában volt-e annak, milyen eredetű, vagy pedig elfeledte keleti mivoltát, s nem mint ősi örökséget gyakorolta tovább, hanem mint az új kultúrkör követelményét, a keresztény univerzalizmust. Bizonyítani nem tudjuk, de tagadni sincs okunk. A tények ezek: Szent István Intelmeiben a hospitalitás szokatlanul erős hangsúlyt kap, mintáival szemben egészen eredeti módon, s ez a hospitalitás fentmarad ná-

lunk akkor is, midőn külföldön már elejtik. Minden nemzet sokféle elemből vegyül. Nyugaton ez mihamar feledésbe merül, s megszületik a közös származás egységére alapozott nemzetfogalom. Nálunk a sokféle eredet iránti közömbösség, a türelem és fölényes elnézés ősi bölcsesége sosem húnyt ki; élt az érzés, hogy a nemzet valami egészen más, mint a vérség.

Érdekesen fejezi ezt ki már maga a szóhasználat. A *natio* a *natus*s-szal függ össze, mint a nemzet a nemzéssel, és vérségi származást jelent. S a rómaiak *nation*nak valóban csak a kisebb néptörzseket nevezték, melyekről feltehető, hogy csakugyan közös származásból keletkeztek. *Natio*ok élhettek többen is egy országon belől. A birodalomnak voltak például *natio*i. A mai nemzetnek a *populus* felelt meg. *Populus Romanus*. Az idegen népek, melyek szellemi önállóságot mutattak, külön kultúrával rendelkeztek és független államiságban éltek, voltak a *gens*ek. A középkori nyugat eleinte ezt a szóhasználatot veszi át. A *populus* az egész birodalom népe, a császár alattvalói, az egész kereszténység. Ezen belől élnek a *natio*ok, a nemzetekké éppen most szilárduló és növekvő törzsek. A *gentes* a pogányok. A keresztény hitre térő *gens*ek egy ideig még megtartják ezt a nevet, de mihelyt keresztény voltak átmegy a köztudatba, *natio*vá lesznek ők is. De a *natio* e közben kinőtt a pusztá néprajzi forgalomból és már a mai értelemben vett nemzetet jelenti. Nyilvánvaló, hogy a közös származás mítosza teszi lehetővé, hogy ez a vérségi összetartozást jelentő szó jelentse a közösséget akkor is, midőn az már magasabb szellemi síkba tevődött át. Viszont a szónak éppen korábbi jelentése egyben erősíti azt a

hitet, hogy a *natio* körébe tartozók mind közös származásúak.

Magyarországon más a helyzet. Kezdetben *gens* a magyar is, mint a többi pogányok, s ezt a szót még sokáig megtartja a maga megjelölésére azután is, mikor már régen keresztény, sokkal tovább, mint a többi nyugati nép. E mellett később *populus* is, ha politikai értelemben szól önmagáról. A politikai nemzet, a nemesség egész negyvennyolcig *populus*, «*populus Werbőczianus*». Az egész magyar nemzetet azonban a *gens* jelenti; a *natio* a *gens*en belől az, amit ma nemzetiségnek nevezünk, azaz a valóban vagy feltehetőleg közös származású és — természetesen — közös nyelvű közösség. A *natio* mindvégig néprajzi fogalom Magyarországon. Megőrzi ősi római jelentését, s Magyarországon nem nemzetet, hanem népet jelent. E szóhasználat alól alig van kivétel. S ami van, alighanem külföldi hatás. Érdekes, hogy éppen egy külföldi királyunk oklevelében találjuk a *gens*nek *natio*val való felcserélését, amikor Nagy Lajos nem «*hungaricae gentis regnum*»-ról, hanem «*hungaricae nationis regnum*»-ról beszél. Van persze *natio hungarica* is, mint ahogy van *natio slavica* vagy *teutonica* is Magyarország területén. Laskai Ozsvát, a XV. századvégi prédikátor, mikor a nyelvre és szokásokra különböző országlakó népekről szól, azokat *nationes*ként emlegeti, az uralkodó magyarságot pedig *gens*nek nevezi. Werbőczy ugyancsak a tótot, oláht, stb.-t érti *nation*. A *gens*nek és *nation*ak ugyanilyen értelmű használatával találkozunk abban az 1505. évi fontos okmányban, melyben a rendek az idegen királyok ellen foglalnak állást. A magyar nemzet *gens hungarica*, a külföldi nemzetek pedig

*natio*k. De amikor az etnikai értelemben vett magyarságról szól, azt már *nation*nak mondja, s ugyancsak ezt a szót használja, mikor a nyelvvel hozza a népiséget vonatkozásba. Még Rákóczi kiáltványa, a «*Recrudescunt*» is az «*in*elyti *gentis hungariae*» sebeiről beszél. Külföldi hatásra aztán egyre inkább elmosódik a két szó közti fogalmi különbség, s marad a *natio* használata, amely érthető sajnálatos zavarokat keltett, bár annak a tudata a változott szóhasználat idején is él, hogy idegen eredetűek, sőt nyelvűek is tartoznak a *natio Hungarica*hoz.

A magyar névnek tehát kettős jelentése van, mint ahogy eredetileg is volt, mikor jelentett egy törzset a hét közül, de jelentette az egész törzsszövetséget is, mely a magyar törzs főnökét uralta. Most volt egy magyar nép, mint ahogy volt tót, vagy szász, amely etnikai-nyelvi egység, s volt egy magyar nemzet, mely merőben szellemi, majd politikai egység.

Ennek a — szellemi — nemzetnek nem volt természetesen tagja mindenik országlakó. Ám ez a különbség nem népi származáshoz volt kötve, hanem rendi eredethez. A nemzet azok, akik képesek, módjukban áll viselni a hagyományt, s a vele járó hivatást, a nemzet szellemét: a szabad magyarok, a nemesek. Ezek a honfoglalás idejében a száznyolc ősi nemzetség. Etnikai és nyelvi egységben azonban, amint láttuk, már ők sincsenek, aminthogy ilyesmiről a magyarság esetében sohasem beszélhetünk. Csak az életformájuk közös, s vezérük, és az egységben maradás akarata. Megtelepedésük után az itt talált népek előkelői mihamar közéjük emelkednek. Az északi szlávok püspöke elpanaszolja Rómában, hogy

hívei e pogányok módjára megnyírták fejüket, közéjük állottak és velük irtják a keresztényeket. Szent Istvántól kezdve megint egy csomó jövevény nemzetséggel gyarapodik a magyarság, mégpedig oly gyorsasággal, hogy például Hóman Bálint feltevése szerint az a Katapán, vagyis Koppány nevű prépost írta minden valószínűség szerint Szent László korában az első, elveszett «Gesta Ungarorumot», nemzetünk történeti tudatának talpkövét, ki a pogány Koppányt leverő német Vencelin lovagnak volt az unokája. A példák váltig szaporíthatók. Az ezerkétszázas évek elején egyszerre egy egész néposztály, a király fegyveresei válnak nemesekké, s ezzel a nemzet tagjaivá. Köztük pedig nemcsak a király szolgálatába állott elszegényedett honfoglaló ivadékok vannak, hanem legalább annyian itt talált, vagy beköltözött idegenek gyermekei. A nemzetbe való felvétel ezután is a nemesség adománya által történik. Ennek pedig egyáltalában nincs vérségi feltétele. Királyaink mindig bőkezűen bántak vele, sehol Európában nem történt annyi nemesítés, mint nálunk. Eltekintve nemzetellenes politikát űző királyainktól, kik természetesen más érdemeket jutalmaztak, alig jelentett e nemesítés egyebet, — különösen birtokadomány nélkül, — mint a nemzethűség bélyegét, elismerését. A nemesség nem a nemzeten belül kaszt, mint általában nyugaton, hanem maga a nemzet, a népekkel állítva szembe. Attila-Árpád serege, a Szent Király jobbágysai.

Az Árpád-ház végzetes kihalásával e fogalom szilárd és ha talán mint jelenség nem is, de jelentőségében példa nélkül álló tartalmat kap, szerves fejlődésként az őshazába nyúló hagyományból.

A Szent Korona tana ez. Amikor a nemzet elveszti ősi uralkodóházát, annak hatalmát, karizmáját, melyet soha többé senki el nem nyerhet, — Emese ágyékából csak ők származtak! — a nemzetet összetartó erejüket átszármaztatják uralmuk szimbolumára, a szent királyok koronájára. S ettől kezdve a korona nemcsak a királyi hatalom szimboluma, hanem a nemzet egységéé is. A nemzet a Szent Korona tagjainak egysége. E tan magába foglal egy csomó jogi elemet, ám egészében és végső jelentésében sokkal több, mint egyszerű közjogi elmélet. Mélységes irracionális szorongás és szükségérzet fejeződik ki benne: a nomád rettenete a széthullástól a király személyének elvesztésekor, kinek karizmája, titokzatos hatalma tartja őket össze és őrzi az ellenséges világ közepett. Az uralkodóház pusztulása a birodalom veszte. S e válságos pillanatban abba kapaszkodik, ami itt maradt belőlük. Magyarországon nem fejlődött ki a hűbériség nyugati formája a maga teljességében, holott éppen akkor léptünk be az európai kultúrkörbe, mikor ott javában virágzott ez a társadalmi forma, mert nálunk a keresztény király palástja alatt is a keleti szultánátus élt. Viszont éppen ezért szükségyszerűen ki kellett alakulni a mi sajátos Szent Korona-tanunknak.

Ez a magyar rendi nemzetfogalom. S bármennyire is hasonlít külsőre a nyugati rendi nemzet fogalmához, jelentése egészen sajátos. Nem a rendiség teremtette meg nálunk. A rendiség is csak az ősi nemzetfogalmat zárta új formába és őrízte tovább. S ennek köszönhető, ennek a rendi nemzetfogalomnak, az Árpádok erős központi uralmán kívül, hogy nálunk sohasem ala-

kultak ki, mint külföldön, a helyi patriótizmusok, városi vagy regionalisztikus közösségtudatok, legalábbis nem oly erősen, hogy széttagolták volna a nemzetet. Ha a partikulárizmus nálunk megerősödik, — ha a Csák Máték a hűbéres fejedelmek módjára önállósulnak, s város-államok alakulnak ki, — Mohács után, vagy talán még a Hunyadiak előtt szétszakad a nemzet, elporlódik és megsemmisül, mert ezekben az időkben nem volt az az erős központi uralom, amely a széthúzó erőket megzabolázza.

Az országlakosok másik fele a nemtelenek, a szolgák vagy félszabadok. Nem tagjai a nemzetnek. Tőlük semmi *nemzeti* feladatot nem kívánnak, nem kívánnak hát életforma változtatást sem. Ők a nép és alkothatnak külön-külön etnikai egységeket. Egyes historikusok szerint az itt talált népek és az első telepések a királyság első két századában teljesen asszimilálódtak, s az országlakosság etnikailag is egységes lett és maradt volna, ha a tatárjárás nagy vérvesztésege újabb jövevények tömeges telepítését nem követeli. Bármint is van, szándékos, vagy éppen tervszerű magyarosítás nem történt. A nemzeti-ségi autonómiák éppen az ellenkezőjét bizonyítják. Ez felel meg az első király Intelmének is, melynek intenciója nyilvánvalóan az idegen etnikum megtartása volt, bármily nehéz is ezt ma elképzelni. Szent István azt is lelkére köti fiának, hogy minden népet a maga törvényei szerint kormányozzon. Kisebbségekről a mai értelemben itt nem beszélhetünk, mert hiszen többség sem volt, mellyel szembe állíthatók lettek volna. Az állam ugyanis nem népi jellegű, nem nemzetállam. Ilyesmit Szent István birodalmáról állítani kép-

telenség. A birodalom, az állam a királyé. Még kevésbbé nemzetállam szorosán mai értelemben, hiszen akkor a nemzet nem a népiségen alapszik, hanem egy merőben szellemi principiumon, melynek birtokosa szintén a király. Az állam és nemzet létesítő tényezője egyaránt ő, ő pedig felette áll minden népnek, egyikhez sem tartozik. A jogok, szabadságok, valamint kötelezettségek nem a népi hovatarozástól függenek, hanem a rendi állástól. A magyar népiségű közembernek semmi kedvezést sem jelent, hogy esetleg urával egyazon etnikumú. Bár föltűnik a krónikásnak, hogy a közrendűek közt is vannak magyarok, kiket ő teljes egészükben szabad harcosoknak tételez fel ősidőktől kezdve, ám ezt azzal magyarázza, hogy a nemzet büntetésként taszította őket szolgasorba, mert nem tettek eleget nemesi kötelezettségüknek, a hadbaszállásnak. Ezek közt ekkor már nyilván sokan vannak elmagyarosodott, magyar nyelvet beszélő idegenek is. S itt figyelembe kell venni, hogy az ekkor már finn-ugor eredetű magyar nyelvet beszélők, a jövevényeket leszámítva sem közös eredetűek etnikailag. Az ugor szolgák nem szívódtak fel mind az uralkodó törökök osztályába, ezek viszont új hazájukban már teljesen elhagyták török nyelvüket és felvették vulgáris nyelvül szolgálók idiomáját. S ez a nyelv egy a többi népnyelv között. Az állam nyelve sem egyiké, sem másiké, hanem a latin. Királyai és urai, mint szeppei elődeik, öt-hat nyelvet beszélnek a szükséghez képest, alattvalóik kedvéért. Ez a réteg a nemzet, s ez a népek fölött helyezkedik el.

Ezekben az urakban változatlan tisztaságban él az ősi politikai örökség, a nomádok uralmi

művészete, mely érti a módját a sokszokású és soknyelvű birodalom kormányzásának. Amikor Szent István lelkére köti fiának, hogy minden népet a maga törvényei és szokásai szerint kell kormányozni, ez az ősi bölcsesség szólal meg. S ez irányítja a gyakorlatot is, mely a befogadott népeket valóban saját módjukon kormányozza. Tehát nemcsak nyelvüket, etnikumukat, hanem politikai formáikat is megőrzendőnek tartják, s úgy is kezelik. Az egyetlen követelmény a hűség. A bessenyők, székelyek vagy kunok a maguk nomád módján, a maguk politikai szervezeteiben telepítettnek le külön tömegekben, ugyanígy a városlakó németek, olaszok vagy franciák is a maguk módján, a magukkal hozott törvények szerint élnek Magyarországon. A beszivárgó vlachok is megőrizhetik kezdetleges életformájukat, szervezetüket. Úgyhogy mélyrehatóbb asszimiláció — eltekintve a szórványoktól — aligha folyhatott le akár a tatárjárás előtt, akár utána.

Az ország berendezése, a települési viszonyok és a kormányzat szelleme egyenesen ellene dolgozott. A nyugati formák alatt egy nomád birodalom élt itt és erősödött. S Európa e határrészén, annyiféle nép törmelékeinek gyűjtőhelyén nem is lehetett volna más elvek szerint országot alapítani és fenntartani. Ez volt az egyetlen forma, — s ez ma is! — melyben itt szilárd, tetterős és az egyetemes kultúrát és civilizációt szolgálni tudó államalakulás létrejöhetett. S erre egyedül az a nemzet volt képes, mely nem tekintett származásra és nyelvre, hiszen maga sem abból nőtt ki, hanem sokkal magasabb rendű fundamentumon épült fel, s mely ebben a szimbolikus vérségben hozta magával őseitől örökségként a sokféle nép

kormányzatának művészetét. Ő volt az egyetlen Európában, ki ehhez értett, s kitől nem kellett soha féltetni senki nemzetiségét. Most már tudjuk, miért volt éppen ő az, s hogy neki kellett annak lenni szükségképpen. Felhasználta az eszközöket, melyeket a középkori keresztény Európa univerzalizmusa nyújtott, de az igazi varázserőt nem nyugatról kapta, ő hozta magával keletről. Felmérhetetlen veszteség az egész civilizált világra, hogy a kormányt kiűtötték ennek a bölcs szellemnek a kezéből, nem is egyszer a századok folyamán, az egyetlen kézből, mely képes és így hivatott is itt kormányozni. Ez volt az a lényeges képesség, ami abban, aki a nemzet tagja kívánt lenni, fel kellett hogy ébredjen. Mert ez volt az a nemzet, melyről Laskai Ozsvát, a XV. századi nagy prédikátor feledhetetlen szavait írja, mikor áttekint az országban lakó sokféle népek felett, «melyek nem csupán nyelvükben, de szokásaikban és erkölceikben is felettébb különböznek egymástól. Ó, mennyi népet táplál ez az ország! S az összes többiek úrnője a húnok egykor szittya nemes nemzete, melyet ma közönségesen magyar-nak neveznek, igazhitű, nagylelkű, erős és szintoly bátor, s ezért a fegyverforgatásban fáradhatatlan, számának és méltóságának érdemével méltán áll élén a többi népnek.»

Ma már meddő dolog azon ábrándozni, mi lett volna, ha ez a magyar országvezetés tovább folytatódik és nem használnak fel bennünket idegen szellemben pusztá eszközként idegen érdekek szolgálatában; ha négy évszázad magyar királyai kormányukkal magyar politikát űztek, felismerve, hogy nekik is az a létérdekük. Ezzel a politikával pedig talán nem is időszerű

dicsekedni. Ez, melyet őseink bölcsnek és ember-ségesnek vélték, ma legfeljebb nevetség tárgya, ha nem éppen a megvetésé, «nemzetietlen» mivoltában. S bár úgy látszik, hogy Európa e keleti határszélén a modern nyugati nacionalizmus sem tudott békességet elérni, be kell látnunk, nem minden keserűség nélkül, hogy a mai magyarság szempontjából őseink bizony jobban tették volna, ha felhagynak a «keleti barbár» nomád nemzeti-ségi politikával, s lezárják határaikat és kemény kézzel hajtják végre az asszimilációt, mint határainkon túl tették. Őseink azonban nem számíthattak arra, hogy egyszer éppen nekik kell megvédeni Kelet ellen Nyugatot, s Nyugat eltűri, hogy az ő védelmében porrá zúzódjon védőbástyája és paizsa, sőt hogy éppen szorongatott helyzetét használják ki ellene azok, kiknek kezébe dőre bizalommal kormányát és sorsát helyezte. Őseink hittek a keresztény univerzalizmusban még akkor is, mikor az már csak a frázisok honában tengette árnyék létét.

Bármennyire nehéz is a mai embernek elhinni és magát beleképzelni, de a középkorban valóban élt a keresztény egység öntudata és ez az öntudat komoly politikai tényező is volt. A népek természetesen ekkor is vetettek görbe vagy gúnyos tekinteteket egymásra, mindenik magát tartotta legtöbbre, s lenézték vagy gyakran gyűlölték is egymást, de ez nem volt elvszerű, nem volt több, mint amit szomszédfalvak, vagy az alvég és felvég éreznek egymás iránt. Jámbor vetélkedés volt. S jellemző, hogy önérzetüknek és lenézésüknek alapja is az volt, hogy ki a különb keresztény. Elzárkózásuk és féltékenyséjük sem volt komolyabb, mint a felvégé és alvégé. A há-

borúkat többnyire dinasztikus érdekek vezették, de sohasem nemzeti ellentétek. A nacionalizmus ekkor nem volt imperiálista. A politikában nem szerepelt a nemzeti önérdék, az a féktelen és leplezetlen önzés, melyből ma erényt csinálnak, s mely a modern nacionalizmusban a történet csodálatos képződményét beszennyezi. Ellenben döntő szava volt ekkor annak a szilárd meggyőződésnek, hogy valamennyi keresztény nemzet összetartozik és közös érdekeik vannak: az egyetemes kereszténység érdeke, Isten dicsőségének és országának szolgálata. Szent Ágoston tanítása még élt Isten birodalmáról, a *Civitas Dei*-ről, melynek valamennyi igaz keresztény polgára. S ez a polgárság fölötté állt a földi hovatartozásnak. Előbb voltak keresztények, aztán valamelyik nemzet fiai. Ez a döntő középkori vonás az újkorral szemben.

Ez az egység a középkor második felében lessú, majd rohamos bomlásnak indult. Elerőtlenedett a megvalósult eszmék természete szerint és nem volt már képes fölényben maradni azokkal a robbanó erőkkel, melyek kebelében észrevétlen felfakadtak és megduzzadtak, míg végül frissebb és így erősebb voltuknál fogva szét is robbantották. A léthez szervesen hozzátartozik a differenciáció és individualizáció. Ami él, egyedekben él. A nemzetek csírái megvoltak nyugaton már eleve a törzsekben és a törzsi szellemben. A letelepedéssel, honfoglalással külső határokat is kaptak, a dinasztikiákban pedig hatékony tényezőjét a benső elkülönülésnek. A rövidéletű Karoling-birodalom feloszlása után a nemzeti határok még jobban megszilárdultak és királyaik ellentéteiben egyre hatásosabb politikai célzatot nyertek. A nemzetek így szükségképpen önmagukban

fejlődtek, egyéniségekké, s egyre határozottabban különbözövé a többiektől. Az ősi örökségként továbbélő törzsi partikulárizmus szelleme újra megerősödött, különbségüket ellentétekké fokozta, s az ösztönös primitív idegengyűlöletből elvi nacionalizmus kezdett kibontakozni. Ugyanakkor meggyöngül a vallásosság ereje, egyrészt addigi feszültségének természetes kimerülése és ellankadása, másrészt a kritikai gondolkodás izmosodása következtében. Ezzel az egyház összetartó ereje is megerőtlenedik, részint önmagától, természetes fejlődés következtében, részint a benesejében pusztító korrupció hatására. A keresztény egység hatalma tehát elernyed és nem tud gátat vetni a nemzeti partikulárizmus növekvő erejének. A két folyamat egymást segíti és Aeneas Sylvius a XV. század közepén már azon sóhajtozhat, hogy nincs immár feje a keresztény világnak, minden fejedelem a maga ura és nem hallgat senki sem a pápára, sem a császárra. Ami azt jelenti, hogy nincs egyetértés a keresztény világban és mindenki a maga érdekét tekinti. S az elkülönült egyeddé fejlődött nemzet egyszer csak ott áll, hogy kénytelen fegyverhez nyúlni egy másik nemzettel szemben, mely éppen *nemzeti* létében fenyegeti, s kénytelen politikumot fejleszteni ki önmagából, eszméjéből.

Nehéz volna ma már eldönteni, hol kezdődött, s melyik nemzet kezdte. A középkoron át a háborúkat dinasztikus célok vezetik, a király magánjogi igényeire, többnyire örökösödési jogára alapítják, melyet egy trónnal vagy tartománnyal szemben támaszt. Az ellenállás ugyanilyen természetű jogi alapokra helyezkedik védekezésében. Most, az újkor elején, a hódító kísérletekkel

szemben a nemzet függetlenségére, szabadságára, jogára, érdekére kezdenek hivatkozni. A védekezés a dinasztikus alapról nemzeti alapra helyezkedik. Csak egy lépés, s a hódító is a nemzet érdekével, régi vagy fiktív jogaival áll elő. Hamarosan e hivatkozás nemcsak ürügy és külszín, hanem a motívum valóban a nemzeti érdek lesz. A dinasztia helyét átveszi a nemzet, illetve a dinasztia válik valóban nemzeti reprezentánssá. Egyedül a Habsburgok tartják fenn a császárság anacionális politikáját, mely később szükségszerűen antinacionális lesz, s az egyetemes keresztény célrendszer is lefoszlik a pusztá dinasztikus érdekről.

A fejlődésre van egy kitűnő koronatanunk, *Machiavelli*, a nemzeti politika és az államérdek mindenekfelettsége tanának megalapítója. Híres és nagyhatású művét, az «*Il Principe*»-t azért írja, hogy Lorenzo Medicit kitanítsa, miként lehet Itáliát megszabadítani «a barbár franciák rabságából». A nacionalista politika tehát itt a szemünk előtt születik meg, egy idegen nemzet uralkodójának hódító támadására. *Mint nemzet* áll ellent a firenzei jegyző szellemében Itália, önálló egységként, kizárólag a maga erejére támaszkodva, nem tekintve egyebet a maga védelménél és önértékénél. Mert nem számíthat semmi másra; nem hivatkozhat a keresztény egységre, egyedül csak a nemzeti érdekre hivatkozhat. «...a nagy fejvesztettségben, törvények nélkül, szétverve, lefegyverezve, sanyargatva, úzva-hajszolva... az emberi nyomorúságok legmélyebb fokán... mégis remélni merjük, hogy Isten rendelni fog valakit, ki ebből minket kiszabadítson, mert mintegy tetszhalottként várjuk azt, aki

sebeinkre irt fog szerezni, aki egyesíti Lombardiát, fejedelmi családot alapít és hatalmassá teszi Toscanát...» Íme, így születik szükségszerűen a nemzet, a nemzeti dinasztia és a nemzeti politika. Az, ami az újkor elejének döntő történeti képződménye, az abszolutisztikus és imperialista nemzeti állam. Ennek az elméletét fejti ki a firenzei hazafi, mert ebben látja a szabadulás és felemelkedés egyetlen módját. A nacionalizmus ellenhatásként támad fel: fegyver az idegenek ellen. S modern értelemben ettől kezdve beszélhetünk nacionalizmusról, mert modern értelemben ez elválaszthatatlanul össze van kötve azzal a ténnyel, hogy az állam nemzeti alapokra helyezkedik, nemzeti célokat szolgál, mégpedig e célokat mindenek elé helyezve, s szolgálatában semmi aggályt nem ismervé; míg addig az állam a kereszténység védelmének eszköze és a krisztusi béke biztosítója volt. Az általános elvilágiasodás állapotában az államnak is új célt és tartalmat kellett keresni, s ezt abban találta meg, ami akkor friss történeti képződmény volt, újság, vonzerő, a közgondolkodás középpontja felé tartó eszme: a nemzetiségben. Később a megújuló vallásosság, párosulva az egyházi megoszlással, egyidőre keresztjezi erejét és ő kerül az ellentétek motívumai közt a főhelyre, de erejétől megfosztani nem tudja, a második sorban is egyre gyarapszik és hamarosan átveszi az előteret ismét, hogy mindmáig meg is tartsa. Csak ma mutatkozik az új áramlat, hasonló a vallásháborúk szelleméhez, a politikummá váló világnézet, melynek jegyében ismét módja nyílik az emberiségnek pusztítani egymást és — ami talán még sajnálatosabb — jobbjaiknak alkotásait.

Machiavelli fellépése és tudatosító működése a XVI. század elejére esik, de ez az új nacionalizmus már korábban «a levegőben volt», s tudat alatt izmosodott, mire ehhez az elvi tisztázáshoz és megformáláshoz elérkezett.

Hogyan viselkedett a magyar nemzet és nemzetfogalma a megváltozott európai viszonyok közepett? Hogyan reagált ez a nyugati társaitól eltérően alakult, más alkatú nemzet a neki merőben idegen, erőszakos és türelmetlen, származásra és nyelvre, s egyetlen népiség államára alapozott nemzetfogalom és hordozói felől jövő támadásra? Most dől el, egyénisége milyen erős.

Láttuk már, hogy a XIII. század közepén döntő fordulat áll be a magyarság fejlődésében. Mindenekelőtt felduzzad a nemesek rendje a királyi szerviensek egyetemes felvételével, majd ez a rend most már a király személyétől függetlenül is közösségnek érzi magát, felelősséget érez és a szuverénitás jogát. *Nemzetté* alakul a pusztá *alattvalók* tömegéből, s nemcsak társadalmilag, mint előjogokat élvező osztály, hanem történeti-nemzeti önérzet és hivatástudat tekintetében is fölébe emelkedik az országlakós népeknek. Ők a magyarok. Ők a *gens Hungarica*. S aki e *gens* tagja akar lenni, s arra alkalmas, annak nem kérdik *natioját*, származását és nyelvét. Senki etnikumának megsemmisítésére nem törekednek. A többi országlakós népeknek, melyek törzsi és nyelvi közösségben élnek, *natiót* alkotnak, etnikumát távolról sem érintik, nyelvüket nemcsak maguk közt, de a hivatalos életben is használhatják. S bár ekkor minden bizonyíték szerint a magyar nyelv a legelterjedtebb az országban, s a lakosság is óriási többségben magyar etnikum,

inkább az urak tanulják meg nemzetiségi szolgálk nyelvét. Ez aztán később, mikor a nyelv és nemzetiség szorosabb kapcsolatba lép, sok eredetileg magyar nemes család elszlávosodására vagy eloláhosodására vezetett, a városokba telepedett magyarok pedig elnémetesednek. Mint az őshazában, itt és most is soknyelvű ez a nemzet. S bárha nem hiányzik az az érzés, sőt lassan kezd erősödni, hogy a népi hovatartozás egyik külső ismertető jele az anyanyelv is, — gyakran ezzel jelzik valakinek a *natioját*, *pars pro toto*, — a nemzet lényegét kétségtelenül nem benne látják, mert hiszen akkor nem tartották volna meg hivatalos és irodalmi nyelvül a latint. Később, mikor úgy vélik, hogy a nemzetiség a nyelvben él, azonnal ellene fordulnak a latin nyelv használatának és az anyanyelv jogaiért küzdenek. Ekkor azonban még merőben szellemi közegben él a nemzetiség: hagyományban és hivatástudatban s az ezeken alapuló önérzetben. Hogy az országot pedig a magáénak tudta a nemzet, magyarnak, azt nem számszerű fölényéből merítette, — nem is meríthette, mert a *gens* nemesei mégis csak kevesebben voltak, mint a *natio*k, — hanem az uralom örökségéből, abból, hogy ő az utóda Attila és Árpád népének, az ország egykori urainak és megalapítóinak, s benne élnek azok a képességek, hún örökségként, melyek ennek az országnak hivatását teljesíteni tudják.

Ez a hivatás pedig nem más, mint a krisztusi béke biztosítása a kereszténység e keleti határán, a szent hit terjesztése és az egész keresztény Európa védelme a pogány kelet ellen. A kereszténység és egész Európa java a magyar pajzson fordul meg. 1252-ben írja ezt meg IV. Béla a

pápának, mikor újabb tatár támadás fenyegeti országát és «szavaknál egyebet» nem kap nyugatról szövetséget kereső leveleire. Magyar szem ismerte ezt föl és magyar kéz írta ezt le először, mert magyar lélek szánta e hivatásra magát.

Ebben látta az európaivá vált magyarság nemzeti hivatását. S ha még mai napság is büszkeség forrását szabad benne találni, elmondhatjuk, hogy a magyar nemzet volt az a világ összes nemzetei közt, mely legtovább maradt hű a keresztény univerzitáshoz. Mégpedig nemcsak szavakkal, de ömlő vérrel is. A nemzetileg közömbös nomád türelme a keresztény magyarban az összes keresztények iránti testvéri érzéssé alakult át, s ez az érzés csak a testvérek támadó mozdulataira adott időnként helyet az ellenszenvnek és türelmetlenségnek. Épségben maradt azonban a végsőkig a keresztény univerzitás eszmei egésze iránti hűség.

A Szent István-kori idegenellenességet itt nem vehetjük számításba, mert az egyszerűen a hatalmi féltékenység jelensége volt. A hangsúly nem az idegenségen volt, amikor a pogány urak a király külföldi lovagjait támadják, hanem azon, hogy ezek a király emberei, segítőtársai, tanácsadói, biztatói abban a politikában, melyet az ő hatalmuk ellen folytat a központi uralom megteremtése érdekében. S ezek a jövevények az ő helyüket foglalták el. A rendszerváltozás természetes kísérő jelensége volt. Nem sorolhatók ide azok az intézkedések sem, melyek az olyan idegenek ellen irányulnak, kik csak jönnek és mennek, mert ezek csak «kifosztják az ország kincseit», mint az aranybulla megerősítése írja 1231-ben. Ugyanilyen eredetű az az ellenszenv, melyet a

XVI. század fordulóján jegyeznék fel, s mely azért irányul a külföldi kereskedők ellen, mert azok kiviszik Pannoniából az aranyat. Ilyen jelenségek az egész középkoron át bőven találhatók. Ám forrásuk nem a nacionalizmus, semmi-féle formája sem, hanem merőben praktikus eredetűek. A megtelepedni akaró jövevények szíves fogadtatásra lelnek. Ugyanakkor, midőn az angol Magna Charta eltávolítja az idegeneket az országból, híven az ekkor már általános inhospitális szellemhez, a mi Arany Bullánk intézkedése mindössze annyi, hogy «ha előkelőbb jövevények jönnek az országba, az ország tanácsa nélkül nem nyerhetnek méltóságot». A mód tehát megvan a honosításra. S ezek után tudhatjuk, mit kell érteni akkor, midőn azt is elrendeli a törvény, hogy «külföldi ember nem kap birtokadományt». A legélesebb fényt pedig az a cikk veti, mely szerint «a különböző nemzetű jövevények fenntartandók a nekik kezdettől fogva megadott szabadságban». István király Intelme ime elevenen él.

Az első alkalom, amidőn valódi nemzeti sűrűlódás tanúi lehetünk, rendkívül jellemző. 1339-ben a pápa megint a topticai ferencesek főnökét, mert az magasabb iskolákba csak német szerzeteseit küldi, a magyarokat és szlávokat mellőzi. A kezdeményezés tehát *nem* magyar részről történik, s *nem csupán* a magyar nép ellen irányul. S a panasz, melyre Rómából az intés jött, *nemcsak* a magyar — itt nem a nemzetről, hanem népről van szó! — érdekeket védi, holott több mint valószínű, hogy magyar panasz volt az. A pápai levél egy német származású és annak is maradt rendfőnök nacionalizmusát leplezi le, mely a maga

népének szolgálatában más nációk elnyomására tör. Ez már valódi modern jelenség! A magyarság csak védekezik a támadás ellen, s e közben nemcsak önmagát védi, hanem a másik országlakó népet is. Ez az eset egyébként aligha volt elszigetelt, mert egy századdal később a pécsi karmeliták azért nem akarják befogadni az új perjelt, mert az német.

A «modern» nacionalizmus tehát reakcióként mutatkozik magyar földön; egy más nacionalizmus támadására felel. Általában úgy látszik, hogy a nacionalista reakciót többnyire német támadások váltották ki. Ami érthető és természetes is, hiszen a németiséggel vagyunk szomszédok. Mi itt kezdettől fogva útban állottunk és örökkössé vált ellenszenvet keltettünk szomszédunkban. A császárság eleitől fogva arra törekedett, hogy ne csak állami függetlenségünket, de nemzeti létünket is megsemmisítse, s hatalmát és a németiséget az egész Dunamedencére kiterjessze. Már IV. Béla panasolja a pápának a fentebb idézett levelében, hogy még osztrák szomszédja is, kitől a tatár ellen annál inkább várhatna segítséget, mert a védekezés közös érdek, szorongatott állapotát kihasználva, háborúkkal zaklatja. A velencei követ azt írja, hogy Mátyás király azzal hívta hadba a nemességet, hogy a császár «el akarja törölni a magyar nyelvet.» S hogy ez a támadó nacionalizmus nem csupán a császári imperializmus volt, hanem a törzsi kizárólagosságból kifejlődött germán nemzetfogalom természetes és a nép körében is általános megnyilatkozása, azt kénytelenek vagyunk számos jelből következtetni. Hogy ez abban az időben meggyőződés és közvélemény volt, élénken bizonyítja Szapolyai

János egy nyilatkozata. Mikor a bártfaiak az ő pártján álló plébánosukat elűzik, rögtön arra gondol, — holott a bártfaiak Habsburg-pártiságával vagy lutheránus hajlandóságával is magyarázhatná, — hogy ezt a németek a magyarság elleni gyűlöletből tették.

A gyűlölet aztán kölesönösen egyre fokozódik, úgyhogy a két nemzet sajnálatos ellentéte átszővi egész történetünket, amint ez közismert. Ami nyugati vonás, tehát türelmetlenség, erőszak, asszimilációs törekvés, idegengyűlölet — bármily elenyésző mértékben — a magyar nacionalizmusban mutatkozott, az — bátran mondhatjuk — a két olyannyira ellentétes ősi csírából s oly különbözővé fejlődött nemzetfogalom összeütközéséből fakadt mindenkor, s mindenkor nemzetünk védekező reakciója volt. Az ellenhatás kikényszerítésében pedig idegen eredetű királyaink jártak elől, kiknek érthetetlen magatartása és valóban meglepően csekély politikai belátása, mellyel a maguk hatalmának legfőbb eszközét is megsemmisítették évszázadok kitartó munkájával, egyenest csodálatra méltó. Pedig a Habsburgok felismerték, hogy Magyarország nemcsak egész Európa, de elsősorban a birodalom, s főként örökös tartományaik védőfala a török ellen, s ebből a szempontból is nézték az országot, melyet egy szörnyű nemzeti szerencsétlenség juttatott egy végzetes órán kezükre. Miksa császár már 1510-ben, amikor még csak áhítozott a magyar trónra, s politikusabb lett volna a közvéleményt megnyerendő tapintatosabban nyilatkozni, nyíltan kijelenti a birodalmi rendek előtt, hogy a birodalom fegyvereként a török ellen igyekszik megszerezni az ország örökös királyságát. Majd ugyanebben az

évben egy levélben ismétli meg, hogy e gazdag ország igen alkalmas arra, hogy általa a hitetlenek ellen nagy dolgokat vigyen végbe. A példák bőségesen szaporíthatók. E szempontból természetesen következik az a törekvés, hogy ősi alkotmányát és önállóságát megsemmisítve, a központi birodalmi, illetve dinasztikus kormányzatnak vessék alá az öncélúságától amúgyis megfosztott országot. A török felszabadító háborúk utáni udvari politika vezér-elve nyíltan és céltudatosan a nemzet megsemmisítése és az ország németté tétele volt. Csoda-e, ha ennek az ősi uralkodó nemzetnek méltóságérzete tiltakozott az idegen érdekek szolgálatába vetett eszköznek alantas szerepe ellen? E tiltakozás még a jogos emberi felháborodás mértékét sem érte el. Nacionalizmusának támadó *látszata*, látszólagos idegenellenessége csak védekezés, s arra jobb szándéka és érületének természetes türelmessége ellenére kényszerítették. Az ősi magyar nemzetfogalommal össze nem illő heves nacionalista hullámokat mindig a nemzet létét fenyegető támadások váltották ki, s nem is tartottak tovább, mint maga a veszedelem. Így volt ez, a középkori előjátékok után, Mátyás királlyá választása előtt és után, a Jagellók alatt, így a kuruckorban, s így a XVIII. század végén vagy napjainkban is.

A nemzeti királyságot és az idegenek kizárását az országos tisztségekből a teljesen magyarrá vált Anjouk és Zsigmond után kezdik sürgetni. Ám az idegenek alatt hallgatólagosan vagy nyíltan kizárólag a németeket értik, s az idegen királytól való óvakodás a császári háznak szól. Vagyis az idegen fönnhatóság, az idegen módra való kormányzás és az idegen érdekek szolgálata

tába való állítás az, amit el akarnak kerülni. V. László halála után Szilágyi Mihály megfogadtatja az urakkal, hogy nem választanak német királyt, s azzal érvel Mátyás mellett atyja érdemein kívül, hogy a magyar nemzet becsülete is magyar király választását követeli; amikor azonban a nyugati szomszéd nem veszélyes, így Ulászló választása előtt, ez a nemzeti büszkeség nem szólal meg. S hogy a «nemzetit» most sem a nyugati értelemben vették, hanem a régi magyar jelentésben, ahhoz tudnunk kell, hogy a Hunyadiak idegen származása köztudomású volt, s Mátyás bátran büszkélkedhetett magyar voltával, holott maga iratta meg udvari historikusával családja idegen eredetét. Ez az eset ismétlődött meg Szapolyai János esetében is, kiről szintén ismeretes volt szláv vére, mégis «nemzeti» király volt. Mikor a rendek 1505-ben a nevezetes rákosi végzést hozzák, hogy többé nem választanak idegen királyt, három «nemzeti» király dicső példájára hivatkoznak; közülük egy való az Árpádházból, a másik kettő Nagy Lajos és Mátyás. Azok az intézkedések, melyeket Mátyás legelső országgyűlése tesz az idegenek ellen, — hivatalok ne ruháztassanak «idegenekre és külföldiekre, főképpen olyanokra, kik az országnak kárt okoznak», — egyben azt is megmondják, kit értenek magyarok alatt, mikor «a magyar korona alattvalóiról» és «ország lakosokról» beszélnek. Amikor Szilágyi Mihály Mátyással kapcsolatban «magyar faj» emleget és «a vér kapesát», mellyel a nemzethez van kötve, nem gondolhatunk a modern fajvédelem előhangjaira. Ez itt csak szimbolum. Mint ahogy szimbolum a magyar nyelv emlegetése is, midőn a nemzet hivatalos és irodalmi nyelve a latin.

A nemzeti király tündöklő példáját mindenkor Mátyásban tisztelte a magyar. Csodálatos, hogy olyan időkben is, amikor az Árpádok középkori hatalmát és dicsőségét egyáltalában nem emlegetik, Mátyás alakja ott lebeg a megnyomorított utódok előtt. Ennek nyilván az a legfőbb oka, hogy ő volt a régi magyar birodalom utolsó ura, utána a szörnyű hanyatlás jött, mely hosszú időn keresztül egyenest a nemzethalál közelségével rémített. Ő volt legközelebb a régi dicsőségből az utókorhoz, rá kellett, s rá lehetett is emlékezni a mélyben. E mellett renaissance udvarának historikusai gondoskodtak arról, hogy dicsőségének emléke sokszorosán megörökíttessék, s ez aránytalan előnyt nyújtott neki a középkor szűkszavú gestáiban megörökített elődökkel szemben. Róla tudtak legtöbbet. S szerepet játszottak nyilván trónrajutásának regényes körülményei is.

De emlékének tiszteletéhez bizonyára nem utolsó sorban járult hozzá királyságának hangsúlyozottan nemzeti jellege, szemben a középkori uralkodók nemzetfeletti univerzalizmusával. Ő volt az első, — s az utolsó is, — ki elsősorban magyar király volt, nem más, akár keresztény király is. Egész magatartása, politikája, okleveleinek, diplomáciai iratainak és szóbeli nyilatkozatainak ezernyi apró vonása bizonyítja ezt.

De mind e példák még mást is bizonyítanak. Azt, hogy ez a korai nemzetállam szükségből jött létre; jobb híjján, a középkori univerzalizmus felbomlásakor. Bomlástermék. Az állam nem hivatkozhatik a keresztény nemzetek egységére, mert az immár komolyan nem vett frázis; kénytelen más érzelmi alapra, más közösség érzületére alapítani, a nemzetre, arra, ami tényleges

erőt jelent, s nem utolsó sorban a még töretlen eszmény vonzóerejét. A nemzet tisztessége, dicsősége, hatalma: ezekkel a gondolatokkal mozdítható meg a lelkesedés. A kormányzat tehát kénytelen szellemi és anyagi határait élesen megvonni, *szemben* más hasonló egységekkel, melyekkel a korábbi keresztény közösség tevékeny ereje immár nem köti össze. E mellett az erejétől a közelmúltban megfosztott központi királyi hatalom most ismét erőre kap, mert ha létét egyáltalán fenn akarja tartani, kénytelen vele, s kapóra jön neki az új egység, melyre hivatkozhat törekvéseinek igazolásául, a rendek, a nagy hűbéresek oligarchizmusával vívott küzdelmében. S harcának sikeréhez nyilván nem utolsó sorban járult hozzá az is, hogy a nemzet szellemét és érdekét valóban ő képviselte ekkor, nem ellenfelei. Mind ennek Mátyás magyar királysága fényes példája. Itt csúcsosodik ki a nemzeti létet védő idegenellenesség a pozitív és aktív nemzetiességben, mely a Zsigmond óta fenyegető külföldi támadások ellen kelt. Ennek az egész nemzeti politikának legvilágítóbb példája Mátyás törekvése a nyugati hódításokra és a császári trónra. Ez az első nem dinasztikus, hanem nemzeti imperializmus nemzetünk történetében. S erre az kényszeríti királyunkat, hogy a török veszedelem ellen erőpótláshoz jusson, hogy a császári hatalommal és új tartományokkal felfegyverezve megvédhesse nemzetét és országát. Kénytelen az imperializmus útjára térni, mert a keresztény önkéntes segítségre immár nem számíthat.

Mátyás alatt izmosodik meg a magyar nemzetiség tartalma, elsősorban az Attila-kultusz és szittyá dicsőség hagyományának megerősödése és

elterjedése révén. A korszak irodalmában lépten-nyomon a nagy hún király emlegetésével és a magyarok hún származásával való büszkélkedéssel találkozunk. Ekkor alakul ki az a közvélemény, hogy a magyarhoz csak a katonai erények illenek, s hogy ezekben ő az első az egész föld kerekén. Ezeknek megtestesülése a szittya. Ő az ideál. A szittyaság tehát voltaképpen nem egy nép, hanem egy életforma neve ma is, mint egykor Herodotos idejében. Ez az ideál aztán bensőleg kapcsolja össze a nemzetet, erősebben minden külső szervezetnél. Ez az, ami élesen elválasztja az összes többi európai nemzettől és egyéni lényegét megadja. A külföld előtt persze, bárha vitézi érdemét kénytelen elismerni, ez a nemzet barbárnak tűnik fel, s hogy melyik jelzõt alkalmazták, az éppen attól függ, szükségük van-e rá pillanatnyilag, vagy se. Sokszor egyenest a nagy keleti ellenséggel, a törökkel vetik össze. Ebben az időben, amikor általános gyűlölködés veszi uralmába Európát, s nemzetek vadul acsarkodnak egymásra, a leggyűlöltebb ez a legidegenebb jövevény. Pedig ezt a jövevényt örök időkre eltöltheti annak a teljesen elfogulatlan tudata, hogy egyedül ő ártatlan ennek a gyűlölet-áradatnak a megnyitásában, s ő az egyetlen, aki össze tudta egyeztetni még ekkor is nacionalizmusával a keresztény univerzalizmust. Sőt! Az egyetemes kereszténység szolgálata lesz ekkor a nemzeti szellem lényege, nacionalizmusának tartalma. «A magyarok a törökkel mindenben meg egyeznek, — írja a XV. század végén egy francia, — de amazoknak mégis nagy ellenségeik keresztény hitük miatt.» A szittya vitézség arra való, hogy a kereszténységet oltalmazza. «Ezt az erős nemze-

tet, melynek vére és csontjai a különböző országok hegyeit és völgyeit borítják, rendelé Isten pajzsul a Nagy Török ellen, hogy bátorságuk és derekaságuk révén a szent kereszténység az óhajtott békét élvezhesse.» Így beszél a nemzet nagy prédikátora, *Laskai Ozsvát* ebben az időben és az adatok tömege, s új csontok és új vér ömlése bizonyítja, hogy ez nem volt puszta beszéd, mint a külföldi segélyígéret.

S a szittya nemzet befelé sem adja fel univerzalizmusát, keleti őseinek és első királyának örö - ségét. Brandolini olasz humanista korszerű állam - tana megújítja a skolasztika és Szent Tamás fel - fogását, s hangoztatja, hogy a jól szervezett államot megbontja az idegenekkel való érintkezés, az idegen erkölcsök megrontják az ifjúságot, az idegen nyelv az anyanyelvet meghamisítja, az idegenek pénzével ármány, kapzsiság, törtetés, élvezethajhászás tör be; «a népeknek és szokások - nak egy államban való elegyedése és kavarodása mily nagy kárára van az államnak!... A nyelvek - nek ily változatossága nem hamisítja és rontja-e meg a hazai nyelvet?» Mindezt pedig Brandolini Mátyás királyunk szájába adja. Ám a tények azt mutatják, hogy e nemzeti királyunk a legnagyobb bátorsággal bocsátotta be az idegeneket, kik új ismereteket, szokásokat, erkölcsöket, egy egészen új szellemet hoztak, s nem féltette tőlük nemzeté - nek karakterét. Udvara tele volt jövevényekkel. A szokásoknak és nyelveknek az elegyedését egy - általában nem tartotta oly veszélyesnek, mint humanistája, sőt rajta volt, mint nagy elődei Szent Istvántól kezdve, hogy minél több és több - féle idegen kulturális eredmény olvasztassék be a nemzet szellemébe. Hogyan lett volna elzár -

közö az egykori nomád uralkodók utóda, ki a nagy nyugati birodalom trónjára vágyott, s mely az ő jogara alatt aztán igazán nemzetek felettivé, anacionalissá vált volna.

Csak egyet utasított vissza: ha hadidolgokban próbálták oktatni. Valóságos felháborodással tiltakozik például az ellen, hogy neki egy spanyol lóidomítót küldjenek, neki, a szittya lovasok fejedelmének. A «szittyaság» dolgában nem ismer különbet nemzeténél, s ez az egy, amiben nem kíván tanulást vagy reformot. Ez a nemzet érinthetetlen lényege. Az ország népei azonban változatlanul tovább élhettek régi szabadságukban, nyelvükkel és szokásaikkal.

Mátyás halála után megint kénytelen védekezővé válni a nacionalizmus. S ekkor a megújuló támadások a Mátyás alatt tetemesen megnövekedett nemzeti önérzettel veszik fel a küzdelmet. A részvétlenség pedig, mellyel egész Európa szemlélte az egyre fenyegetőbb török vésszel vívott élethalálharcot, még inkább növelte az idegengyűlöletet. A keresztény szolidaritás akkor enyészett el éppen, midőn a kereszténységet magát a legnagyobb veszély fenyegette. Ezt az elenyészett szolidaritást kellett a pusztá magyar hősiességnek és felelősségvállalásnak pótolni, s a nemzet valóban odavetette tulajdon testét.

Ez az idegengyűlölet azonban nem több, mint XIII. századi előzménye. Pontosan olyan. Mikor II. Ulászlót a magyar királyi trónba beültették, megesküdött, hogy «a magyar királyi tanácsba idegenek be ne bocsátjhatók». De mindkét Jagello alatt állandó a panasz, hogy az udvarban idegenek befolyása érvényesül. S hogy nem ok nélküli, azt az idegen megfigyelők is tanúsít-

ják. A törvények sorozatosan ismétlik meg a védekező intézkedéseket, s a törvénytövegekből világosan kitűnik, kiket értettek külföldin, s mi-ben látták a magyarság kritériumát. 1524-ben például úgy határoz az országgyűlés, hogy «sem a király, sem a királynő ne tartson maga mellett semmiféle tisztségben németet, kivéve, ha az a magyar vagy a cseh korona alattvalója». Egy közvetlenül Mohács után kelt lengyel diplomáciai irat megörökítette, hogy «a magyarok nem bánták volna azt sem, ha Lajos hamarabb pusztul el, mert gyűlölték őt, mivel a németek szokása szerint élt, a németeket szerette, a magyarokat pedig megvetette és csak németek körében érezte jól magát».

De legjellemzőbb a híres 1505. évi rákosi végzés. Ulászló ugyanis 1491-ben szerződésileg ígérte oda az ország trónját a Habsburgoknak, s a császár, látva, hogy ebbe a rendek nem egyeznek bele, elhatározta az ország előzetes megszállását. Erre a célra sereget kér a birodalmi gyűléstől 1505-ben, viszont kijelenti, hogy az országot a birodalomhoz fogja csatolni, sőt kilátásba helyezi, hogy ezt már Ulászló megteszi, ha a birodalom megsegíti lázongó alattvalói ellen. A segílyt megkapja, s erre a magyar rendeknek hadat izen. Ilyen körülmények közt jön létre a rákosi végzés, tíz főpap, ötvenhárom főúr, százhuszonöt megyei követ határozatából.

A rendek kinyilatkoztatják, hogy «miután az ország rémséges szétrongyolásának, gyengülésének és csúfságos pusztulásának... főokát azon idegen s külföldi urakban és királyokban látják, kik azt gyakor izben kormányozták... s kik magánügyeikkel foglalkozva nemhogy megtanul-

ták volna erkölceit és szokásait e szittya nemzetnek, mely valamint az országot vére bőséges ontásával és felei roppant feláldozásával szerzé, úgy vassal, fegyverrel szokta azt most is oltalmazni, megannyian örömostebb dologtalanságra és nyugalomra, mint fegyverforgatásra adták magukat. S így történt, hogy renyhességük miatt Ráma, Szerbia, Lodoméria, Bolgár- és Dalmát-országok, s még más számtalan erősségek az országtól elidegenítették, olyannyira, miszerint félni kell, hogy szétszaggatva lévén a szélek, most már a belső részeket érendik az ellenség megrohanásai. Mind ez távolról sem történt volna, ha a magyar nemzet szülőföldjének édessége iránti vonzalomból nem külnépekből, hanem saját nemzetéből választott volna királyt magának. Mert hogy rövidség okából elhallgassák fenséges II. Andrásnak, IV. Béla király atyjának, s Lajosnak és Mátyásnak és Magyarország más királyainak tetteit és dicsőséges viselt dolgait, melyek által ezen szittya nemzetet nemcsak tündöklővé s nagyságossá tették névben, fényben, hanem a földkerekségén szerte áradó hírét egész a csillagokig emelték, csak annyit akarnak megemlíteni, hogy azok közül, kik a magyar nép törzsökéből emeltettek királyi polcra, egy sem ütött csorbát az országon, hanem mindnyájan hasznára voltak és öregbítették; holott az idegen népből behozottak nemcsak veszélyére voltak az országnak, hanem gyakran kegyetlen ellenségként irgalmatlanul dűlva a hazafiak ellen, a nemzetet a legnagyobb gyalázattal illették. Ezért tehát és ennyi bajnak s mindnyájunk kárának valahára elejét akarván venni, nehogy azon esetre, ha e világból fiúörökös nélkül találna ki-

múlni jelen legkegyelmesebb urunk, . . . az ország velünk együtt még nagyobb veszedelembé ejtessék, s nehogy bárki az idegen fejedelmek közül ezen országot erőszakosan bitorolja és bennünket örökös szolgaságra vessen, s főleg és kivált azon okból, mivel széles e földön nincsen nép vagy nemzet, mely nem nemzetéből, önvéréből és népéből választana magának urat és királyt, nehogy tehát ezen ország, a kereszténységnek előfala és pajzsa, mely magának és fiainak nagy feláldozásával védelmezte ezt a kereszténységet, a többieknél silányabbnak és mintegy szerencsétlenebbnek láttassék, végeztük . . . hogy mostantól fogva örök időnkig, valahányszor valamikor ezen ország fejedelmétől s királyától megfosztatik, s fiúörökösök, kikre az ország törvényei és szokásai szerint szállhatna, nem maradnak, akkor mindannyiszor semmiféle külföldit, bármely népből s bármely nyelvű legyen is, királyunkul nem választunk, hanem csak magyart keresünk, ki ily hivatalra képes és alkalmas . . . Mivel pedig vannak szomszéd királyok és fejedelmek, kik az országot kézrekeríteni naponta vágyódnak, kik tehát felséges urunk királyunk holtá után, ha, mitől Isten óvjon, férfi örökös nélkül volna ki, sőt még életében is ezt az országot vagy részeit és tagjait fegyverrel megtámadni, megrohanni s azt mindnyájunkkal együtt erőszakkal és fegyverrel maguknak alávetni törekednek, . . . az egész ország, s következésképp mi mindnyájan fejenként felkelni, az ily ellenségnek ellentállani, s hazánkért halálig harcolni tartozunk . . . Ha pedig valaki az itt előadottak ellen cselekedni merészelne, azok az ország örökös hűtleneinek tekintessenek, s nekik sem a jövőendő királyi felség, sem maga

az egész országnak ne adhasson kegyelmet, hanem örök szolgaság és parasztság járma alá vetve, bűneik büntetését nyögjék vég nélkül . . . »

E határozat szövegének elemzése felvilágosít bennünket a felől, hogy mi váltotta ki az idegenellenességet, s hogy mit értettek magyarságon. Az ország szabadságát, a nemzet függetlenségét és öncélúságát féltették a «szomszédoktól» és az idegenektől, kik e «szittya nép szokásait és erkölcsét» nem vették fel. A szittyaság pedig nyilvánvalóan jelző, életforma itt, mert szembe van állítva ellentétével a «dologtalan nyugalommal, a fegyverforgatástól való tartózkodással». A szittya hős önfeláldozással ontja véré, harcol és küzd a kereszténységért, melynek pajzsa és védőbástyája. «Mert úgy látszik, — írja *Werbőczy*, az egész korszak leghívebb kifejezője, s e végzés szerzője is, Hármaskönyvének ajánlásában, — hogy nemzetünk a birodalom kezdete óta csupán hadi dolgokra adta magát.» A magyar tehát a harcosok népe. *Janus Pannonius*, a finom humanista költő, mélyről fakadó lelkesedéssel emlékezik Hunyadi János harcaira. Ez a szittya harcos azonban valódi hős: egy szent eszméért áldozza véré. A szittya a kereszténységet óvja. Ez a magyar. S az az idegen, aki nem ilyen. E kétségbeesett hazafiak, egy ázsiai pogány sereg ivadékai — ivadékai vérben vagy szellemben, mindegy — az ország végső dezolációja küszöbén, «rémséges szétromgyolásának, gyengülésének, csúfságos pusztulásának» idején, Ázsia fenyegető árnyában, azokat tekintik idegeneknek, kik nem ily hősi keresztények, mint ők, s ezek kezétől óvják az országot.

Bármily rosszhiszeműek vagyunk is emberi megnyilatkozásokkal, ünnepélyes szavakkal szem-

ben, ennek a valóban nemzeti nyilatkozatnak őszinteségét nem vonhatjuk egészen kétségbe. Ennek a romlott kornak romlott szereplői, kiknek számára nem lehet bocsánat az utókor előtt, melynek örökét prédálták el utolsóig, mégis szittyák voltak az utolsó pillanatban és keresztények: magyarok, s ott veszteek csaknem egy szálíg az utolsó délutánon, melynek napja még e szittyakeresztény birodalom zászlaira sütött. S veszteek utódaik is másfél századon keresztül, megpecsételve apáik nyilatkozatának őszinteségét.

S ennek a törökkori nemzetnek a fiai sem származnak egytől egyig a keleti szittyá síkokról. A végvári kapitányok és vitézek sorában egész tömegét találjuk a különböző népek fiainak, s nemcsak az ország régi lakosságából, hanem a töröktől éppen úgy szorongatott Balkánról valókat is. Nem zárkózik el tőlük a nemzet, befogadja őket a «*populus Hungaricus, a gens Hungariae scythica*» kebelébe, ha felveszik a hagyományt és hivatást, s ezzel magyarrá válnak. Ez a felvétel természetesen a nemessé emeléssel válik teljessé. A nemzet változatlanul a nemesség. Ez a nemzetfogalom valóban rendi nemzetfogalom. De nem is lehet más, mert a nemzet valóban a rendek voltak. S lehet e korszak, s az egész rákövetkező kétszáz év küzdelmeit a dinasztia kormányával merőben a rendi szabadságjogokért vívott harcnak felfogni, — bár éppen a csúcsponton, a Rákóczi-felkelés idején egy időre a jogtalan nép is résztvevője, — de a rendi szabadságok akkor a nemzet szabadságát jelentették, lényegének biztosítását, s a hozzá való szívós ragaszkodáson múlt, hogy magyar maradt a magyarság.

S e mélységes nacionalizmussal áthatott nem-

zet ősei bölcseségével élt tovább is a még fokozottabban soknyelvű és sokszokású ország népei felett. Öntudata és önérzete nem tette türelmetlenné és erőszakossá olyan népekkel szemben, melyek nem törtek nemzetiségére. Idegengyűlöletének árnyéka sem vetődik az országlakos idegenekre, jövevényekre, államának most sincsen népi jellege. Pedig a nemzetiségek a maguk tömegében — azokat értve, akik nem emelkednek fel a nemesi nemzetbe — egyáltalában nem vesznek részt a nemzetvédelmi harcokban, kivéve a horvátokat. A horvát az egyetlen, ki a maga egészében részt vesz a nemzeti hivatástudatban.

És itt egy rendkívül érdekes jelenséget figyelhetünk meg. A legnagyobb horvát, a második *Zrínyi Miklós* dédapjának szittya-keresztény hősiességéről írt eposzában — hol a magyar hős már nem is pajza és védbástyája a kereszténységnek, hanem megváltó áldozat bűneiért — a vezér ezzel buzdítja harcosait: «jó horvátok s magyarok legyünk!» Egy levélben pedig öccsét «jó horvátnak, *tehát* jó magyarnak» mondja. Ebből a nyilatkozatból nyilvánvaló, hogy a «magyar» nem indifferens etnikai fogalom, hanem minőséget kifejező értékjelző. Értékkategória. Bármily nehéz is manapság elképzelni, az etnikum csak másodrendű a magyarság fogalmában. A lényeg az, amit íme *Zrínyi* is, s előbb *Werbőczy* vagy *Laskai Ozsvát*, s legelőször talán *IV. Béla*, de rajtuk kívül még annyian éreztek benne. Az etnikai sajátságok csak járulékok. Maga a nemzet azonban nem népi. S valóban, nem is lehet másként. Hiszen a mi esetünkben — amint láttuk — a nemzet nem a népből hajt ki, hanem felülről ered: a királyi ház családi hagyományainak alászállá-

sából, átvételéből és kiterjeszkedéséből. Bátran mondhatjuk, hogy nemzetünk nem természetes úton keletkezett, nem *via natura*, hanem *arte*. S ebben semmi furcsálni vagy szégyelni való sincsen. Sőt! Azt jelenti ez, hogy a magyar nemzet merő szellem. Hit és eltökéltség.

De ha a nemzet lényegét ily magasrendű dologban látták, a kereszténység védelmébe állított szittyaságban, akkor e nemzeti feladat gyakorlását nem is kívánhatták mástól, csak attól, aki képes is volt rá, a nemestől, ki tényleges tagja a nemzetnek. Zrínyi is a magyar nemességnek ajánlja eposzát és véré. A többi országlakók részéről beérik, ha éppen nem ellenségei a magyaroknak, s nem gáncsolják nemzeti tevékenységét. Az egész török korszakon át a legszebb nemzetiségi békének lehetünk tanúi. Pedig ebben az időben valósággal elárasztják az országot a jövevények, s az ország nyelvek, erkölcsök, szokások, vallások tarka hazája. A magyar nemzet magatartása ezzel szemben változatlanul az ősi és középkori. Senki nyelvéhez és etnikai szabadságához nem nyúl. Asszimilálni senkit sem akar. Sőt inkább a népi autonómiákat fejleszti tovább, mint Árpád-kori ősei. Etnikailag teljesen közömbös a nemzeti uralom. Pedig nyugaton ekkor már erősen folyik a nemzettestek erőszakos összeolvasztása, alkotó elemeiknek feloldása a külön etnikumok megsemmisítése és erőhatalommal való asszimilációja útján. A magyar nemzetnek azonban, minthogy nem a népiségből hajtott ki, mint a nyugatiak, erre nincsen szüksége. Ő etnikum feletti nemzet. Az urak tovább is megtanulják szolgálók nyelvét, s szívesen beszélnek rajta, mint egykor a hódító török lovasok az ugorok nyelvén. Az oláh nyelv

művelése, az első oláhnyelvű nyomtatványok kiadása az erdélyi fejedelmek kezdeményezésére és költségén történik. A középkori népi autonómiák továbbélésének és a változott viszonyokhoz fejlődésének példája az erdélyi három nemzet uniója, mely az autonómiák önálló egyezkedése folytán jött létre a közös haza közös érdekében. S különös, hogy ezt a békességet is csak a szászok viselkedése zavarja. Nem képesek magukat azonosítani a közös érdekekkel. Úgy látszik, náluk az érzelmi közösségnek egy cseppje sem gyűlt össze az évszázadok alatt, míg bőven élvezhették a *Paz Hungarica* jótéteményeit. Ellenben kifejlődött náluk a törzsi-vérségi eredetű, kizárólagos, elkülönülő, másokkal szemben ellenséges nyugati nacionalizmus, mely az országlakó többi népekkel szemben, valamint a magyar nemzet iránt is idegenséget kifejező, türelmetlen, sőt ellenséges mozdulatokban nyilvánult. Nem lehet csodálni hát, ha az egész hosszú korszak alatt az országlakó népek közül éppen csak e szászokkal szemben mutatkozik idegengyűlölet, s egybe veszik őket a határon túli németességgel, az ellenséggel. Csak természetes visszahatás ez.

Mert minden gyűlölet, minden elkeseredés két nemzet ellen viharzik a Mohács után következő két évszázad minden magyarjában; a német és a török ez a két nemzet. S mindegy, «németes-e vagy törökös, kuruc-e vagy labanc», lelkük mélyén egyformán él mindkét ősellenség ellen a szenvedély. A töröktől természetesen mélyebb ellentét választja el a magyart, mint a pusztán nemzeti, — az egész kultúra, életforma, középpontjában a vallással, — de a németet talán még gyűlöltebbé teszi az, hogy keresztény létére ellensége a magyarnak, s létére tör. Alig tudjuk ma már átérezni

azt a szívtépő keserűséget, melyet királyai nemzetével szemben kellett éreznie annak a magyarnak, ki, mint Zay Ferenc, a király konstantinápolyi követe, a török nagyvezérnek, aki a németek magyargyűlöletére emlékeztetve csábítja a török oldalra, ily szavakkal válaszolt: «Nem helyes ez a beszéd. Mert igaz ugyan, hogy a nyelvnek varietása megkülönbözteti a németet, spanyolt, olaszt, franciát, csehet, lengyelt, magyart, de egy és ugyanazon vallás köt össze bennünket, mert mindnyájan ugyanazon Istent hisszük.»

Ebben az annyszor elemlegetett «két pogány közt egy hazáért» állapotnak a tüzeiben és pörölycsapásai alatt fejeződik be a nemzeti közösség reálításának kialakulása. Ez a forró közösségi érzés sem naturális eredetű. Sokkal nagyobb dolgokat, hatalmasabb erőket emlegetnek a magyarság végzetes összetartozásának és életét s halálát jelentő összetartásának motívumai közt, mint a vér szimbolumát: a tökéletes magárahagyottságot és a megsemmisülés fenyegető közelségét. Ez a szörnyű szorongás hajtja végre a nemzet belsejéből kiindulva azt, amit nyugaton a nemzeti abszolút monarchiák külső eszközökkel. Ez sikolt fel Zrínyiben, midőn nemzetét összefogásra buzdítja. Lassankint a XV. dicső század közösség-érzésének összetartó elemét, a nagyszerű múlt és diadalmas jelen s az erő fölényének büszkeségét egy másik, még erősebben összetartó érzés váltja fel: a halálfélelem rémülete.

Szokott dolog a nemzeti széthúzásról, mint magyar betegségről beszélni. Talán ideje szembenézni e babonával. E széthúzás nem önmagáért való, nem a civakodás és mindenáron való ellenkezés ösztönéből fakad. Nem is ősi tulajdonság. Teljességgel összeegyeztethetetlen a magyarság

ősi életformájával. A lovas nomádok társadalma szoros fegyelmen és központi akaraton alapult. Az ősmagyarok egységét, egyetértését az összes források egybehangzóan bizonyítják. Ellenben bizonyítják azt is, hogy a közösség minden tagja saját ügyének érezte a közösség ügyét, élénk érdeklődéssel kísérte, a tennivalók fölött személyesen is gondolkodott, s azokat maguk közt megvitatták. Amikor azután nem volt többé a természetes tekintély, ki a vitákat eldöntötte és a nemzeti akciónak egyetlen és egységes irányt adott, hanem a magára maradt nemzetnek magának kellett önérdékét, sőt önlétét megvédeni az állam idegenné vált és megsemmisítésére törő központi hatalmával szemben, e személyes állásfoglalás természetesen vezetett a pártok kialakulására és szembeállítására. E szembeállítás azután nem egyszer fegyveres összecsapásban is kirobbant és magyar vért ontott. De — bármily paradox módon hangzik is — e véröntás a testvéri érzésből, annak megkeseredéséből származott. Testvérharc volt ez valóban, hol a másik fél testvériségének tudata a legszenvedélyesebb küzdelemben sem halványodik el, s az elkeseredett szenvedélyt éppen a másik fél nem-testvérinek érzett magatartása váltja ki. A Habsburg-párti főúr és az erdélyi nemes, a kuruc és a labanc egyaránt érzi a maga és a másik magyarságát is. Ellenfelekké válhatnak, *idegenekké* soha. S a bécsi kormány politikája bőven gondoskodik a két tábor közti átjáró út rövidségének bizonyításáról. Amint ezt már az első szabadsághős, Bocskay István esetében is megfigyelhetjük, ki németes úrból lett egy hosszú és dicső sor megindítója. Vagy ott volt Zrínyi, kit csak véletlen, s nemzetünk sorsára oly balvégzetű halála gátolta meg a

«rebellissé» fordulástól. Attól, amitől Rákóczi Ferencet semmiféle «jóakarata» sem tudta megmenteni. Ezek a példák, s annyi más, mind azt bizonyítják, hogy a nemzetnek minden egyes tagja személy szerint volt kénytelen vállalni a nemzet megmaradásának kérdését és fenntartásának feladatát. Voltak helyzetek, amikor a nemzet legkisebbjei is e hallatlan súlyú döntés előtt állottak. A régi jogokban lefektetett ősi szabadság védelmeként fejezik ezt ki abban az időben. Ez a «*Libertas*», mely a kuruc zászlókon is fénylett. Természetesen könnyű rendi jogokat emlegetni itt. De — ismételjük újra — e rendi jogokban a nemzet önálló nemzeti léte volt bezárva. Velük veszett volna az is.

S amint a magyarság gyengült, az évszázados szakadatlan harcokban, amikor a szó legszorosabb értelmében nem volt magyar, aki ne forgatott volna életében szablyát, ne hordott volna sebet a testén, s akinek ne kellett volna minden órában készen állani arra, hogy felüljön, kardot rántsón élete, hozzátartozói, emberi méltósága, s szerelmes hazája védelmére, s végül arra, hogy fegyvertől vesszen el, — e szörnyű harcokban elgyengülve, s érezve, hogy önereje már tulajdon létének megtartalmazására is kevés, lassan eloszlik a régi hivatástudat, s csak a dicső mult emlékévé távolodik, Hunyadi János, Mátyás király s a többi törökverő hős fényes nevével összekötve. A jelen maradék magyarság részére pedig új feladat támad: a magyar szabadság oltalmazása. Az a magyar, aki e hagyományos szabadsághoz, mely magának a nemzetnek a nemzeti létet biztosítja, hűséges és kész akár meghalni érte. Tehát továbbra is az eszményt szolgáló szittya hős a magyar.

Magyarnak lenni tehát nem könnyű és termé-

szetes dolog. Nem olyan állapot, amit ingyen lehet nyerni. Nem elég annak születni. Bátran mondhatjuk, hogy annak nem is lehet egyszerűen születni. Azzá *válni* kell. A magyarság nem boldogság. Nem előnyt, biztonságot, ajándékot jelent. Örökös szorongás, s egy elhanyaglott mult keserű önérzete: ez a magyar állapot. A méltatlanság örökös lélekemésztő érzése. A magyarságot *vállalni* kell, s csak *vállalni* lehet.

Ez pedig nem pusztá szólam, hanem a valóságos helyzet hív kifejezése. Abban az időben ugyanis fel volt adva a kérdés, s megvolt a könnyű és csábító lehetőség a nemzethez való hűtlenségre, a nemzeti önállás feladására. Sohasem volt könnyebb hazaárulónak lenni. Sőt az volt a könnyebb. Súlyos igazságtalanság volna itt egyszerűen az ország nyugati felére gondolni, s mindazokra, akik megpróbáltak a Habsburg-uralkodókhoz hűek maradni, abban a meggyőződésben, hogy ez a nemzet érdeke. Legjobbaink nagy seregét találjuk köztük, igaz hű magyarokat. De élettörténetük meggyőzően bizonyítja, mily nehéz volt a két hűséget összehangba hozni. Az ő szerepük még talán súlyosabb volt, mint azoké, kik a török kénytelen vazallusai voltak, hogy megőrizték a nemzetet. De azért nem lehet csodálni azt a felfogást, mely a magyarság súlypontját abban az időben a keleti félen látja, osztozva a királyhűségről elkényszerített Bocskay István nézetében. S mint egykor Árpád, Attila és a szent királyok népe volt a magyarság, most hosszú időre a fejedelem, a Rákócziak népe.

De az ősi nemzetfogalom halhatatlan erejét csodálhatjuk ezekben az időkben is. Ez a szoron-

gatott, létében fenyegetett magyarság sem nem zárkózik önmagába, sem nem terjeszti ki idegenkedését és gyűlöletét a többi népekre, sem nem törekszik népiségük megsemmisítésével beolvasztásukra. Mindenekelőtt figyelemre méltó, hogy Erdély önálló államisága nem lesz olyan fejlődésnek forrása, mint például a «parti bourguignon», a burgundi herceg párthíveinek táborra és hűbéres tartománya. A herceg francia hűbéres volt, tartománya tehát Franciaország, népe a francia nemzet része, de függetlenítette magát, s ezzel megvetette alapját az önálló holland és belga nemzetnek. Erdély állami elszakadása és önállósulása nem érintette fiait nemzeti hovatartozását s öntudatát. Ideiglenes önállóságát is kizárólag a nemzet érdekében tartotta szükségesnek Bocskay. Az erdélyi és magyarországi magyarok ugyanazon nemzet fiainak érezték magukat mindvégig. A nemzet ekkor sem volt az államhoz kötve. Mint ahogy nem volt származáshoz, nyelvhez, etnikumhoz sem. A magyarul alig, vagy éppen nem beszélő tót nemesek, horvátok, vagy a felvidéki cipszernémetek is, egyaránt ugyanazért a szabadságért rajongtak, büszkén vallották magukat Hungária hű gyermekeinek, a Szent Korona tagjainak. Sőt van idő, mikor a nemzet köre kitágul túl a kiváltságos osztály határán, s a nemzeti öntudat, hivatás- és felelősségérzés ragyogó példáit látjuk seregestől a magyar vagy idegen származású és nyelvű polgárság, sőt jobbágyság soraiban is. A rutén jobbágyságnak maig legdicőbb s emlékezetes korszaka, hogy egyszer ők is fegyvert ragadhattak szittyá módra Rákóczi népeként a szabadságért és hazáért.

Kérdés, mi lett volna, ha ekkor a magyarság

végrehajt önmaga kebelében egy gyökeres demokratizálódást. Ez az összes népek nemzetté magyarosodását jelentette volna, s akkor bizonyára nincsenek a XIX. századi nemzetiségi kérdések, s nincsen talán Trianon sem. De e kérdés fel sem tehető. Először is, a nemzet sorsa nem pusztán saját kezében volt. S e mellett egy ilyen reform annyira korszerűtlen lett volna, annyira semmi feltétele nem volt meg, hogy történelmileg elképzelhetetlen. Történeti feltétele csak a nemzetiségi békének volt meg.

S minthogy a béke valóban fennállt, a nemzetiségi kérdés fel sem vetődött. Népisége vagy nemzetisége miatt senki ellen ellenszenv nem támadt. S a demokráciát pótolta a nagyszámú, gyakran tömeges nemesítés, mely jóformán mindenkit a nemzet tagjává emelt, aki képes és hajlandó volt oda emelkedni. A nemesség — mint már mondtuk — valóban egy volt a nemzettel, nem kaszt azon belül. Bármiféle származású jobbágy előtt nyitva áll a nemzet kapuja. Ha e kapuk lezárulnak, s a nemzet az országlakosoknak csak szűk körére korlátozódik, az sohasem magától a nemzettől indul ki, hanem oka az, hogy az országlakosság nem akar e kapun belépni és maga zárja el magát a nemzettől. S eez az erős, hitében ragyogó, nagylelkű és hősiességű nemzet, teljesítve rendeltetését, s megvédve a keresztény Európát pajzs és bástyaként, összetört végül a rázúduló csapások alatt, s hazúja pusztán maradt téerein olyan jövevények furakodtak sorai közé, kik már nem akartak Attila nemzete, Árpád és a szent királyok népe, a Korona tagjai lenni.

IV. A NYUGATI NEMZETFOGALOM ÉS A MAGYARSÁG.

Az 1770-es évektől 1848-ig eltelt évtizedek nemzeti felemelkedésünk ragyogó hőskora. Három nagyszerű generáció, elmékben és jellemekben csodálatosan gazdag, fogott össze, hogy a végpusztulás szájából éppen csak megmenekült nemzetet ismét régi, sőt a régít meghaladó kulturális állapotba helyezze, s szívében felélessze az öntudatot és a hivatásvállalás akaratát. Ez az öntudat és akarat a halálos kimerültségben és a felette úrrá lett idegen hatalom nyomása alatt, úgy látszott, végképpen elsorvadt már. A magyar azonban ismét jelentkezett régi helyéért Európában, a keresztény emberiség körében, amelyért oly áldozatokat hozott, mint senki más.

A nyugati és a magyar kulturális állapotok közti nagy szintkülönbség mellett természetes volt, hogy nemzetünk felemelésének előharcosai a magas nyugati műveltséget plántálták át, gondosan vigyázva azonban arra, ami még megmaradt a magyar élet formáiból. Ezeket törekedtek a nyugati szellemmel és eszméivel megtölteni. De e formák megőrzése bele is illett a nyugatról átvett eszmekörbe. Ekkor élte ott a modern nacionalizmus virágkorát, ekkor égett leghevesebben a nemzeti sajtóságokhoz való ragaszkodás. A nacionalizmus a modernséget és az európaiságot jelentette.

Az ősi magyar formák érzése éppen az eszményül állított nyugati kultúra követése volt. Ám a megújuló magyar nacionalizmus tanítványi buzgalmaiban olyasmit is átvett nyugatról, ami nemcsak ősi életformájával, de nemzeti lényegével is merőben ellenkezett, s ami az ő földjére teljességgel nem illett: a nyugati nacionalizmus *formáját is*, nemzetfogalmával együtt. Hogy ez a nemzetfogalom a mi nemzeti viszonyainkra nem alkalmazható, s hogy ellentétben áll azzal a nemzetfogalommal, mely nálunk alakult ki, a tulajdon viszonyainkból kihajtva, ezt már többször megállapítottuk.

A megelőző fejtegetések után nem lehet csodálkozni rajta, ha kénytelenek vagyunk megállapítani azt is, hogy ez a nagyszerű korszak egyben a legvészthozóbbak egyike is volt nemzetünk életében. Hogyan történt az, hogy ezeknek az évtizedeknek a csodálatos lendülete nem további emelkedésben folytatódott, mint a nyugati nemzetek életében, hanem egy szörnyű zuhanásban zárult le 1849-ben, amit aztán logikusan követett az 1918-as bukás? Mi volt ennek az oka? Egyik tényező kétségtelenül uralkodó házunk nemzetellenes dinasztikus imperializmusa. De a másik és fontosabb ok az volt, hogy a nyugati nacionalizmus szétrombolta az ősi magyar nemzetet, s az alkotmányos függetlenségünkért folytatott küzdelemben még szabadon maradt erőinket felémésztette a harc, mit a nyugati nacionalizmust hozzánk hasonlóan szintén magukra öltött idegen népiségű országlakosokkal vívtunk, államkerekteinkben való megtartásukért és eleve eredménytelenségre ítélt asszimilációjukért. A nemzetállam és népnemzet fikciója vészthozó az egész emberi-

ségre, de különösen végzetes volt reánk nézve. Amikor a nemzet mibenlétét eloldották a szellemtől és életformától, s hozzákötötték a származáshoz, nyelvhez, népiséghez, a magyar nemzetnek, mely szellem és életforma által különböző származású, nyelvű, népiségű elemeket egyesített, szükségszerűen szét kellett robbania; s bármily fájdalmas, de természetes az is, hogy amikor a magyar nemzet a — fiktív — ősmagyar származásra, nyelvre, népiségre korlátozódott, a többi országlakos nép nem akart megmaradni egy ilyen értelmű magyar nemzet nemzeti államában, hanem a tulajdon néptársaik nemzeti államaihoz igyekezett csatlakozni. S így a szétszakított Magyarország helyreállításának sem lehet más vezércsillaga, csak az ősi nemzetfogalom és államfelfogás, melyből teljesen hiányzanak a modern nyugati nacionalizmus veszélycsírái, s egyedül alkalmas arra, hogy az államegység után kívánczó Kárpát-Dunamedence törmelék népeit célszerű egységbe fogja. Mert azzal tisztában kell lennünk, hogy bármit is óhajtoz a pillanatnyi korhangulat, a népiség alapján kiszabott kicsiny országok merőben korszerűtlenek, s el kell tűnniük a viszonyokkal szemben, melyek az egész földkerekségnek, az egész emberiségnek immár létrejött reális egysége idején, a milliányi összefonódó, egész planétánkat behálózó vonatkozások közepett csakis a nagy racionális államegységeknek kedveznek, s azokat követelik.

A *nyugati* nacionalizmus eszmekörében élő számára, ha a nemzeteszmenek történelmével és filozófiájával foglalkozik, bizonyára a XIX. század a legfontosabb időszak, s ha könyvet ír, annak legnagyobb hányadát e század leírása, a modern

nyugati nacionalizmus elemzése foglalja el. A mi esetünkben más a helyzet. Mi a *magyar* nemzetfogalmat vizsgáljuk, alkatát, fejlődését és sorsát, mi tehát — különösen, ha bízunk benne, hogy őseink belátása és szelleme ismét életre kél körünkben — ezt a századot, a XVIII. utolsó három évtizedének fejlődésével együtt, mikor a nyugati nemzetfogalom betört és kiszorította a sajátos magyart, csak epizódnak tekinthetjük, s vizsgálataink fő tárgya egyáltalában nem *ez a* nacionalizmus. Erről, ennek kifejlődéséről és a vele összefüggő nemzetiségi kérdésről bőséges irodalmat talál az érdeklődő. Mi beérhetjük vázlattal, mely főként arra mutat rá, hogyan vált el az újabb fejlődés az ősi alapoktól, s mi lett ennek a következménye, valamint arra, hogy ebben a korszakban is voltak tisztalátású szemek, melyek a felmerülő nehézségeket, az újkeletű nemzetfogalom alkalmazásának nehézségeit észrevették, s hősiességgel próbálták útját állani a sorsnak.

A modern magyar nacionalizmus eredetében reakció volt II. József németesítő törekvéseire. Mint ahogy Európaszerte reakció volt az egyik forrása a modern nacionalizmusnak, amikor a XVIII. század közepe táján erőre kap. A felvilágosodással a kozmopolitizmus járt együtt. Az volt a törekvése, hogy minden nemzet és nép körében ugyanazt a kultúrát, életformát, az ész racionális uralmát honosítsa meg. Mindez új és idegen volt. Az emberben pedig természetes vonzódás él a hagyományos, s ellenséges érzés az új iránt. Ellenálltak tehát a népek és nemzetek a felvilágosodás kozmopolitizmusának. Megmenteni a veszendő megszokott, otthonos régit, a hagyományt, a merőben szokatlan újjal szemben, melyhez

semmi érzés nem fűz : ebben a természetes emberi érzelmességben fakad fel az elvi nacionalizmus egyik forrása. E kozmopolitizmus szülőhelye Franciaország, s elsősorban annak nyelvéhez és az ott kialakult szokásokhoz van kötve. Ezért például német földön a «franciásság» ellen támad a közvélemény. Nagy Frigyesről is rossznéven veszik, hogy franciául ír és beszél, s Versailles-t utánozza. Nálunk német közvetítés terjeszti ezt a szellemet, tehát a visszahatás németgyűlöletben jelentkezik, minek különben is ősi alapjai voltak.

Az ébredező magyar nacionalizmus, a XVIII. század közepetáján még, egy korai népies irodalmi mozgalomban jelentkezik, egyidejűleg a nyugati hasonló mozgalommal, mely abból a meggyőződésből indul ki, hogy a nemzeti lelket a népköltészet őrzi. A népiesség eredetileg nem annyira demokratizmus, mint inkább a hagyomány, a megőrzött nemzetiség folytonosságának kutatása és elhatározott felvétele. Ugyanez a ragaszkodás jelentkezik a hazai viselet iránt. A felvilágosodásnak az a — a nacionalizmushoz közvetlenül vezető — belátása, hogy az individualizmus joga megilleti a nemzeti egyéniségeket is, nemcsak az emberi egyént, a nemzeti ruha viselését is az ésjog és természeti erkölcs parancsával teszi kötelezővé a kor magyarjának felfogása szerint. Apor Péter keservesen panaszkodik a «nájmód» lábrakapását, a régi szokások kiveszését. Bizonyos tekintetben idetartozik a lassanként csaknem merő formai létet tengető ősi «konstitúció» szerelmes féltése. Végül az ébredező nyelvmozgalom tetőzi be e jelenségeket, melyek a nemzeti szellem külső jelentkezéseinek megerősítésével igyekeznek kivédeni a kozmopolitizmus támadá-

sát. S ez az érzelem egyszerre fellángol és szenvedélyes harcikedvvé lobban *II. József* rendeletére, mellyel a latin helyett a német nyelvet vezeti be Magyarországon hivatalos és oktatási nyelvül.

A császárt nem vezette semmi különösebb ellenszenv. Ő nem volt ellensége a magyarságnak. Nem volt türelmetlen német nacionalista sem. Bessenyei a magyar nyelv művelését sürgető «jámbor szándékában» egyenesen rá hivatkozhat, arra, hogy íme, fejedelmünk is «magára magyar köntöst venni s született nyelvünkön beszélni méltóztatott». Ő nemzetileg is türelmes, sőt inkább közömbös volt. Ez a rendelet a felvilágosodott etátizmus természetes gesztusa volt. «Mily sok előny biztosítja az általános jót, — írja naplójába, — ha csak egy nyelv használtatik az egész Monarchiában, ez érvényesül az érintkezésben, foglalkozásokban, ha minden része a monarchiának szorosabban összefűzetik és a lakosok a testvéri szeretet legerősebb köteléke által egyesítettnek — azt mindenki beláthatja és Franciaország, Anglia, Oroszország példájából arról elegendőképpen meg is győződhetünk.» A magyaroknak is hasznukra válik, ha nem kell annyi nyelvet tanulniuk. A nyelvrendelet nem a magyar nyelv, hanem a latin ellen irányul, mert hiszen azt szorítja ki. «Ha egy nemzet — mondja a császár — minden közügyben holt nyelvet használ, amilyen a latin, az bizonyára a felvilágosodásnak nagy gyalázatára válik, mert hallgatagon azt bizonyítja, hogy annak a nemzetnek vagy nincs tisztességes anyanyelve, vagy olyan, amin írni és olvasni senki sem tud. A vége pedig az, hogy törvényhozás és kormányzat oly nyelven folyik, melyet senki sem ért meg. Csakis Lengyelország és Magyarország

az, ahol ez történik». Megállapítja, hogy az országban a magyar mellett még számos más nyelv is járja, köztük a német is. S ez az a nyelv, mely kellőképpen ki van művelve, e mellett ez a monarchia többi részének is a hivatalos nyelve: ez lépjen hát a latin helyébe.

Ezzel tetézte be József intézkedéseit, melyek a magyar alkotmányt és államiságot tolták félre. Példátlan nemzeti visszahatást váltott ki vele. A felvilágosodás abszolút monarchiája és etátizmus íme nemcsak közvetlen, hanem közvetett úton is megindítója lehetett a modern nacionalizmusnak. Nyugaton az állam, az uralkodó használta fel a maga céljaira és erősítette a nemzeti gondolatot, nálunk az állam, a kormány, a király ellenében fejlődött ki, ellenállásként lépett fel, s velük kellett megküzdenie. A koronázást is megvető király rendelete hallatlan sértés volt. A magyarság kebelében már voltak törekvések, hogy a többi európai államok mintájára, hazánkban is a nemzeti nyelv emeltessék hivatalos nyelvvé, mert a latin használata nemzeti elmaradottságunk bizonyítéka. Klasszikus kifejezése ennek a szégyenkezésnek Bessenyei 1778-ból való «Magyarság» című röpirata. Most a törvényesnek el sem ismert államhatalom, az idegen zsarnok vág elébe minden készülődésnek. S a nemzeti közvéleményt nemcsak azért háborította fel József intézkedése, mert a latint eltörölve helyébe nem a magyart, hanem egy idegent állított sértő indokolással, hanem azért is, mert éppen a németet, a gyűlölt hódító idegen nyelvét. Később I. Ferenc korában mindehhez még az is hozzájárult, hogy ez a nyelv képviselte a reakciós kormányzat szellemét.

Erre az időre esik a magyarságnak még egy

sérelme, mely ugyan inkább csak a legműveltebb rétegekben hatott, de itt aztán annál mélyebben. *Herder* sötét jóslata volt ez a magyarság jövőjéről. Nincs kiderítve, milyen érvényesülések alapján, de arra a felfogásra jutott *Herder*, hogy a magyarság, mely rabló hordaként jelent meg Európában, míg le nem verték, «most szlávok, németek, oláhok és más népek közt az országlakosok legcsekélyebb része, és évszázadok múlva talán nyelvét is alig találja majd az ember». Pár év múlva ugyan más belátásra jut, egy másik munkájában már ránk is alkalmazza nép-nyelv-állam elméletét, mely az egynyelvű nép nemzeti államát sürgeti, helyesli nyelvmozgalmunkat, örül kiváló íróink szaporodásának és elítéli József nyelvrendeleteit, sőt azt is, hogy nem koronáztatja meg magát. Ez a véleményfordulat azonban már nem válik közismertté, vagy legalább is nem tesz olyan hatást, mint az első nyilatkozat, mely rendkívül erős ösztönzést gyakorolt az ébredező magyar nacionalizmusra.

E nacionalizmus középpontjában a nyelv áll.

Már szoltunk arról, hogy az egész középkoron át csak a műveletlenek nyelveként tekintették a népnyelvet, s írni is csak az ő kedvükért írtak rajta. Ezen a felfogáson alapjában a renaissance sem változtat. Az általános megismerési vágy azonban fürkészi a népnyelv titkait is, az írói ösztön pedig nem tagadhatja meg magát, s ha már ír rajta, csiszolja, szépítgeti, csinosítja, s örömmel jön rá, hogy nemcsak a latin nyelven tudja kifejezni az érzést és gondolatot, hanem ez a lenézett eszköz is alkalmas rá. E mellett egyre erősödik a nemzeti összetartozás érzése, valamint a felelősségérzés a műveletlenekért is; az író

most már nemcsak a beavatottak számára adja ki könyveit, hanem a tudatlanok művelésére is gondol, s nemzetének emelésére. A szempont azonban egészen a XVIII. század végéig elsősorban nem nacionalista, hanem kulturális-utilista, nem a nemzetiség, hanem a műveltség a cél.

Ez a fejlődés hazánkban is nyomon követhető. 1589-ben jelenik meg *Sylvester* János magyarlatin grammatikája, melyben «a hazai nyelv eddig elzárt kincstáráról» beszél, mit a költészet is éppen oly pompásan használhat, akár a latint. *Pesti* Gábor Aesopus-fordításában ugyanebben az időben céltudatosan a hazai nyelv szépítésére törekszik. S egyre hivatkoznak arra, hogy más nemzetek is írnak anyanyelvükön, mi sem maradjunk el, bár még két évszázadig inkább azt az érvet ismétlik a magyarnyelvű könyvek előszavai, hogy a műveletlen laikusoknak akarnak olvasnivalót adni, s a tartalom hordozására alkalmasabbá tévés végett művelik e nyelvet. Magas irodalmi, tudós igényű munkáikat tovább is latinul adják ki, hogy az egész tudós köztársaság, bármi népből származtak is, megérthesse őket, s így az egyetemes kultúra részeivé válhassanak. A kultúra kozmopolita. Csak szórványos tünetként bukkan fel, eddigi ismeretünk szerint először 1689-ben *Landovics* István páter «Horus succursus . . .»-ában az a nézet, hogy nem kell törődni azzal, számíthat-e nemzetközi érdeklődésre a magyarnyelvű könyv, «nem szükséges idegeneket nyelvünkkel kínálnunk. Akinek kedves a haza, kedvelje nyelvét is.»

Ez az utolsó követelmény már határozottan a nyelv-nacionalizmus korai hangja, s az ország-lakosok magyarosításának, nyelvi asszimilációjá-

nak törekvését foglalja magában. Korai és elszigetelt hang ez, mert még közel száz év múlva is a felvilágosodás szempontja szerint indul meg a magyar nyelv tervszerű művelése és propagálása. Nem azért, mert nemzeti nyelv, hanem azért, mert az anyanyelven lehet legjobban terjeszteni a műveltséget. Hogy *Mikes Kelemen*, a magyar próza egyik legelső mestere, ezért ítéli el a korabeli latin iskolázást, azon meg éppen nem lehet csodálkozni.

De ezzel kezdődik az egész «nemzeti fölújulás kora». Kezdetben csak arról van szó, alkalmas-e a magyar nyelv a műveltség hordozására, s ha nem, alkalmassá kell tenni rá. A következő stádium a büszke öröm a nyelv értékei, szépségei fölött, s csak végül tör fel a minden észszerű hasznossági szemponttól független nyelv-szerelem. Ennek legzengőbb hangját *Csokonai* adja: «Magyar nyelv! édes nemzetemnek nyelve! teáltalad szólaltam én meg legelőször, teáltalad hangzott először az én füleimbe az édesanyai nevezet, te reszkettetted meg a levegőöget, melyet legelőször szíttam, az én bölcsőm körül, s te töltötted be azt az én nevelőimnek, az én hazámfiainak, az engemet szeretőknak nyájaskodásaival, teáltalad kérte az én csecsemő szám a legelső magyar eledelt, a te darabolt ízeckéiden kezdettek kifesleni az én gyermeki elmémnek első ideái, mint a született hajnalnak apró sugárai, mikor a világosság lenni kezd. Azóta... édesebben hangzott terajtad az életnek közbeszéde... Az én elmémnek gondolatja mindenkor feljebb emelkedett teáltalad, mint más idegen nyelvek által... Megelégedve s ezer gyönyörűség között röpködött a te harmóniás szavaidon az én fiatal múzsám, mint egy most

született pillangó a rózsák s tulipánok hímzett virágain». Innen aztán egy lépés a nyelv és nemzet azonosítása, majd pedig az egy-nyelv-egy-nemzet követelése a hazában. Ezek a mozzanatok természetesen nem jelentkeznek tisztán és kizárólagosan; a korábbi stádium szempontja tovább él még akkor is, amikor már az újabb beköszönt. Rétegek rakódnak itt egymásra, mint minden történeti fejlődésnél.

Jól meg lehet figyelni a fejlődést *Bessenyeinél*. A «Magyarság»-ot 1778-ban panasszal kezdi, hogy nemzetünk, «ki különben minden tulajdonainak fenntartásában oly nemes, nagy és állhatatos indulattal viseltetik, a maga anyanyelvét felejteti láttatik; olyan világban pedig, — teszi hozzá jellemzően, — melyben minden haza önnön nyelvét emeli, azon tanul, azon perel, kereskedik, társalkodik és gazdálkodik». De ebben az indulásban már az az érzés is benne van, hogy a nyelv minden más «tulajdonainál» fontosabb eleme a nemzeti-ségnek. Visszautasítja azt a nézetet, hogy ezt az elhanyagolt nyelvet nem lehetne felemelni, mint ahogy ez a többi nemzeti nyelvvel is megtörtént. S a nemzeti nyelv használatától függ a nemzet művelődése is. «Minden nemzet a maga nyelvén lett tudós, de idegenen sohasem.» Vagy anyanyelvül kell elfogadni egy idegent, vagy a magáét kell kiművelni. Az első megoldás lehetetlennek mondható. S most jön egy fordulat: «Minden nemzet a maga nyelvéből ismertetik meg leginkább. Hogy neveznéd az olyan nemzetet, melynek anyanyelve nem volna?» S «mely nemzettől elkodulná nyelvét, az iránt mindig úgy tetszene, mintha inasa vagy szolgálja volna». De miért is ne volna «alkalmas a magyar nyelv? ... Melyik nyelvnek is

lehetne több édessége, méltósága, mélysége és könnyű kimondása», kiált fel. Tíz év múlva az akadémia alapítását sürgető «Jámbor szándék»-ában megismétli ezeket az érveket a magyar nyelv művelése és irodalmi és hivatalos nyelvvé tétele mellett, de itt már egy új mozzanat is jelentkezik. «Most azon vagyunk, — írja, — hogy a jó féle született magyarokból először deákot, azután németet, tótot, franciát, olaszt csináljunk, úgyhogy utoljára a magyar nyelvet is elfelejtsék, holott a dolognak természete hozná magával, hogy először a magok nyelveken tanulnák meg mindazt, ami szükséges, azután gyakorolnák magokat az idegen nyelvekben. Sőt — folytatja egy fordulattal, mely aztán általánossá válva oly súlyos kihatással volt — a köztünk lakó németeket és tótokat is magyarokká kellene tennünk. Mert megérdemli azt ez az áldott haza az idegen nemzetektől, melyeket a maga kebelébe táplál, hogy annak nyelvét és szokásait is bévegyék, valamint annak javival és szabadságával élni nem iszonyodnak.» Az ősi fölény, mely magabiztos türelemmel hagyja meg az alattvaló népeket a maguk népiségében, nyom nélkül elpárologott; a «soknyelvű ország» böles urainak unokája azon zsörtölődik, amit atyái természetesen vettek, hogy az idegen nyelvű jobbágyok kedvéért «a legszükségesebb dolgokat is az ő nyelveken tanuljuk», a helyett, hogy «ők is magukat mihozzánk alkalmazzassák». Az ősi magyar nemzetnek, mely mindig bölcsen tudta azt, hogy más ő, mint a nép, késői gyermeke elindult azon a végzetes úton, mely a nép és nemzet, s ezzel a nyelv és nemzetiség összetévesztésével kezdődik. Ő, és utána hosszú sora a kitűnő magyaroknak, a nemzetet akarta felemelni és meg-

erősíteni ezáltal, s nem sejtette, hogy ez az akkori Európában oly természetes gondolat mit jelent hazájában: hogy ez az egyszerű gondolat az a baktérium, mely Szent István és az Árpádok, Nagy Lajos és Mátyás király birodalmát szétbomlasztja.

Ez a felfogás egyre uralkodóbbá válik, s ez már az 1790—92. évi országgyűlés alapelve is, mely az első lépéseket tette meg a magyar nyelv hivatalos és oktatási nyelvvé tételében. A magyar *népnyelv* a magyar *nemzet* nyelve, s ennek kell lenni nemcsak az *állam*, de az *ország* nyelvének is. Az elv törvényes érvényesülése a kormány ellenállása miatt csak lassan és sokára éri el célját, teljes tisztaságában sohasem is valósult meg, de állandó hangoztatása hozzájárult a vegyes népiségű ország békéjének feldúlásához.

E béke feldúlását természetesen bőségesen szolgálta a hazai népeknek — melyek sehol a világon jobb sorban nem élhettek volna, s népiségük szabad élvezetében, mint a nemrégiben még általuk is hálásan magasztalt «édes magyar haza» ölen — külső izgatása, mely tervszerűen és a magyarság elleni rosszakarattal szította a nyugtalanságot, vágyakat, álmokat és szándékokat, miket a kor általános nacionalizmusa amúgyis buján termelt. De nem tagadhatjuk, hogy ez a fajta nacionalizmus a magyar közvéleményt is megvesztegette, s ő sem igyekezett fenntartani azt az ősi nemzetfogalmat, mely a korábbi békét biztosíthatta volna. Ez azonban bizonyos: a magyarságot kezdettől mindvégig jóhiszeműség vezette, ami a külföldi, elsősorban bécsi, izgató központokról nem mondható el.

A közvéleményben a nemzetiség lassanként

teljesen a nyelvvel azonosul, legfeljebb még egy olyan egészen külsőséges járulékot emlegetnek, mint a nemzeti öltözetet. *Dugonics* azt írja, hogy «az országot legjobban lehet megtartani, ha a ruhát és nyelvet megtartják». *Pécze*ly József az ősi alkotmány eltörlésétől sem félti a nemzet létét, de ha a nyelv eltöröltetik, azzal a nemzet is elvész. Nagy Pál 1807. évi országgyűlési szónoklata is drágábbnak tekinti a nemzeti *nyelvet* az alkotmánynál, mert ezt mindig helyre lehet állítani, de ha a *nemzetiség* — mit íme a nyelvvel azonosít — elvész, az vissza nem tér. S a rendek is kifejezésre juttatják azt az irodalomban már korábban felbukkant és általánossá vált nézetet, hogy «csak akkor lesz a nemzet boldog, ha egy nyelven fog beszélni». A nevek egész sorát lehetne itt idézni, a legjelesebbekét, kik mind abban a meggyőződésben éltek, hogy a magyar nyelvnek kell lenni az állam és közélet egyetlen nyelvének, s azt minden országlakosnak meg kell tanulni, sőt az a kíváncsú, hogy ez váljon anyanyelvükké. Tehát népiségüket akarták átalakítani, beolvasztva őket abba a népbe, mellyel tévesen a nemzetet azonosították. E csoda eszközét pedig a nyelvben hitték.

Ez a törekvés természetesen heves ellenhatást kelt nemcsak Bécsben, hanem a hazai népek körében is. A nacionalizmus az ő köreikben is mozgolódott már, de a döntő indítást éppen úgy ellenhatás adta meg, mint a magyarság körében. Csak-hogy itt éppen a magyarság követeléseit váltották ki. Ezt később nemzetünk bölcsőbbjei is belátták, élükön Széchenyivel, de, sajnos, ezzel érvelhetett Bécs is. Bécsnek kezdettől fogva az volt az álláspontja, hogy Magyarország soknyelvű ország,

hivatalos nyelve pedig a latin. A latin a «legalis nationalis Hungarica lingua», mondják. A Ratio Educationis szerint (1777) a latin mintegy anyanyelve a nemzetnek, s általa értik meg egymást a különböző népek, melyek a nemzet tagjai. Ehhez a nyelvhez vannak kötve az alkotmány és a nemzeti hagyományok, s ennek használata nem sérti egyik népet sem. Szent István intelmére is hivatkozás történik a «soknyelvű országgal» kapcsolatban. A magyar csak egyike a népnyelveknek, s nem követelhet több jogot, mint a többi. A nemzetiségek természetesen osztják ezt az álláspontot, ragaszkodnak a latinhoz, sőt, amint a nacionalizmus náluk is erősödik s a magyar valóban hivatalos nyelvvé lesz, követelik, hogy ők viszont a maguk anyanyelvét használhassák. Ez a törekvés azonban a magyar nacionalisták körében nem talál megértésre. A nemzetiségek nyelvét hivatalos használatra nem hajlandók elfogadni semmi formában. Az idegen tanuljon meg magyarul, vagy haljon éhen, írja magánlevélben még a humanista Kazinczy is.

A latin nyelv ebben az időben már nem volt alkalmas sem hivatalos, sem irodalmi használatra. Erről vitatkozni sem lehet. Az is kétségtelen, hogy bizonyos esetekben, például országgyűlési tárgyalásokon, bajos lett volna mindenkinek a maga népnyelvén beszélni. De bizvást állíthatjuk, hogy ha a magyar nyelv bevezetését nem *nacionalista* indokolással kísérik, nem talált volna oly heves és kitartó ellenzésre a többi népek körében, s nem vezetett volna — természetesen Bécs által is segítve — a nyílt nemzetiségi hárcra. Miért ne lehetett volna Magyarországon is megteremteni a nyelvek békés együtthasználátát, mint ahogy

Erdély megteremtette? Ott nem vált ez nacionális problémává.

A népek békéjének meg lett volna az alapja, ha a *nyugati* nemzetfogalom s államfelfogás be nem tör a magyar közvéleménybe s a nemzeti-ségek közvéleményébe is. Csak fel kellett volna ismerni az ősi fogalmakban rejlő varázserőt, s nem elvetni őket, mint a maradiság elavult, az új idők új eszméivel össze nem férő kellékeit. Sajnos, csak azok a körök vetették őket a vitába, amelyek csakugyan a reakciót és nemzetellenességet képviselték. Bár itt sem lehet minden jóhiszeműséget kétségbevonni. Az «elidegenedett» és udvari szolgálatban álló mágnessok között is akadt jó magyar. Széchényi Ferenc és mások példáján kívül ott van magának Metternich herceg feleségének, Zichy Melanie grófnőnek a naplója is, melyben lépten-nyomon a nemzeti együttérzés nyilatkozataival találkozunk. De nemcsak a szélesebb látókörű főurak, hanem az alsó nemesség körében is voltak, akik őszinte aggodalommal látták, mint bomlik szét a *natio Hungarica* és *Hungaria* eszméje és valósága, mely nem tekintett származásra és nyelvre, csak érzületre és hűségre. Ezeket a fogalmakat fel lehetett volna használni és alkalmazni az elkerülhetetlen demokratikus fejlődéshez, mely a nemzet gyarapítására volt hivatott. E helyett a modern nyugati nemzetfogalom betörésével fogyatkozás következett be. A nemzet azonosítása a népiséggel és nyelvvel oly szűkre szabja most annak körét, hogy a régi nemzet új nemzettekre bomlik, s ezek szembekerülhetnek, amint szembe is kerültek, egymással és a közös hazával. Nemzetiség és hazafiság eddig nem kerülhettek ellentétbe. Ami most nemzetiség lett, az eddig

csak népiség volt, s a hazafiságban valamennyi nép egyesülhetett, mert a régi haza s régi nemzet nem volt egyik nép kizárólagos tulajdona sem, hanem valamennyi fölött helyezkedve el, valamennyi magáénak mondhatta. Mindezt jól látják néhányan, sajnos, csak kisebb jelentőségű vagy politikailag rosszhrű férfiak. De vannak a régi nemzet nem-magyar népiségű tagjai közt is számosan, akik fájdalommal érzik, mint taszítják ki őket a nemzetből, s mint válik mostohájukká a haza, amint azt a nyugati, újfajta nacionalizmus az egyik nemzetté emelt nép országává és államává teszi. Természetesen még többen vannak, akik a maguk népiségét is nemzetiséggé fejlesztik és szembefordulnak a magyar szupremácia törekvésével, s tiltakoznak az ellen, hogy a magyar foglalja el a latin nyelv helyét, mely eddig az államok éppen népileg közömbös voltát szimbolizálta és biztosította. De még azok is, akik hajlandók volnának elfogadni a magyar nyelv elsőségét, s csak bizonyos szerényebb jogokat szeretnének a többi népnyelvnek biztosítani, szükség-szerűen elidegenednek a friss — nyugati — nacionalizmus türelmetlenségének hatására. A kor «nemzetietlen» nyilatkozatait egyszer megint át kellene vizsgálni részletesen és újraértékelni a *régi nemzethez* és hazához való hűség szempontjából.

Mint ahogy e szempontból új megvilágításba kerülnek a nemzeti törekvések is. Mert tarthatjuk-e szerencsésnek azt a naiv lelkesedést, mellyel nacionalistáink az új nemzetfogalom értelmében igyekeztek átgyúrni és egységes nemzetté formálni az ország lakosságát, s még inkább azt a naivitást, mellyel e törekvés eredményében hittek? Csak a legkiválóbbakat vegyük számba, s lás-

suk például *Kazinczy* felfogását, kinek 1808-ból származó irata a híres tübingai pályakérdésre, hivatalossá teendő-e a magyar nyelv, tökéletesen kifejezi a nemzeti közvéleményt.

Ő azonosítja a hazaszeretetet a nemzetiességgel, de egy soknyelvű hazában úgy beszél a hazai nyelvről, mintha az csak egyetlen volna, s a hazaszeretetet és a hazai nyelv szeretetét egyik legszentebb *természeti* érzésnek mondja. Az *aufklärista* azonban azt is bizonyíthatja, hogy a patriotizmus nem ellenkezik a kozmopolitizmus-sal, s ez amaszt nemesíti. Tiltakozik az ellen, hogy a nemzeti érzület türelmetlenséggel járna együtt. Sajnos, mihamar maga adja tanúbizonyságát, hogy *ezzel* a fajtájával igenis együtt jár. A nemzeti öntudat — ő e szentimentális korra jellemzően *Selbstgefühl*-t mond — és büszkeség alapjait a másokétól eltérő nyelvben, ruhában, erkölcsökben, alkotmányban látja. Ezek a nemzetiség tényezői. A «legszorosabb kapocsnak» azonban a nyelvet tartja. Csodálatos hát, hogy eddig a magyar idegen nyelvvel élt. S hogy mily károkat okozott ez a művelődés terén, a felvilágosodás érveit ismétli. De már érzelmi motívumokra is hivatkozik az anyanyelv mellett. Szorul-e bizonyítékra, hogy mily «illetlen» volna, ha a magyar nem saját ruhájában, saját nyelvével jelenne meg a többi nemzetek közt?

Megfoghatatlan, s csak az általános korszellem roppant nyomásával magyarázható, hogy ez az oly éleseszű, finom érzékenységgű, nagyműveltségű, széles látókörű és valóban humanista férfiú nem ismerte fel, hogy ha — amint hiszi — a közös nyelv «a nemzeti szeretetnek legszorosabb kapasa még azoknál is, kiknek nemzetek különböző ré-

szekre szaggattatott s egy testet többé nem teszen», az lesz nemcsak az erdélyi s magyarországi magyarok közt, hanem a másnyelvű országlakosok s külföldi nyelvtestvéreik között is, s ha a magyarhoz «illetlen» volna idegen nyelvet felvenni, éppen olyan ellenérzéssel kell találkoznia más népek körében is a nyelvük elleni mozgalomnak. Pedig ő is a magyar nyelvet akarja egyetlenné tenni a hazában, s végeredményében az asszimilációt reméli. Gondolatmenete igen jellemző a közgondolkodásra is.

Megállapítja, miféle nyelvű lakosai vannak Magyarországnak, s azt is, hogy a magyar nyelvűek oly többségben vannak, hogy ez a nép «az első, a legkiválóbb, az uralkodó nép». De «nem, — kiált fel — itt nincs első, legkiválóbb, uralkodó. A nép egy és ugyanaz, ha alkotó részei származás és nyelv szerint különbözők is. Mindenki, aki az országban él, hazafi vagy idegen; e kettőn kívül harmadik nincs.» Magyar vagy hazafi: csak szinonima. Minden hazafi egyformán részesül az általános jóban, köteles osztozni az áldozatokban is az egésszel szemben. «A különbözőség jogát reklamálni, ha az egész java forog szóban, csalárdság, gonosztett.» Ha a haza az idegen származású fiaitól nem-magyar nyelvük elhagyását kívánná magánéletükben, méltánytalan volna, de hazáárulás lenne, ha ezek az idegen származású magyarok tovább is szlávok, németek, oláhok akarnának maradni és fölébe kerülni a magyaroknak Magyarországon. De egy nép csak egy hivatalos nyelvvel élhet, s ez itt a fentebbiek szerint csak a magyar lehet. E mellett szól az is, hogy a nemzetiségek intelligenciája is tud magyarul s a többiek is megtanulhatnak néhány év alatt; privi-

légiuma pedig nem volt és nem is lehetett egyetlen más nyelvnek sem.

Elismétli a felvilágosodás ismert érveit az anyanyelv mellett, elfelejtve, hogy a magyar nem mindenkinek az anyanyelve hazánkban, majd csodálatos naivitással így folytatja: «A magyar nyelv bevezetése azt az előnyt is ígéri, hogy Magyarország különböző nemzeteinek a szelleme inkább közeledik és a féltékenység kicsinyes játéka, melyek már gyakran a legnagyobb bajokat okozták, elülnek.» De nemcsak az általános testvériséget reméli, hanem még többet is. Azt, hogy a nyelvvel, s csakis a nyelvvel, együtt átszármazik a többi országlakosra a magyarság «szellemi nemzeti fiziognómiája», melynek fővonása a vitézség és nagylelkűség. Újra és újra elismétli a magyar nyelv mellett azokat az érveket, melyeket nem egészen két évtizede II. József sorolt fel a német mellett, s azzal végzi, hogy nem szabad semmiféle kényszereszközt, bármily szelídet sem alkalmazni, mert ez ellenhatást szül, — hivatkozik arra, amit 1786-ban a német nyelv bevezetése váltott ki, — s mégis azt reméli, hogy «a felvilágosodott hazafi önként fogja meghozni ezt az áldozatot, mit az általános jónak kell meghoznia, abban a meggyőződésben, hogy ez szent, s a jutalmat magában rejtő kötelessége.»

Az egész gondolatmenet szükségszerűen magán viseli azokat a töréseket, melyek az aufklárista humanizmus és a romantikus nacionalizmus mesterséges összeolvasztásából származnak. Kazinczy nem lehetett következetes, mert harcban álltak benne különböző és pedig összeegyeztethetetlen irányzatok. A dolog világos. Vagy követelem a *népi* asszimilációt, vagy nem érintem az idegen

népiséget. De a népiség iránti kímélettel *népi* asszimilációt nem sürgethetek. Ez nemcsak logikai, de tényleges képtelenség.

Bátran mondhatjuk, hogy sem Kazinczy, sem a többiek, kik valóban a nemzet jobbjai voltak ebben az időben, — ezt mindenek ellenére sem szabad elfeledni, sőt hangoztatni kell, — nem viseltettek ellenszenvvel, még kevésbbé rosszakarattal a más népiségű hazafiak iránt. Ők csak egy új, a régítől eltérő nemzetfogalmat akartak itt megvalósítani, s tették ezt abban a meggyőződésben, hogy ez nemcsak a magyar, hanem a többi nép javára is szolgál. Amint Kazinczynál is láttuk, s látjuk másoknál is, legfőbb gondjuk a méltányosság, türelem, humánus kímélet összeegyeztetése ezzel a céllal. Számításukból azonban kihagyták azt, amit pedig magukban is tapasztalhattak, midőn II. József hasonlóképpen merő jóakaratból kibocsátott nyelvrendeletének csapását érezték lelkükön. Hasztalan itt racionális, még inkább jogi érvekkel bizonyítani, hogy a két eset nem ugyanaz. Hasztalan érvelni azzal, hogy József egy független nemzet saját hazájába akart idegen nyelvet bevinni, a hazai nemzetiségek pedig jövények, kiktől méltán kívánható az asszimiláció, vagy legalábbis a többség és őslakosság nyelvének megtanulása. Ők viszont azzal állhatnának elő, hogy mikor beköltöztek, — még pedig nagyrészt az államhatalom hívására, — nem szabták feltételül népiségük és nyelvük felcserélését. Vád csak azokat érheti, akik az államhoz, az országhoz, a hazához hűtlenek, akik a földet, melyen megtelepedtek, el akarják szakítani az országtól, hogy másikkhoz csatolják. De mindez meddő vita. Itt érzésekről van szó. Mégpedig oly érzésekről, me-

lyeket maguk a nyugati nacionalizmus magyar hívei is a természet legszentebb és legerősebb érzéseinek nevezték. Az új század elején ez az érzés már Európaszerte magasan lobog, hazánk összes nép-nemzetei körében is, s vele az új nemzetfogalom válik uralkodóvá. A régi nemzetfogalomnak alig vannak már hívei, azokban is elhalványult a tudat, hogy *ez is* nemzetfogalom. Már az udvar is elfogadja elvileg az új nemzetfogalmat, s lemond a régi nemzetegység őrzéséről, helyette az országlakó új nemzetek közt igyekszik olyan helyzetet teremteni, hogy uralmát biztosíthassa. Mesterkedéseivel azután csak mérgesíti a helyzetet. Lassanként kénytelen elfogadni a magyar államnyelvet, de ugyanekkor tüzei a nemzetiségek igényeit is. A régi «gens Hungarica»-nak vége.

A közvéleményben tűzként terjed az új nacionalizmus, abban a meggyőződésben, hogy ez az egyetlen, az igazi nacionalizmus, s a közvélemény lázasan oldogatja a problémákat, amiket az új nemzetfogalom és a magyar állapotok találkozása vet fel. Egymást érik a könyvek és tanulmányok, röpiratok és vitacikkek a nemzetiség mibenlétéről s elsősorban a nyelv kérdéséről. Ez az irodalom nem élettől elvonatkoztatott elmélet, hanem kísérete és fegyverhordozója a nemzettől idegen célokat követő államhatalommal páratlan szívóssággal, céltudatossággal és hősiességgel vívott harcnak. A magyar szabad nemzeti életét akarta élni. S ezt úgy vélte elérhetőnek, ha államát és országát egyaránt a maga kezébe ragadja. Ha tehát a nemzet teljesen kitölti ezek kereteit. Ennek útja pedig, a nemzeti önkormányzat, a modern parlamentarizmus mellett, a rendi nemzet kereteinek demokratikus kitágítása és a népi-

nemzeti egység megteremtése volt. Mert e nemzetállam birtokosává, sajnos, a *nyugati* értelemben vett nemzetet akarták tenni, tehát egy fikciót, melynek éppen magyar földön semmi alapja nem volt, s ezen csak a sokféle nép asszimilációja segíthetett volna. Ezért ennek a harci irodalomnak nemzetmeghatározásai főként a közös hazát, államiságot és nyelvet emelik ki, a származással szemben is, a nemzetalkotó vonások közül. A különböző eredetű népeket úgy remélik egy nemzetté olvasztani, ha a közös haza és állam egységesítő hatásához hozzájárul a nyelvi asszimiláció, mit egyre hevesebben sürgetnek. S a nemzetiség bizonyítékeként egyre felületesebb külsőségek felvételével és mutogatásával beérik. Ekkor indul meg az a nagyarányú «magyarizáció», melyből nemzetünknek oly csekély haszna s oly sok kára lett. E felszínesen asszimilált tömegek csak felhígították állományát, viszont alkalomadtán éppoly könnyen le is vetették a felvett külsőségeket. A gyors átalakulás nem hatolhatott eléggé mélyre, inkább csak népileg közömbösítette őket. A nemzet szellemét nem értették meg lényegében, tevékenységük idegen és beolvaszthatatlan elemeket vitt bele, melyek hasadásokat és válságokat repesztettek alkatába. Innen van a sok zavar és meghasonlás a magyar szellem mibenléte körül a XIX. század második felétől. Magyaroknak lenni kezdett túlkönnyűvé válni. S e mellett ez a folyamat ürügyül szolgálhatott ellenségeinknek a magyar elnyomás kürtölésére, mely — ártatlan — «elnyomásban» éppen az asszimiláltak jártak elől, amint ez már szokásos.

Csak igen kevesen voltak, kik, mint *Kölcsey*, mélyebben keresték a nemzetiség lényegét.

Egész gondolatvilága középpontjában a *hagyomány* áll, a jelent alakító múlt elevenségének az érzése és akarata. Érzí, hogy a nemzetet a történet hívja létre. Ez az ő egyéni élménye és ez kerül nála a közkeletű nemzetfogalom középpontjába, ha nem is tudja végig levonni következtetéseit e fogalom gúzsza miatt. Tanulmányt ír a «Nemzeti hagyományokról» s mohácsi emlékbeszédet készít. «A nemzeti hagyomány — írja — megbecsülhetetlen kincs. Nemcsak azért, mivel a történelmi tudománynak, ha emlékeket nem is, de legalább nyomokat mutat, hanem sokkal inkább azért, mert a nemzeti lelkesedésnek s annál fogva a honszeretetnek vezércsillaga. Minden nemzetet «saját nyelv, saját szokások, saját ősek, saját hagyomány, saját jó és balszerencse kötnek együvé s választanak el egymástól. S ez előszámláltak mind multból hatnak a jelenre, mind lélekről lélekre és szívről szívre plántált emlékezetten nyugosznak ; s a szerént, amint vagy hüven ápoltatnak, vagy hűségtelen hidegséggel elhagyatnak, vagy gazdag virágzatú nemzeti élet fejlődik belőlek, vagy nemzeti hervadás és enyészet következik.» «Egész nemzet élete, mint egyes emberé. Ezt és azt az életet keresztül ömlő emlékezet teszi egésszé, folyvásttartóvá, napról napra gazdagabbá . . . Minden nemzet, mely elmúlt kora emlékezetét semmivé teszi, vagy semmivé lenni hagyja, saját nemzeti életét gyilkolja meg ; s akármi más kezdődjék ezentúl, az a régi többé nem leszen. Az időtől fogva eltűnt a nemzet . . .» Ebből a hagyományból sarjad ki az ideál, melyet a nemzet maga elé állít, s ebből az a *szellem*, mely «minden keblen keresztül lángoló» és a nemzetet «együvé köti».

Tradicionalizmusát aligha lehet egyszerűen a romantika számlájára írni, melynek ő valóban egyik első magyar képviselője. Nem elmélet, hanem élmény volt ez nála. Szerepe volt itt alighanem családi hagyományoknak is, annak a körülménynek, hogy honfoglaláskori nemzetségből származott. Tisztelte az őseket és örökségüket. A francia forradalmat is radikalizmusa miatt kárhoztatja. De élményét filozófiává tisztítja, s ez a filozófia nemesíti önérzetét, melyet származásából merít.

«Büszke magyar vagyok én, keleten nőtt
[törzsöke fámnak . . .
Szép s nagy az, a mi hevít: szerelemmel
[tölti be lelkem
Honni szokás és föld, örököm kard s ősi
[dicsőség.»

Öccsét inti a Parainesis-ben, emlékezzen meg, hogy annak a tagja, «ami Magyarországon nemzetnek neveztetik», egy rendnek, mely egyedül bír befolyással a haza sorsának intézésére; e jussal éljen, de tartsa szem előtt hallatlan felelősségét. S az országgyűlés demokrata és liberális reformpártjának egyik vezéréként azért küzd a jobbágyok felszabadításáért, hogy ezzel ők is a nemzetbe emeltessenek, ugyanabba a nemzetbe, mely eddig csak a nemesség volt. Mert világosan látja, hogy a nemzet több, mint egyszerűen együttélő emberek. «Egytívé állott egész» az, melyet «szellem» tart össze s «pályaköre», azaz meghatározott iránya van. A rendi nemzet legtisztább és legnemesebb hagyományai éltek szellemében, s ő példát adott rá, hogy ezek szerencsés esetben inkább tágitják a személyiséget, mintsem szűk korlátok közé vonják.

Ebben a gondolatkörben egy kissé más vonatkozásba kerül a nyelv kérdése is. Ő is hangoztatja, hogy «nemzeti életet nemzeti nyelv nélkül gondolni lehetetlen», s hogy «haza, nemzet, nyelv három egymástól elválhatatlan dolog». A nyelvet fontosabbnak tartja a hazánál, mert például «a mi őseink bujdosók valának; de nyelv által összetartatván, szerezhettek vérről új hazát, s az idegen föld általok magyar lett . . . a hazának szent neve nem csatolja magát a földnek porához . . . Emberek teszik a valóságos hazát . . .» Mint ahogy Krisztus, olyanformán «szól a haza is: ahol ketten-hárman összegyűltek, — tiszta nemzeti lélekkel tudniillik — ott leszek én bennetek». A nyelv kérdése nála már nem a felvilágosodás hasznossági és észszerűségi érveiből indul ki. Kazinczy felett tartott emlékbeszédében így látja a nyelvmozgalom forrását. A «nemzeti ébredő szellem» egyes jelenségekbe ütközött ki, hogy aztán az egész életet áthassa. «Nyelvünket ragad meg legelőbb, ez lévén a legtermészetesebb mód egymást érteni, egymásra figyelmezni, ideákat venni és adni, s azt ami a kebelben titkon és külön forr, nyilvánvá és egyetemivé csinálni . . . tisztán csak a maradék fogja láthatni: miként nyert az egész nemzet szó által ideát, idea által tettet s tett által jóltevő egyetemi változásokat . . .» A herderi nyelv-romantikával találkozunk itt. Herderre vall az is, hogy a nemzeti tradíciókat, a nemzeti szellemet a népköltészetben véli megragadni. Nem érzi gondolatvilágának belső ellentmondását, nem érzi, hogy az általa annyira hangsúlyozott történelmi hagyományok s a népiség nem azonos. Az új szellem nyilvánul abban is, hogy Kölcsény már teljesen elutasítja magától a kozmopolitizmus

gondolatát, «Isten egy szívnek egy kebelt teremte : így egy embernek egy hazát. Semmi sem lehet erős, semmi sem nagy és következeiseiben tiszteletre méltó, ami cél és határ nélkül széjjelfolyt . . . Egész világért, egész emberiségért halni, azt Isten teheté ; ember meghal házanépeért, ember meghal hazájáért : halandó szív többet meg nem bír.» Az ember «véges állat», írja máskor, tehát csak egy nemzet fia lehet ; az emberiség túlságosan tág közösség. A közösség az ember számára a nemzet. Viszont közösség nélkül az ember nem ember, csak «magányos vadállat». A kozmopolitizmussal szemben tanúsított álláspontját oly következetesen viszi keresztül, hogy még a kereszténységnek és az európai tudományos kultúrának is enyhe szemrehányást tesz, amiért ezek «cosmopolitismusra törekedvén», megakadályozták oly tiszta nemzetiség kifejlődését, mint aminő a görögöknél volt. Ám ez a valódi patrióta korántsem volt türelmetlen. Villámfénynél mutatja ritka türelmét, midőn a nagy hírű Pyrker-esetben — ki egri érsek létére németül írt — úgy vélekedett, hogy senki sem «veheti igazsággal rossz néven, ha valaki azon nyelven ír, melyet leginkább sajátjává tett».

A szállóigét, «a haza minden előtt», Kölesey írta. A romantikának egy későbbi stádiumában ütközik össze a patriotizmus ismét az emberiség egységével, hogy mint partikularizmus az univerzalizmussal szemben hátrább vonuljon. *Széchenyi* hatalmas szelleme és nagy szíve válik a két elv küzdőterévé, s csak az ő büszke személyiségének van bátorsága a maga korában példátlan nyilatkozatra : «Nincs nálam jobb magyar, de . . . ha van is oly hű, oly őszinte magyar, mint én, akár-

hány, nálamnál őszintébb és hűbb egy sincs, erre esküszöm ; azért mégsem tudom feledni, — és ezt minden csepp véremben érzem — hogy önálló, halhatatlan lelkű lény vagyok, ki előtt halandó lényem porban áll, s ezért hallgatnia kell bennem a magyarnak, ha annak vágyai az igazságos emberrel jutnak ellentétbe . . . »

Széchenyi nacionalizmusának részletes fejlődés-rajza és elemzése szétfeszítené kereteinket, oly sokrétű, bonyolult és nem egy ellentmondást magában rejtő, megfelelően géniusza vulkánikus természetének s intellektusa szabad szárnyalásának. Egész élete gigantikus erőfeszítés a lét nagy ellentéteinek összebékítésére, s ezek megszűnhetetlen feszültségének mélységes és tragikus átérzése volt tragédiájának lényege is. Az emberi lét problémáját senki nála mélyebben és teljesebben át nem élte, s ezért volt ő «a legnagyobb magyar»: mert a legnagyobb ember is volt magyar földön. A szellem tiszta értékvágyát és a földi lét gyakorlati szükségait, az egyetemes emberit és a határolt nemzetit, az örökkévalót és a korszerűt egyforma mélységben és erővel ismerte, élte át és akarta kielégíteni, s egy magasabb egységben harmóniába hozni. Utolérhetetlen magasban szárnyalt e nagy zseni kortársai fölött, — magánosan, mert nem lehetett vezér, hanem ideál, — s természetes, hogy a nemzet mibenlétéről és a magyarság korszerű problémáiról is más volt a felfogása, mint kortársainak, ha nem is tudott mindenben szabadulni a kor közvélekedésétől.

A közvélemény ekkor, Széchenyi fellépése idején, már teljesen kialakult a nemzet és nacionalizmus kérdésében, átvéve egészen a nyugati felfogást. A közvéleménynek mindig hű tükre

s egyben irányítója a lexikon. S a kor lexikona, a német minta után készült *Közhasznú Esmeretek Tára* a nemzetről ezt írja : «egy eredetű, egy nyelvű emberek összessége, legyenek azok bár ugyan azon honbeliek, vagy különböző országokban elszórtak, bírjanak szabadsággal, vagy legyenek rabszolgák.» Ez az általánosabb vélemény, írja. «Mások a nemzet alatt egytörvényű, egy nyelvű egy jogú emberek összeségét értik, s ez legalább a kívánatosabb meghatározás. A jogtalan ember nehezen számlálja magát akármelyik nemzethez ; akit a törvények nem oltalmaznak, idegen az egész világban, s oda vágy, oda siet, s ha lehet, oda megy, hol védő törvényeket talál. A mi az eredetet illeti, ez és az éghajlat leginkább határozzák meg a test különös és tulajdon képződését ; ez olyan bélyeget nyom az emberekre, melyet az idő és a távolság több ivadékon keresztül nem tud letörölni . . . A nyelv még megkívántatottabb tulajdonsága a nemzetnek, úgy hogy idegen eredetű emberek a honi nyelvet tévén tulajdonukká már másodízben (vagy magok is) megnemzetesedhetnek. A kinek a nemzeti nyelv nem tulajdona, az nem tagja a nemzetnek. A nyelv őrzi a nemzet egységét, tulajdonságait, sajátságait, a nyelv védi a nemzeti lételt ; ő kihalván, kihal a nemzet . . . A nép különböztessék meg a nemzettől. Népnak mondathatik valamely ország vagy birodalom lakosainak összessége ; mint Magyarország népe áll magyarokból, tótokból, németekből, rácokból . . . Nem csekély szerencse az, midőn valamely nemzet egész népet, s a számos nép egy nemzetet tesz, mint példát látunk a franciáknál . . . A nemzeti character nem olyas valami, mely elmúlhatatlanul reányomódik a nemzet minden

egyes tagjára... A nemzeti sajátságokat nem a legkimíveltebb, előkelőbb tagokon kell keresni, mert azok a szomszéd népektől mindig legtöbbet vesznek fel; hanem a népen, az erős meg nem romlott néptömegben. A nemzeti sajátságok nem egyszerre erednek, hanem az idő multjai fejlődtek őket ki, azért az őket vizsgálónak a nemzet volt életét is kell vizsgálnia, mely által képes lesz a valódi charactereket a függelékesektől megkülönböztetni, az eredetieket kitalálni, az utóbb származtakat megismerni... olyasmi-e a nemzeti character, melyet a természet ada a nemzetnek, vagy amit maga tőn a nemzet magából? Mert noha a származás és nyelv teszik a nemzetiség főalapját, melyeket az ember kénytelenül nyer; de a nyertet tovább lehet kimívelni, kifejteni. Innét szokás mondani: a költők és bölcsek képezik a nyelvet. Hanem itt is nagyon egymásra hat a kénytelenség és szabadság. Ahol t. i. valamely nemzetnél egy nagy férfiú támad, ki tanítva, mívelve, uralkodva hat kifelé, ki sokáig közli lelkét az országgal, mívekké, s körébe új emelkedést hoz, ő is a nemzetből fejlett ki, annak sajátságait szívta be, a nemzet élete reá egyre hat, valamint ő is szabad erejével megöleli a nemzet életét, azt idomozza, emeli, míveli. Ebből világos lehet, mi a viszony az egyének s a nemzet műveltsége közt. De viszonyban áll a nemzet az emberiséggel is, ezért amint őrizkedni kell az idegen nemzetek majmolásától, úgy kell gyűlöletétől s a merev elzárkózástól is.

A felfogást, hogy a nemzet nyelvében él, még élesebben hangsúlyozza a «nemzetesíteni» cikk. Ez is azzal kezdi, hogy «a származás és a nyelv azon két szembetűnőbb jegy, melyek valamely

nemzetet egy külön testbe foglalnak össze», mely sajátos karakterrel bír, de aztán rögtön a nyelvet mondja a nemzet «fő kötelékének», sőt annyira megy, hogy szerinte egyenesen «annak műveltsége vagy szűk volta határozza el tulajdonképpen a nemzetiség nagyobb vagy kisebb mértékét», elfeledkezve arról, hogy sohasem volt oly mély és erős a magyar nemzeti öntudat, mint a középkori latinitás néhány századában. «Mert — indokolja állítását — a nyelvben jelentjük ki beszéd által gondolatainkat; s ha a közösülés ezen csatornája nem elég tág, gyengül a nemzeti kötelék is, míg nem az a külső behatások miatt egészen elenyészik... Ekkor azután nemzetiségről többé szót sem lehet tenni, mert észrevehetetlenül tűnik el a nyelvvel a nemzeti egység is és formátlan elegyedések következésében egy más nemzeti testté olvadnak az addig külön nemzeti sajátsággal bírt individuumok.» Hivatkozzunk-e ismét a középkorra, melynek egyetemes latin nyelvhasználata egyáltalában nem forrasztotta egyetlen nemzettestté Európát, s leple alatt szépen kifejlődhettek a nemzettestek? Nem csoda azonban, ha e felfogás mellett a közvélemény lexikona a «nemzetesítés» egyetlen módszerét a nyelv művelésében és terjesztésében látja. «Nemzetesíteni lehet tehát először magát a nemzetet, mikor annak nyelvét az írók művelik, a törvények pártfogolják, a praxis gyakorolja. Nemzetesíteni lehet más idegen népfajokat is, mikor azokat valamely nemzet kivételkezteti ősi nyelvéből, és ön testéhez assimilálja.» Ha a multba tekint, e cikk írója, maga is rájöhett volna, hogy a «nemzetesítés» és asszimiláció bűvszere sohasem a nyelv volt, ma pedig az azóta eltelt évszázad bő tapasztalatai cáfol-

ják minden tisztánlátó előtt meggyőződésének naivitását.

Széchenyi elfogadta ugyan kiindulásul a divatos nyelv-nemzet fogalmát, ám kimélyítette azt; s felismerte e fogalom és a magyarországi viszonyok, a soknyelvű ország ellentétében rejlő létkérdést és meg is oldotta. Sajnos, sem a magyar, sem a többi nemzetiség közvéleménye nem fogadta el.

A nyelvmívelés céljából alapított Akadémia létesítője a nyelvet természetesen a nemzetiség legnagyobb kincsének, léte legfőbb biztosítékának tartotta. Meggyőződése volt, hogy a nemzet önállását ez tartja fent a maga különösségével, s hogy a magyarság zivataros századaiban el nem tűnt egészen, az nyelvének köszönhető, mert ez von mindennél szilárdabb határt nemzet és nemzet között. Nem tekintette azonban a nemzetiség *lényegének*, mint ahogy általában tisztában volt azzal, hogy nem a szó a lényeg, hanem az, amit kifejez, a szellem. Bárha a legfontosabb «symbolum», mégis csak szimbolum. De mert a szellem csak ilyen szimbolumokban jelentkezik, éppen azért ragaszkodni kell hozzá és tökéletesíteni. A nemzeti nyelv használata mellett a régi felvilágosodási és romantikus érveket foglalja össze ő is még egyszer, áradó gazdagságban és teljességben, újra átélve.

Abban a hitében is kora gyermeke, hogy az emberiségnek nemzetekre oszlása isteni mű, a természet törvénye. Az örök és egyetemes rend: a sokféleség és annak harmóniája. A nemzet megtartása a maga nemzeti sajátosságában isteni parancs tehát. A természetellenes kozmopolitizmussal szemben kemény és gúnyos szavai vannak.

A nemzetiség lényegét azonban valami olyan principiumban látja, melyre alig van szó, s mely állandó alakulásban, fejlődésben van. «Az a mi valaha nemzetiségünk talpköve volt, időjárástól elbomlott... Szükséges... új nemzetiségünk lelkét mind jobban kifejtenuk.» A nemzeti közösség keret, a körében együttélők összessége, melyet ugyan főként a közös nyelv s egyéb közös szokások tartanak össze, a nemzetiség azonban szellemi-erkölcsi tartalom; lényege «erény», melyet egyre magasabbra kell fokozni, s így részesei csak a nemzet «jobbjai» lehetnek. A nemzethez tartozás nem merül ki a külső szimbolumok viselésében. Túl van az minden külső szokáson, jelenségen és formán, amit ő nemzetinek érzett. Éppen ezért nem volt hagyománytisztelő, mint Kölcsey, s a magyar multat nem sokra nézte. Hiszen ő mondta, hogy a magyar nem volt, hanem lesz! A nemzetiség az ő gondolatvilágában nem adottság, kész állapot, hanem megvalósítandó eszme. Az eszme pedig, mely felé a nemzetnek szakadatlan erőfeszítéssel emelkedni kell: maga a humanum, a tiszta és egyetemes és örök emberi. Széchenyi életének legfőbb gondja volt, hogy mind önmagában, mind nemzetének szellemében a nemzetiség és humanitás harmóniáját megteremtse. A nemzetiség kiteljesedése: adott sajátságainak egyetemes emberivé tágítása. Ez a *hívatal* a nemzetiség lényege, s léte biztosító. «Igen, drága Földiek, jövődönk alapja nem egyéb mint: Nemzetiségünk biztosítása, nemesb kifejtése.» A kezét sem mozdította volna, — írja nemes göggel — ha pusztán «arrul volna szó, mikép Magyarországnak néhány keményebb útja támadjon, itt-ott némi gyár emelkedjék fel, mocsáraink része csapoltassék

le, Gazdasági Egyesülete tagjaiban növekedjék, egy-két vasút, egy-két vízcsatorna szeldelje síkjait keresztül, a budapestin kívül még egy pár hidacskája legyen. Másról van itt szó! «A magyar népnek — mint én fogom fel, s ha nem táplálna gyermekkoromtól fogva ezen remény, s ezen remény nem emelkedett volna férfiúi koromban éltem leghatározóbb pontján eldönthetetlen szent hitté, a nyilvános élet mezejére fel soha nem lépek — a magyar népnek nincs csekélyebb hivatása, mint képviselni — Európában egyedüli heterogén sarjadék — ázsiai bölcsőjében rejtőző, eddigelé sehol ki nem fejlett, sehol érettségre nem virult sajátságait; sajátságait egy törzsokfajnak, mely, jól-lehet mindent maga előtt ledöntő dagályként már több ízben gyászba borítá földgolyónk legkiképzettebb részeit, s fel fel bőszüléseiben mint Isten ostora mindenütt vérrel járt, bizonyosan annyi különöst, s erejénél fogva, bizonyosan annyi jót és nemest rejt magában, mint az emberi nemnek akármely lelkes és erős családja, csak hogy mint azoknál, úgy ennél is, külön sajátsági árnyéklatokban a korlátlan tűznek nemes hévre, a vad erőnek bajnoki szilárdságra, a romboló ittasságnak nagylelkűségekre kell tisztulni, felemelkedni.»

«Az emberiségnek egy nemzetét megtartani, sajátságait mint ereklyét megőrizni s szeplőtelen mineműségében kifejteni, nemesíteni erőit, ereyeit, s így egészen új, eddig nem ismert alakokban kiképezve, végcéljához, az emberiség fel-dicsőítéséhez vezetni, kérdem, lehet-e ennél minden kesertül tisztább érzés . . . édesb osztály-rész?»

Széchenyi nacionalizmusa ezekben a szavakban nyert kifejezést. A «nemzetisülést, magyaro-

sodást» ő a szellemi emelkedésben látta. «Nemzetiség és Közértelmesség» a legszorosabb kapcsolatban állanak nála, a nemzetiség vonzerejét egyedül kulturális emelkedésétől reméli, s ő hirdeti, hogy «a tudományos emberfő mennyisége a nemzet igazi hatalma». Ez a nacionalizmus az emberiség univerzális egységéből meríti érvényét. Egyetemes emberi feladat ez, mert az emberiség a nemzetekben él. «Egy nemzet pedig, mely sajátosságának kifejtésében valami egészre kiképezheti magát, oly erkölcsi test, mely az emberiségnek alkotó része, és azon lépcsőknek egyike, melyeken az emberi nem mind magasabbra emelkedhetik vég-hivatása „a tökéletesülés” felé.» Az emberi tökéletesedés lehetőségében pedig úgy hitt, mint Istenben.

Ideje, hogy Széchenyi utilizmusának babonája eloszoljon. Ő távolról sem a nemzet anyagi megerősödésétől remélte felemelkedését, — amint ezt a közhit tartja. Nyíltan kijelenti, hogy «csak úgy remélünk ránk és utódainkra nézve üdvöt, ha szellemi alapon nyugszik jelenünk és jövődönk, ha szellemi alapokon emelkedik anyagi kiképzésünk; és nem viszont». Ez a szellemi alap pedig maga a nemzet szelleme, az a sajátosság, mely az emberiség körében külön testté teszi. Ez a szellem egy «vagyban, végirányban» testesül meg, azaz egy célban, mely nemzetenként igen változó. Széchenyi tisztában van azzal, hogy az általános emberi célok minden nemzet szellemében megtalálhatók, s a sajátosságot abban látja, melyik áll a középpontban. Ezt nevezi Széchenyi a nemzet elemének. Erről mondja, hogy ő a «valódi haza». «Minekünk magyaroknak elemünk... — folytatja — nem kereskedési elsőbbség, vagy dics-

és hírvágy, sem vallásosságbul eredő elmélkedési szenv vagy a szép művészetek köre, vagy a magasb és fellengző tudományokbani bűvárkodás, s effélék, jóllehet végirányunkban ez is mind ki van tűzve, de azért nem elemünk, melynek említésénél vérünket forrni, szívünket dobogni, idegeinket mintegy villany által érintve lenni éreznők; mert ilyes valami, szavakkal le sem írható csak akkor megyen bennünk végbe, s csak akkor emelkedünk földi erőnkön túl, és érezzük keblünket isteni tűztől hevülni, mikor alkotmányos szabadságunkról, nemzetiségünk fertőztetlenségéről van szó, mikor ezeket fenyegeti veszély, midőn ezeknek megmentése körül eped keblünk.» A magyar — írja máshelyt — «az emberek legnagyobb kincsével, szabad alkotmány szerkezetével» bír. Mert «nem a művészetek, mesterségek, tudományok és életkellemek felhalmozott tömege a nemzeti magasságnak, kedvező körülményeknek, igazi műveltségnek és józan kultúrának alapja, hanem a szabadság.» A magyar szellem lényege tehát a legmagasztosabb emberi cél, az az eszme, melyet egyszer Széchenyi az emberiség legbecsesebb «jussának» nevez: a szabadság.

E spirituális és humanista nemzetfogalomból és a magyar szellem lényegéről alkotott ilyen fel fogásból szükségszerűen a közvéleménytől erősen eltérő magatartás következett a magyarosodás és a nemzetiségi kérdés dolgában is.

Az egyik legrégebb magyar statisztikai mű 1794-ben még büszkén említi, hogy a magyar nem volt zsarnok, s meghagyta a nemzetiségeket a maguk szokásaiban és intézményeik élvezetében. Az utolsó inszurrekció seregében, 1809-ben, Berzsenyi még együtt említi a magyar nemesség

soraiban a «magyar lovagokat», s a «horvátok és vad rácok erős hadát». 1843-ban a felsőház ülésén József nádor már rezignáltan állapítja meg, hogy «eddig honunk a közelebbi időkig azon boldogságot élvezte, miszerint ámbár több különféle ajkú nemzetek és nemzetiségek lakják azt, mégis mindnyájan magyaroknak tartattak. Ha azonban az történendik, hogy az ország nemzetének ily különféle töredékei külön nemzetiséget követelnek, az eddig élvezett közboldogsága e hazának veszélyeztetni és megzavartatni fog. Én tehát azokhoz tartozom, kik azt hiszik, hogy az, ki Magyarhonban lakik, akármilyen ajkú legyen is, miután ugyanazon jogokkal és kiváltságokkal él, melyeket az ország nyújt, az magyar: itt nincs illyr, itt nincs más nemzet, — mint magyar.»

Sajnos, a nemzeti társadalomban egyre kevesebben voltak már, akik ezt az aggodalmat osztották, holott egyre világosabbá vált, hogy a nemzet szétbomlik, s hogy ebben nemcsak az országlakosság a bűnös, melynek néptestvérei a határokon túl laknak, s most nemzeti önállásra tör a nyugati eszmék hatása alatt, hanem az az újmódi magyar nacionalizmus is, mely őket olyan válaszütra állítja, hogy vagy levetik népiségüket s felveszik a magyarét, vagy kitaszíttatnak a nemzet köréből. Az ébredező nacionalizmusukban amúgyis érzékeny nemzetiségeket jobbra egyre fokozódó ellenszenv, gúny és türelmetlenség veszi körül, s asszimilációjukat sürgeti.

Wesselényi Miklós már 1831-ban észreveszi a veszedelmet. A «Balítéletekről» írt művében hibáztatja a túlzó nacionalisták magatartását a nemzetiségekkel szemben, türelemre és szelídségre inti őket a nemzetiségi béke érdekében. Ám az ő

eszménye is az egynyelvű, népileg is egységes nemzet által lakott ország. Hungaria soknyelvűsége az ő szemében is «hézag», fogyatékoság, melyet «pótolni» kell az asszimiláció útján. Csak a módszerei bölcsebbek és politikusabbak, mint a többieké. A magyar államnyelv és magyar iskolázás mellett «a polgári alkotmány kiterjesztésétől» reméli az egész ország megmagyarosodását. 1843-ban megjelent «Szózata a magyar és szláv nemzetiség ügyében» még tüzetesebben kidolgozza e módszereket, de alapelvei nem változnak.

Ideálja a nemzetállam, melyben népiség és nyelv tekintetében egységes nemzet él. S hogy ez a nemzet nálunk nem alakulhatott ki, annak okát őseink ama szűkkeblűségében látja, hogy kizárták az alkotmányos jogokból vér és nyelv szerinti rokonaik egy részét s az itt talált idegen népeket is. Mennyire másként alakult volna sorsunk, — írja, — ha őket «polgári jogokban» részesítik, de e jótétemény feltételét magyarrá válásukhoz kötik. Íme ily csekély történelmi tudás és hagyománytudat alapozza meg ezt a politikát. A legjobbak egyike is elfeledkezik arról, hogy ősei bizony a magyarrá váláshoz kötötték az országos jogokat, csak éppen másban látták a magyar mivoltot, mint ő, másban érezték a nemzetiség kritériumát. Legkiválóbb királyaink is elhanyagolták nemzetiségünk terjesztését, panasolja, s «a nagyon is szent, de nagynak éppen nem nevezhető Istvánnak» a sokféle fajú és nyelvű országot boldognak mondó intelmét követték. Nem tettek a magyarosítás érdekében semmit nagyuraink sem, kiknek pedig módjukban lett volna jobbágyaikat megmagyarosítani. Pedig a soknyelvűség egy országra nézve a legnagyobb

szerencsétlenség, mert igaz ugyan, hogy az állam közös érdeke összefűzné a polgárokat, de ez csak az ész belátása; szívük érzésének nem egy a tárgya, hanem mindeniknek a saját nemzetisége. S most egy meglepő, de könnyen magyarázható fordulat következik a nacionalista gondolatmenetében. Látja, hogy a hazai viszonyok egyáltalában nem felelnek meg annak a nemzetfogalomnak s a nemzetállam ama ideáljának, melyen egész lélekkel csügg, s a nacionalizmus egyetlen lehető és valódi formáját hiszi bennük, másrészt nem ismerheti el a nemzetiségeknek ugyanazon elvekből következően levont elszakadási és önállósulási törekvéseit. Az ország épségét tehát azzal a tétellel menti meg, hogy bármily fontos «a nemzeti hív s buzgó érzet... polgári álladalomban nem fő cél, hanem a fő célnak, t. i. a szellemi s anyagi jólét mentől inkább ki fejtésének, biztosításának, s mentől többekrei kiterjesztésének alárendelt cél, s arra fő eszköz.» Mert a nemzeti összetartás érzete kapcsolja össze legerősebben a polgárokat, s a nemzeti önérzet tüzei alkotásra őket. De végzetes tévedés, ha a nemzetiséget tekintik főcélnak, s feláldozzák neki a szellemi s anyagi jólétet. Ez a tévedés játszik szerepet nálunk is a nemzetiségi mozgalmakban, állapítja meg. S abban a reményben, hogy a nemzetiségekkel sikerül elfogadtatni ezt a tételét, s az országhoz való hűségre rábírní őket, kidolgozza részletesen a nemzetiségekkel való békés együttélés módszerét. Az államrezónnak és a nyugati értelmű nacionalizmusnak az összeegyeztetése — az ősi magyar nemzetfogalom és államfelfogás romjain, mely a problémát remekül megoldotta — természetesen rendkívül nehezen megy, s bizony sok önellentmondást vet felszínre

a szív és ész vívódása a szerző lelkében. S megható látni e nagy lélek vívódását. Megalkuszik a nemzetiségekkel, de minduntalan fel-feltör magyar büszkesége, s szemmel láthatóan nehezebbre van az alku.

Módszere tipikusan a kor liberalizmusáé. Mint a «Balítéletek»-ben, itt is az alkotmányos szabadságok kiterjesztésében látja azt a vonzóerőt, mely a nemzetiségeket az országhoz fűzheti. Az erőszakos uralmat, mint a nemzetiségek fékentartásának eszközét, elveti, nemcsak liberális meggyőződésből, hanem erőink elégtelenségének belátásából is. Az asszimilációban viszont nem bízik. Soknyelvű, «nemzeti egységgel nem bíró» államban egy nyelv uralkodóvá tétele, «hogy ez mindenki által tudottá, s mindenki sajátjává váljék», a többiek pedig «lassanként elenyésszenek», s az ily úton való «nyelv-, s annak következtében nemzeti amalgamatio nehezen megy». «Azon egyedüli mód, mely... a nemzeti egység hatalmas kötszerét sikerrel pótolhatja, a nemzeteknek egyenlő s rokon polgári érdekek alatt s általi egyesítése.» Az alkotmányban mindenki édesanyját lássa, ki egyforma mindenik gyermeke irányában, s az ellentétek és súrlódások megszüntetésén fáradoz. Hivatalos nyelv csak egy lehet ugyan az egyszerűség kedvéért, s ez természetesen csak a magyar lehet, s módot kell nyújtani, hogy ezt mindenki megtanulhassa, de a nemzetiségek nyelvét és szokásait nem szabad megtámadni, sőt védelmezni kell. Vakon bízik ennek a módszernek a varázserejében. Nem ejti gondolkozóba az a kis adat, melyet pedig maga is belefoglal könyvébe, midőn a magyarság ellenségei közt említi nemcsak a jogtalanokat, hanem az «idegen nemzetiségű kivált-

ságosokat» is. Ezeket nem békítette meg az «alkotmányos szabadság»?

Érthető, hogy a hazát fenyegető nemzetiségi veszedelem közepett nem tud szabadulni attól az érzéstől, hogy a nemzeti egység hiánya mily átok, s hogy mily «vétkes hanyagság» volt a magyarosítás elmulasztása. S noha kijelenti, hogy a nemzetiségeket mostmár nem lehet beolvasztani, s ezért «méltányos» kívánságaikat teljesíteni kell, minduntalan feltör az asszimiláció óhajtása, törekvése, sőt reménye is. Önellentmondás önellentmondásra. Szeretné beláttatni a szlávokkal, hogy noha «nyelvöktől megfosztani éppen nem szándékunk», mégis rájuk nézve «csak velünk lassankinti összeolvadásban van üdv». Majd: «Országnak különböző ajkú lakosai, ha egyenlő jog, kötelesség s érdekek szorosan egymáshoz kapcsolják, külön nyelvek mellett is alkothatnak tömött testet. E nyelvbeli különbség pedig e szoros kapcsolatban elenyészhetik, s gyakran el is enyészik; s mi polgárilag jól össze van forrva, az nemzetileg is egybe szokott olvadni.» Hasztalan hangoztatja, hogy az idegenajkúak népiségét nem akarja elvenni, nyelvét nem akarja elnyomni; nemcsak reméli, hogy a kíméletes, tapintatos, s már a gyermekkorban elkezdett magyarosítás, az alkotmányos jogok kegyes kiterjesztése s nemzeti műveltségünk vonzóvá fejlesztése hatást fog elérni, hanem az asszimiláció módszerét is megjelöli. Törvényjavaslatában nemcsak az idegenajkúak elnyomásának, gúnyolásának tilalma foglaltatik, sőt nyelvüknek és szokásaiknak fenntartása, hanem az is, hogy a magyar lévén a hivatalos nyelv, a közoktatás nyelve is a magyar legyen az egész országban kivétel nélkül. Végül mégiscsak

reméli a nemzetiségek beolvadását az alkotmányos jogokban való részesítés és a magyar nyelv terjesztése útján. A szelíd bánásmód, méltányosság, nemzetiségi jogok elismerése mind csak az asszimiláció eszköze végeredményében, ideiglenes kompromisszum. Javaslatait egyáltalában nem abból az elvi alaphól vonja le Wesselényi, hogy minden nemzetiségnek egyforma létjoga van. Sőt! Meggyőződése, hogy az ország a — mostmár nyugati értelemben népiségre és nyelvre alapított — magyar nemzeté, ő a «törvényesen létező nemzet» itt, kiegyező javaslata csak megalkuvás a veszélyes helyzetben.

Wesselényi könyve tipikus a nacionalista társadalom felfogására nézve. Politikus bölcsesség és humanitás dolgában vannak ugyan fokozatok, de abban, hogy az állam a nemzeté, a nemzet pedig egynyelvű és egyszokású, tehát az idegen származású, más nyelven beszélő országlakosoknak át kell alakulni nyelv és népiség dolgában, valamennyien megegyeztek. Csak az asszimiláció módszereinek és a taktikának a kérdésében tértek el egymástól a goromba magyarkodók, a körültekintő Wesselényi és a Pesti Hírlap szenvedélyes és büszke *Kossuth*-ja. Bár ezek a finom árnyalatbeli eltérések arányai a gyakorlat síkján igen jelentékennyé növekednek. Hasztalan hangoztatják Kossuth és munkatársai, hogy a nemzetiségekkel békén akarnak élni a közös magyar hazában, senki nemzetiségét nem akarják elvenni, csak éppen a magyar nyelv hivatali használatához ragaszkodnak a latin helyett; a közoktatás magyarnyelvűségét is követelik, s hangjukban a «túlhev», melyet Széchenyi megrótt, bizony a nacionalista imperializmus hangja, s az asszimilá-

ció ott volt végső törekvésként egész politikájukban.

Az alapelv csak *Szécheny*inél változik. Ő is a divatos nyugati nemzetfogalom varázsa alatt állt ugyan, s a nemzetet egynyelvűség nélkül nem tudta elképzelni, de elhárította magától a nemzet-állam ama fogalmát, mely e soknyelvű országban csak az asszimiláció útján, vagy megesonkulás árán valósulhat vala meg. Ő hitt a soknyelvű Hunnia létének lehetőségében, egy országében, ahol különböző nemzetiségek békén élnek együtt, mert — s itt van páratlan politikai bölcsesége, mely még az újformájú nacionalizmus és nemzetfogalom terhével is megbirkózott! — az államhatalmat nem óhajtotta bevonni a nemzet eszközei közé, meg akarta hagyni a nemzetiségek fölött, kívül a vitán, mint egyszerű szervét a közjólétnek. Nacionalista volt. Ő volt csak igazán az! Mert egyrészt elismerte a más nemzetek létjogát is a nacionalizmus elve alapján, másrészt fölismerte, mi az igazi érdeke magyar nemzetének, s híven és következetesen szolgálta. Hogy hite megcsúfoltatott és a soknyelvű Hunnia ábrándkép maradt? Az maradt ellenfeleinek egynyelvűvé asszimilált országa is.

Mert *Szécheny*i csakhamar szembekerült a nacionalizmus egész táborával, s mikor felismerve a veszélyt, melyet az egyre lángolóbbá vált nemzetiségi mozgalmak jelentettek, 1842-ben, az Akadémián tartott elnöki beszédében megtámadta Kossuthék «túlhevét», mert véleménye szerint az erőszakos magyarosító kísérletek váltották ki a nemzetiségek ellenhatását, a túlzók nemcsak hevesen védekeztek a vád ellen, hanem egyenesen *Szécheny*it vádolták azzal, hogy ártalmára van

az országnak, mikor a nemzetiségek panaszkodásait igazolja.

Széchenyit az ország épsége fenntartásának gondja gyötörte, mikor a modern nacionalizmus és a vegyeslakosságú állam ellentétének összebékítésén fáradozott. Ő nem ringatta magát abban az illúzióban, hogy bárminő eljárással is el lehet érni a nemzetiségek asszimilációját, mert tudta önmagának és nemzettársainak a példájából, mily szívósan ragaszkodik a nemzet nemzetiségéhez. Nem is akart asszimilálni. 1835-ben keletkezett első írása, melyben a probléma megoldását vázolta. A könyvet nem adta ki, bizonynyal nagy kárára a fejlődésnek. Ez a «Hunnia». Érdekes, hogy voltaképpen a magyar nyelv hivatalossá tételének érdekében készült. De milyen más érveléssel, mint a közvélemény népszerű szólamai!

Senkinek sincsenek oly kemény és gúnyos szavai a holt latin nyelv használata ellen, s oly lángolóak a magyar nemzeti nyelv mellett, mint Széchenyinek, s az őszöket ő is kárhóztatja «nemzetietlenségükért». A latin nyelv gátolta a nemzeti kultúra kialakulását, s a megértést a nemesség és parasztság között és így a nemzet egységét és izmosodását. De éppoly keményen és gúnyosan támadja az erőszakos nyelvi magyarosítást és az annak tulajdonított varázserőt. Ez az erőszak nem vezet célra, sőt a nemzet legnagyobb veszélyét idézi fel, mert ellenhatást szül; ellenszenvenessé teszi a magyart a hazában és a másnyelvűek szunnyadó nemzeti aspirációit ébreszti fel. Mind ezt még Wesselényi vagy mások okfejtésében is fellelhetjük. Egyedül Széchenyié azonban a fordulat, mikor így folytatja: «S ha mi nem ismerünk indulatos felhevültünkben józan célt és mértéket,

midőn magyarságunkat megkedveltetni, — itt Széchenyi egy gúnyos felkiáltójelt tesz zárójelbe — terjeszteni akarjuk, miképpen kívánhatunk tót-, horvát-, oláh-, rác-, németben stb. hideg vért, mérsékletet s igazságot viszont az ő sajátjuk védelmében? Nekik is mosolygott a nemzetiség angyala, ők is meg vannak hívva tökéletesülhetésük által az emberiségnek tán egy láncolatját alkotni...» Ez a filozófiai alapja «a legnagyobb magyar» nemzeti és nemzetiségi politikájának, s ezt ő íme nemcsak a maga népére alkalmazta. A magyar nyelvet csak a latin, s nem a nemzetiségek nyelve helyére akarta állítani. «Ennél szigorúan megállván mindenkit háborítatlan és szabadon hagyunk, valamint vallása, úgy nyelve, szokási s nemzeti sajátosságainak gyakorlatában.» «Természeti jogokról» beszél, midőn felszólítja a haza összes lakosait, hogy vessenek véget a viszálykodásnak, s mindenki megtartva nemzetiségét, *«szövetkezzenek közviszonyaikkban a közös haza boldogítására»*.

E cél érdekében «a különnemű, de egy testbe szorított szövedék túlszövevényének» kell gátat vetni, nehogy «köz zavart» idézzon fel. Először is azon kell segíteni, hogy nem értjük egymást. «Beszéljen kiki a hogy tetszik, a hogy tud, s ez iránt ne háborítsuk egymást; csak országos s közdolgaink folyjanak egy hangon, egy nyelven», mégpedig «az országlás egyszerűsége» kedvéért. Ez a közös hivatalos nyelv ma már a latin nem lehet, — csupa racionális érvet sorol fel Széchenyi, — csak egyedül a magyar. Mégpedig egyszerűen azért, mert ez a többség nyelve, mégpedig oly többségé, mely a hazai föld birtoklásában s a közdolgok vitelében is többséggel bír. S emellett

«országunk egykori fénypillánatai — noha honunk minden nemzetsége *hűséggel* osztozott bajainkban, s ekép közös diadalkoszorút érdemel mivelünk — és minden visszaemlékezéseink a multba mégis csak magyarok . . .» Még egy másik érzelmi érvet is hoz fel Széchenyi, s elfogadásáért a másnyelvű országlakosok méltányosságára hivatkozik. Nekik mindnyájuknak van rokonuk s hazájuk határainkon túl is, önálló, független országban, nemzetiségük fennmaradása biztosítva van; mi ellenben rokon s más haza nélkül élünk, ha nyelvünk visszaszorul, nemzetiségünk s nemzeti létünk is elenyészik. S van-e nagyobb bűn Isten előtt, mint egy egész nemzetet megsemmisíteni? De a leg súlyosabb érv a legmélyebbről sarjad. A magyar nemzet lényegét veti latba, melyet ő — láttuk — a szabadság eszméjének mindenek fölé emelésében ismert fel. S azt állítja a nemzetiségek elé hűségre csábító vonzerőnek, ami a kor legimádozottabb eszméje volt, s amit maga is az emberi méltóság bélyegének vallott. «...közepettetek áll a szabadságnak... tiszteletre méltó törzsöke... Ha tehát honotokban van ezen egyesítő közép-pont, melyet annyi más nemzetek hiába és sokak oly visszás úton keresnek, miért ne seregülnétek inkább a szabadság azon tisztos cserje körül...?» Az ősi magyar alkotmányos szabadság lehet csak az egész haza középpontja. Ez biztosítja az idegen eredetűek nemzetiségének szabadságát is, mint ahogy emberi szabadságukat is biztosítja. A magyar lényeg, a magyar elv az éppen, s éppen az egyedüli, melynek alapján e soknyelvű országot fenntartani, megszervezni és békében tartani lehet. Így hát egyenesen az összes nemzetiségek érdeke e magyar nemzetet és lényegét ápolni. E nemzeti-

ségek, írja, hatalmas testvéreikkel érintkezést tartván, felülmúlják a magyart műveltségben, ám ez felülmúlja őket egy minden tudománynál és művészetnél fontosabb, mert mélyebben emberi dologban, a szabadság, a szabad alkotmány birtokával. «Ennélfogva gazdagítsátok Ti a hont külföldről nyert sugáraitokkal, melyek által mi is mindinkább részesülünk a világban; midőn mi a hazai szabadságnak emelendünk szebb ol-tárt, mely körül viszont Ti állhattok nagyobb számban s közös lelkesedéssel, úgy hogy kívülről több világ, belülről több szabadság élessze a hont.»

Szokatlan szavak e korban. Wesselényi is az alkotmányosságban látja a vonzerőt, mely a nemzetiségeket hozzánk kapcsolhatja. De mily más itt az alap és a végkövetkeztetés. Széchenyi-nél hűbb magyar valóban nem volt, de sohasem csak népének érdekét nézi, hanem igazán testvéreknek érzi az idegen származású honfitársakat is. A nemzeti aggodalmak mindig az egyetemes emberiség magasába szárnyalnak nála, s ott nyernek megbékélést. Neki sem volt semmi közvetlen tudatos és szándékos kapcsolata az ősi sajátos magyar nacionalizmussal, sőt azt nemzeti fejletlenségnek tekintette, ám ott él benne tudattalanul is az ősi szellem és ősi bölcsesség — egyedül benne a kor nagyjai közül — s mintegy a szentistváni hang szólal meg az utolsó idézetben. Nem hiába vélte hún eredetűnek magát. Azt azonban tudja, hogy a «hospitálitás régi magyar szokás», s maga is Pest s Budára akarja hívogatni «a dús idegent». S az ősi bölcsesség szólal meg még egyszer, midőn a nemzetállam jelszavának legforróbb idején a nemzetiségi állam, sőt — a nélkül,

hogy tudná — az ősi magyar állam ábrándképe felé tekint.

Mert Széchenyi nemcsak azt ismerte fel, hogy az államnyelv kérdéséből nem szabad egy soknyelvű országban nacionális kérdést csinálni, hanem egyszerűen praktikus szempontból kell fel fogni, mint az államélet egyszerűségének kérdését, s az nem valamely nemzetiség fölényének ügye, hanem nemzetek fölötti közérdek. Ő az államot mindenestől semlegesíteni akarta nemzetileg, hogy védelme alatt minden nemzetiség egyenrangúság érzetében élhesse nemzeti életét. S ő ezt nem — Kossuth negyvenkilenc utáni terve szerint — konföderáció formájában képzelte, hanem szorosan központosított államban is megvalósíthatónak hitte. Egységes állam ez, a nélkül, hogy polgárait nemzetileg «amalgamizálni» akarná. Ő «magyarosítani» csak a nemzetileg idegenné vált magyarokat akarta. A soknyelvű ország államszervezésének kérdésében Amerika lebeg előtte példaként, — minthogy a régi Magyarország a mai történelmi ismeretek és szempontok hiánya folytán nem lebeghetett.

«Ha a szövetséges Amerika egyéb példáit, helyzetünk és időkörünk nagy különbségei miatt tán nem is fogadhatjuk mindenben józanul el; nyelve, vallása és részeinek külön szerkezete körüli böles törödelmét mindazonáltal bár ruházónok magunkra minél előbb. Ott nem gázol egyik a másiknak polgári sajátjában, nemzeti eredetiségében, emberi lelkében...» A magyarországi meghasonlással ismételten Amerika türelmét állítja szembe, s «valami egyeztető kötelék» alkotását sürgeti, ha nem akarjuk, hogy Hunnia csataterré váljon. Mert a sokféle elem mai széthúzása

elkerülhetetlenül hozza a szétrobbanást. S ilyenformán éppen azon tulajdonok, erők és hatások fenyegetik megsemmisítéssel a hazát, melyek legszebb áldással boldogíthatnák azt. Mert valamint felekezetünk, fajaink és vallásunk különbségi akaratunk, sőt legnagyobb felvigyázásunk ellenére is átkot s kárhozatot kénytelenek hozni elvégre honunkra, ha — külön kincseink árnyéklatit összeforrás nélkül hagyván — nem köt ezentúl minket valami egyeztető nemzeti kapocs össze; úgy bírná, emelné s lobbantaná éppen ezen sokszerű kincs ébredésre, életre s nemes versenyre a hont, ha a felvilágosodás, szabadság és nemesülés nagy ügye körül csak egy szív, egy lélek és egy akarat egyesítené Hunniát. Itt valóban Szent István szelleme kísért. A gondolat ugyanaz, csak a stílus lobban fel romantikus tűzzel. A sokszínűség az emberiség s a hon áldása, — boldog a soknyelvű, sokszokású ország, s gazdag! — ha a harmónia lebeg felette. Ezt az «egységet» pedig az államigazgatás «egyszerűsége», egységessége szolgálhatja. És — ez a legfeltűnőbb itt! — az etnikai sajátságok megtartása mellett is «nemzeti kapcsolatról» beszél, sőt később «egy nemzeti testről», melybe a «közös erő s közös erény szorítja» a nemzetiségeket különböző nyelvük ellenére is. S amikor azt írja, hogy «egyesüljete tehát Hunnia minden nemzeti a magyar genius szárnyai alatt», tudjuk már, hogy nem egy nép szupremáciáját jelenti a többi felett a nemzeti államban, s nem az asszimiláció hátsó gondolatát leplezi s árulja el, mert a magyar génusz Széchenyi gondolatvilágában: a szabadság.

Széchenyi koncepciójában megvolt a lehetőség, hogy az ősi magyar nemzet és állam a kor

követelményeinek megfelelő fejlődésben is megőrizze azokat az előnyöket, melyeket a nyugati népi államnemzet és nemzetállam nemhogy biztosítani nem tudott, de egyenesen megsemmisített. A «Hunnia» egyik legkitűnőbb írása Széchenyinek, egyike a magyar gondolkodás azon lapjainak, melyeken nemzetünk szelleme a legmagasabbra szállt és legszélesebben látott. E mellett Széchenyi ezerfelé tekintő munkásságában szokatlanul egységes és nyílegyenes gondolatvezetésű mű, s előadásmódjának világos érvelése és szárnyaló stílusa egyaránt rendkívüli meggyőző erőt kölcsönöz neki. Kár, hogy nem jelent meg idején. Bár az «Írástudó» túlságos optimizmusa volna abban bízni, hogy hatása lett volna akár a magyar, akár a másnemzetiségű hazai nacionalistákra. Hiszen hasztalan hallatta szavát Széchenyi ismételten is a túlzások, erőszakosságok ellen.

Legnagyobb visszhangot keltett megnyilatkozása az 1842-i akadémiai elnöki beszéd, melyért az egész nacionalista tábor részéről osztatlan támadásban részesült. Itt is nagyrészt a «Hunnia» gondolatait ismétli, de nem oly elvi mélységgel. Síkraszáll a magyar nyelv érdekében, de hevesen támadja azt a nacionalizmust, mely beéri a külsőségekkel, magyaros ruhával és nyelvvel, s tiltakozik az ellen, mintha ezek felöltése már magyarságot is jelentene. Megismétli a nemzetiség szellemi és erkölcsi mibenlétéről hirdetett tanításait, s minden nemzetiség létjogának hangoztatásával tiltakozik az erőszakos magyarosítás ellen. Hasztalan. Ám ő még a lángoló márciusi napokban is olthatatlan lelkiismerettel inti nemzetét, hogy ő hivatott a sokféle nép Habsburg-monarchiáját összetartani, s ez elsősorban az ő érdeke, mert ha

a nemzeti aspirációk szétrobbantják, mindenkinek van hova csatlakozni, csak mi vagyunk rokontalanok. A monarchia fenntartását s nemzetiségi békéjét magyar nemzeti létérdeknek tartotta.

Nem politikai, hanem eszmetörténelmet írunk filozófiai vizsgálódás céljából; nem a nemzetiségi kérdés történelmét, hanem a magyar nemzetfogalom sorsát kísérjük nyomon. De e sors ebben az időben a nyugati nemzetfogalom betörését zúditotta ránk, s ennek eredménye a nemzetiségi kérdés volt, nemzetünk legsúlyosabb veszedelme. Ezért kellett nagyobb figyelembe részesítenünk nemcsak az eszme dialektikáját, hanem jelentkezéseit is. Ám most már a kifejléshez közelgünk. Az irodalom nagyrészt politikai természetű, filozófiai elmélyülés nélkül. Csak kevesen vannak, akik a nemzet mibenlétét elvi kérdéssé tennék.

Így *Bajza* József, ki teljesen, még gondolatmenetében is Herdert követi, s kissé túlzott rendszabályokkal igyekszik védeni a nemzeti egyéniséget, sajátságokat, melyeket a differenciáció isteni természettörvényéből vezet le ő is. *Vedres* István a nemzeti lelket az állandó alkotmány teremtményének tartja, növekedését azonban az erkölcsi kultúrától teszi függővé. *Majláth* György ritka éleslátással fontosabbnak tartja a nyelvegységnél a szellemi egységet, mit a történet, szokások és intézmények egysége teremt meg. *Erdélyi* János a nép és nemzet fogalma közt tesz különbséget. A nép etnikai egység, mely természetes módon fejlődik a családi együttélésből, s ez az ösztönös, irracionális egység a maga természeti mivoltában az általános emberit is jobban őrzi, mint a nemzet, mellyé a nép akkor válik, ha országot, államot alapít és racionálisan szervez-

kedik. Erdélyi egyébként — a mult század közepének egyik legnagyobb elméje — a mellett, hogy érdemei elévülhetetlenek kultúránk két véglete, a népköltészet és a magyar filozófiai irodalom szolgálata terén, egyízben hevesen kikelt a mindenáron-nemzetieskedés ellen, mikor egy mozgalom úgynevezett nemzeti filozófiát akart kiagyalni. Ő is oly szellem, mint Széchenyi: fölébe látott a nemzeti horizontnak, s azt az emberiség univerzumában szemlélte. «A nemzetiség szép szó, — írja, miután jónak látja előre hivatkozni tevékenységére a magyar nemzetiség szolgálata körül, — alkalmazása igen helyén esik az ember lelki életének alsóbb fokozatán, midőn szellemén a természeti befolyások után előállnak az égalji életmód utáni sajátságok, a földirati helyzet és fajtaiság különbségei... Azonban nem kell sokáig tépelődni fölötte, hogy belássuk, miszerint ez nem más, mint a helyiség adaléka; és gyönyörűen veszi ki magát a költészetben és mindabban, mi ehhez tartozik. Már a felsőbbfokú szellemi élet, a vallás körében kevesebb súlya van a nemzetiség fogalmának; vagy tulajdonkép nemzeti vallásról csak addig lehet szó, míg valamely nép a kezdeti állapotot éli... A nemzetiség elve... végkép megszűnik utóbb a bölcsészetben.» A filozófia feladata éppen az emberi egyetemesség megteremtése és ápolása. Ez a feladata minden nemzet filozófiai irodalmának, s ezzel a nemzet egyetemessé tágítását is teljesíti. Egészen Széchenyies gondolat, — illetve mindkettőjüknél ugyanaz a humanizmus ébred lelkiismeretére. «Miránk nézve sem az következik, hogy tehát legyen magyar bölcsészet is, hanem az, hogy szellemi becsünk, s nemzeti méltóságunk tekintetéből, az igazság iránti hódolat-

ból igyekezzünk befolyjni az isteni és emberi dolgok tudományába, s helyet foglalni a gondolkodó, eszmélkedő népek között... s ekkor és ennyiben lesz magyar bölcsészet...» S itt egy teljesen egyedülálló felfogással találkozunk a nyelv kérdésében is. A nyelv Erdélyi szerint arra való, hogy «szellemi kötelék létre ne csak az egysorsú és vérű nép vagy nemzet tagjait kösse össze, hanem az esméretek csatornáján az emberiséggel is egyesítsen. A nyelv az a csodálatos eszköz, melyen a nemzeti különösségek közé mind jobban oltatnak be a cselekvés, a gondolkodás *egyetemes* módjai; csak az a nyelv mondható igazán műveltnek, mely *különös* létre fölvette magába az *egyetemes* előhaladást; így valódi egyetemességre fokozta fel a nemzeti különösséget; mikor lesz a nemzet, minden sajátágának, egyéniségének megtartása mellett is a szó igaz értelmében művelt, pallérozott. És ez a nemzeti egyéniség egyetemessége.»

A *Kisfaludy-Társaság* 1841-ben pályadíjat tűzött ki a népiség és nemzetiség mibenlétének eldöntésére a költészetben. Mindössze négy pályamű érkezett be. Ezek közül csak kettő kezdi a nép és nemzet fogalmának meghatározásával. Az egyik szerint «azoknak öszvege, kik egy honban laknak, ugyanazon jogokkal ruháztatva fel, ugyan azon nyelvet beszélnek, neveztetnek nemzetnek», a népen pedig «érteni kell valamely ország vagy birodalom lakosainak öszveségét, p. o. magyar honunk népét teszik tótok, oláhok, zsidók stb.» A bírálók, Schedel, Szemere és Szontagh, maguk megjegyzik, hogy e szerint magyar nemzet nincsen is. A másik, pályanyertes dolgozat, *Müller* Godofréd műve, nagy körülményességgel arra a megoldásra jut, hogy «a nemzet nem mesterségesen összekénysze-

rített, hanem nemzés, származás, lakhely, szükség, ezeknek kielégítésére célzó vállalatok s társalgásban lévő közösség által természetileg és szabadon támadott és mechanikai, növényi, de főleg szellemi egységben (az erkölcsben) valódi élő organikai társas testté nemesülő emberi egyesület. A népen pedig egyrészt «a készítendő ugyanazonossága végett tőle felvett idegen anyagokkal vegyült nemzeti testet» érti, másrészt «a hatalom, kiképzés és tettekben a nemesek és a középrendtől elmaradt nagy tömegét a nemzetnek». *Szontagh* két bíráló társával szemben rendkívül érdekes érvelésű ellenvéleményt nyújt be, s lesújtó kritikát mond Müller dolgozatáról. Ő is meghatározza a népet és nemzetet, s ez különösen figyelemreméltó. «Nemzet nekem az egy független állodalomban és hazában egy nap vagy évszázadok óta önálló társasági (socialis) életet élő népeség egésze. A népnek két értelme van, melynek elseje szerint külön törzsekből szakadó *népfajt*, másodika szerint a nemzet *alsó osztályát*, a *köz-népet* jelenti. A magyar nemzethez tehát honunkban a tót, oláh stb. szintűgy hozzátartozik, mint a magyar, de nem a magyar néphez. A nemzet lényeges bélyege: *független állodalom és haza*. Ha ez megdöntetik... elenyészik a nemzet is... de a *nép* azért meg nem semmisül... ez fennáll míg *nyelve* él... A nemzetiséghez tehát a társasági (socialis) élet *felsőbb elemei* tartoznak, hol a népeség mint *egész*, mint *erkölcsi test* jelenik meg... Azon népnek, mely az állodalmat alkotta *saját* nemzetisége van, a többinek *kölcsönzött*; ellenben mindegyik bír *saját népiességgel*. Hazánkban p. o. nincs tót nemzetiség, de igen tót népiesség... A moldvai és bessarabiai magyaroknak van ma-

gyar népiességök, de nincs magyar nemzetiségök stb. A saját nemzetiséggel bíró nép nyelve, kifejlett társasági életnél, igenis a *nemzet nyelve*, csak ez lehet *nemzeti*, azonban lehet az állodalom s iskola nyelve *idegen* is, a nélkül, hogy a nemzet, mint olyan, megszűnne . . . Vannak népek is, mik egy állodalomhoz tartoznak ; de miknek az állodalom nem közös társasági egyesület, mik az állodalmat alkotó néppel szintazon jogban nem részesülnek, miket ezért a *nemzet közzé bevetteknek* mondani alig lehet, mint p. o. a görögöket nehezen lehetett valaha a török nemzethez számítani stb.) Olyan kezdetek vannak e rövid fejtegetésben, mik kivételes eredményekhez vezethettek volna, ha néha éppen a következetesség túlsága, egyoldalúsága ellentmondásokba is keveri. De még arra is figyelemmel volt Szontágh, hogy vannak esetek, mikor nemcsak egy nemzet, de még egy nép is elenyészhet, ám fentmaradt irodalma továbbra is tényezője maradhat az emberiség életének.

Nem zárhatjuk le azonban az 1848 előtti fejlődés tárgyalását, mielőtt egy szerény röpiratot számba nem veszünk. Szerzője, *Szücs Ábrahám*, nem a politikai és irodalmi élet nagyjai sorából való. Egyszerű vidéki — amint maga nevezi magát — «pipás nemes», elvonultan él pestmegyei birtokán, a legjobb korabeli irodalmat olvassa, írogat is, de csak az asztalfiók számára, — bár néhány népies dala ma is közszájon forog, — ezt az iratát azonban kiadta, «A pipás nemesek véleménye» címen, 1843-ban. Ez az irat fényesen mutatja a reformkor magyar középnemességének — mely sohsem volt oly magasán, mint ekkor — értelmi képességeit, műveltségét és szellemét, mely

még sokat megőrzött e lángoló időkben is higgadt-ságából és ősi politikai bölcsességéből, s fájdalom-mal tölthet el ez osztály pusztulása felett. A füzet az összes többi reform közt tárgyalja a nyelv-törvényeket. Azzal kezdi, hogy azok ugyan ma-gukban senkire nézve sem sérelmesek és károsak, de igen káros viszályok köszöntöttek be velük «félreértés és érthetés útján». A sokféle népfű Magyarországon «a jólétre, erőre szükséges egy-séget alkotmányos változtatások igen, de nyelv, vallás vagy más erőltetések létre nem hozhatják... Ez országban a kapocs az alkotmány, de az eny-vezet a deák nyelv volt . . .» Nemzeti nyelvét senki sem félthette, irigység nem támadt, «az egy közös édes anya-hazánk bár külön ajkú gyermekei köl-csönös békés szeretetben éltek és a magyar nyelv kezdett fejlődni, szépülni, tökéletesebbé lenni, al-kotmányosság nélkül is . . .» II. József német nyelvre fordította «reakciójának» kell tulajdonítani «a nyelvre fordított nagy szorgalmat, mely csak akkor ment túlságba, mikor a törvény avatkozott belé, ebben a minden által elismert Magyarorszá-gban ugyan, de sokkal több más, mint magyar ajkú lakosokból álló országban». Így érzi Szűcs Ábrahám, hogy egy több népet egyesítő ország-ban nem veheti az állam egyik népet sem különös pártfogásba, hogy a nemzetiség nem az állam, hanem a társadalom ügye, a «törvény» ne avatkoz-zék bele. «Tanácsos, hasznos volt-e hát, mielőtt a magyar alkotmány minden országunk lakosira kiterjesztése és a haladásban volt magyar litte-ratura növvő kedvessége őket hozzánk, alig tőlők észrevéve, édes kellemes láncokkal foglalta volna, a deák bár holt, de mireánk nézve élt, és mivel alkotmányos volt, éltető nyelvet számkivetni,

és a magyar nyelvet egyedül törvényessé, iskolai-
 vá, hitszónokivá, tisztviselőivé tenni: arra
 a kifejtett következtetések már felelni kezdenek,
 de a felelet nem kedvező jövővel biztat.»
 A magyarosító mozgalom «a magyar nemzeti-
 ségnek nem hasznára, hanem kárára válik. A nem-
 zetiséget ugyanis, vagy inkább a nemzeti erőt,
 nem az átitálásban, sarkantyúban, magyar nyelv-
 ben, körtáncban, s hasonlókban, hanem az ország
 lakosinak egyetértésében, kölcsönös bizodalma-
 ban, szeretetében, melyeket a nyelvtőli vita szét-
 rombolt, vélném én feltalálhatni. A tót, német,
 oláh és rác sem tagadta azt soha, hogy ő magyar
 nemes ember, s mint ilyen a haza oltárán áldozni
 mikor kellett, mindig szintén oly kész, mint a
 született magyar; és ha most nyelvét féltve fel-
 riad, s ellenünk bőszi, nem tett mást, mint mi
 magunk József halálával.» Ne higyjünk, úgymond,
 a tömeges magyarosodásról szóló híreknek, ne
 vitázzunk a nyelvről, ne erőltessük a magyar
 nyelvet, inkább az egyetértésen munkálkodjunk,
 mert «hazánk köz kára lesz, ha ennek lakosinak,
 polgárainak vérök szóért, nyelvért fog omlani».
 Vészterhes jövőndölés, kemény és népszerűtlen
 szavak. A «pipás nemes» világosan látta, amit a
 közvélemény népszerű vezérei elől elfedezett lel-
 kesedésük az új eszme iránt. Ám Szücs azt is
 látta, s megírta, hogy ez az új eszme merő új-
 szerűségével hódít, nem pedig azért, mert a sa-
 játos magyar helyzet követeli. S bölcsen tudta,
 hogy minden hasztalan. Nézeteit elmondta —
 végzi könyvét — «nem azért, hogy rajtunk ezáltal
 segítve legyen, mert hogy az úgy nevezett kor,
 vagy korszellem minket is meghallgasson, azt
 nem reménylhetjük: — hanem azért, hogy majd

elgázolt maradékunk meglássa, hogy a protestál-gatáshoz, de csakis ahoz volt jussunkat ismertük, és mást nem tehetvén, midőn lenyomattunk, leg-alább kipisszegett belőlünk a férfi természet.»

S a «pipás nemesek» valóban éppoly kevésbé tudták a történeti kifejlést feltartóztatni, mint «a nemes gróf» Széchenyi, kikben pedig az ősi magyar nacionalizmus és politikai bölcsesség élt tovább. A nemzet sorsát oly párt irányította, melynek szel-lemében végkép elszakadtak a hagyományokhoz kapcsoló szálak, s egy idegen gondolatrendszer iránt eltelt kritikátlan imádatral, újságától és racionalizmusától elbűvölve, oly «reformokat» erőszakolt az országra, melyek a nemzetet szét-robbantották. S itt távolról sem arról van szó, hogy a nemzet e reformokra még nem volt elég érett, s e reformok nem azért voltak veszedelmet hozók, mert túlságosan «modernek» voltak; a veszedelmet az idézte fel, hogy *ez a reform, ez a fajta nacionalizmus és liberálizmus nem illett a nemzetre, s az ország viszonyaira.* És 1848—49-ben nem az volt a legnagyobb tragédia, hogy a nem-zetet a dinasztia letiporta és valóban jóvátehe-tetlen vérvesztést okozott neki, — legjobbjait nagyjából kiirtotta, — hanem az, hogy véget ért a Pax Hungariae, a Gens Hungarica, egy ezeréves nemzet és birodalom.

Még be sem itta a meggyötört magyar föld «a szóért, nyelvért kiomlott vért», s legott belátta az egész magyar társadalom a szörnyű tévedést. Maga *Kossuth* szinte napok alatt revideálja ko-rábbi nézeteit, ám most sem az ősi magyar fejlő-désbe kapcsolódva igyekszik a nemzetiségekkel kiegyezni, hanem az ősi államegység felbontásá-val, a konföderációval. Kultuszminisztere, a

nagy historikus, *Horváth Mihály* megállapítja, hogy a magyarság «a politikai eszélyesség ellen vétett», mikor a magyar nyelvtörvényekkel egyidejűleg nem elégítette ki a nemzetiségek igényeit is. A legsúlyosabb kritika azonban a korszak két nagy gondolkodójának és politikusának ajkán hangzott el, *Kemény Zsigmondén* és *Eötvös Józsefén*. E kritikák már nem a politikai taktikát bírálták, hanem magát az elvet, azt a fajta nacionalizmust, mely nem háríthatta el a történelemben való vétkeesség vádját, ha mégoly bűn terheli is az uralkodó kormányát és a *Pax Hungarica* áldását élvező nemzetiségeket.

Kemény két tanulmányban vonta le az 1848—1849-es események tanulságait, 1850-ben — «Forradalom után» — és 1851-ben — «Még egy szó a forradalom után». Kísérteties tárgyilagossággal és félelmes éleslátással idézi fel a tragédia kifejlését. A magyar közvélemény láthatta — írja — «miként lehet a hazát köztapsok közt eltemetni». S ezért fakadnak az újjáépítés tervei abból a minden szenvedélyt fékentartó, kíméletlen önismeretre törő, önmegtagadó józanságból, mely az abszolutizmus korának magyarságát jellemezte, oly nagynak mutatta és megőrizte a sír szélén — mint annyszor már — most újra. *Kemény Széchenyit* igyekezett visszaállítani a vezéri helyre, a férfiút, «ki a legmelegebb keblű magyar volt, s ki arra lón kárhoztatva, hogy aggodalmai, mert távoliak valának, senki által ne értessenek». «Kövessük 1851-ben a tanácsot, melyet *Széchenyi* 1842-ben adott, — írja az akadémiai beszédre célozva — de amely akkor a közvélemény által indignációval visszautasították.» Ő *Széchenyi* Hunnia-konceptióját támasztja föl, s alapjává most már öntudatosan

a régi magyar nemzetfogalmat teszi, mit *«politikai nemzet»*-nek nevez. Ennek lényege az, hogy az összes országlakó népek egy nemzetet alkotnak, de ez a nemzet nincsen származáshoz, etnikumhoz, nyelvhez kötve, hanem meghagyja valamennyi alkotó nép népiségét, s ezek «szellemben egyesülnek». Az állam nyelve a magyar, de pusztán egyszerűség kedvéért, mint a többség nyelve. Az állam egyébiránt minden népiséggel szemben egyformán viselkedik, azok jogai egyformák. «A magyar már ezentúl, bármily fordulatot veendjenek ügyei, a buzgalmat, melyet ő legdrágább kincsének, az anyanyelvnek megvédésére szentelt, ne kárhoztassa, midőn más ajkúak soraiban szintén fölleli.» Meggyőződése, hogy a politikai nemzet egységének érzése és akarata még a legutóbbi események folytán sem semmisült meg, s a magyarság, ha ezen eszméhez híven, lemond arról, hogy az államot a magyarosítás szolgálataiba állítsa, néptestvéreiben felkeltheti ismét a bizalmat, s megerősítheti hűségüket az egységes magyar politikai nemzet iránt.

Ne tartson vissza bennünket semmiféle álszemérem annak a kimondásától, hogy a nemzet eszméjére vonatkozó egész irodalomban a legmélyebb filozófiájú és legmagasabb szempontú lapokat *Eötvös József*nek «A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az államra» c. 1854-ben megjelent művében találjuk máig is. A szabadság, egyenlőség és nemzetiség eszméinek korabeli értelmezésükben rejlő ellentmondásait és összeegyeztethetetlenségüket fejtegeti, s azt a veszélyt, mely belőlük az államra és az emberiségre háramlik. Ezek közül «a nemzetiség eszméje az egyes népek azon törekvéseiben nyilvánul, mellyel

mindenikök azon helyzet elfoglalása után fátad, melyre magát multjánál (történeti jogánál), nagyságánál, vagy más tulajdonságainál fogva jogosítottnak véli. Ő az első, ki fölismeri a nemzetiség meghatározása körül uralkodó zavart, s főként azt, hogy a korabeli nacionalizmus nem abszolút érvényű, hanem történeti fejlemény. «E szó : nemzet, hol az állam, hol a nyelv vagy faj közösségét jelenti; és a nemzetiség nevében majd előbb különvált néprészek eggyéolvasztása, majd idegen elemek kiküszöbölése vagy átídomítása, majd csak egyenjogúság, majd uralkodás köve-teltetik». Elemézve a korabeli nacionalizmus ár-nyalatait, arra a végeredményre jut, hogy «minden nemzeti törekvésnek alapja : felsőbbségének ér-zete ; a célja : uralkodás». Ez természetesen vezet más népek elnyomásához, s végeredményben éles ellentéthez az egyenlőség és szabadság elvével szemben. «A nemzetiségek különfélesége tény», s mint ahogy az emberi egyént, úgy a nemzetet is megilleti lényege kifejtésének joga. De a népek helyett államokat találunk, melyek többféle né-piségű polgárokat egyesítenek. Szoros XIX. szá-zadi értelemben vett nemzeti államot nem ismer Eötvös sem. Ez a körülmény egészen a legújabb időkgig nem okozott zavart. «A nemzet fogalma mindig az állam s nem a nyelv-egység fogalmával azonosított». A népi hovatartozás nem biz-tosított előnyt, s hátránnyal sem járt. Most a «divatos értelemben» vett nemzet, a nyelveg-ység akarja az államot a kezébe venni, ez pedig nem valósulhat meg másképpen, csak a jelen államok teljes felbomlásával. Az európai állam-fejlődés és az összes népek testvériségét hirdető kereszténység egyaránt ellene szegül a XIX. szá-

zadi nacionalizmusnak, s Eötvös nem habozik az ő igazságukat elismerni, minthogy ők az egyetemes közjó zálogai. S páratlanul mélyreható elemzése egy meglepő felismerésre vezet. Bármily hatalmas és nagybefolyású is az újkori Európában a nemzetiség eszméje, «nem bírt soha gyengébb alappal a népek viszonyaiban, mint jelenleg. Mindazon okok, melyek a nemzeti egyéniségek fennállásának támaszául szolgálnak, részint egészen megszűntek, részint napról napra gyengébbekké válnak.» A «fajok különfélesége» a nagyarányú keveredés következtében megszűnt fizikai alap lenni, megszűnt a vallások népi különállása, a közeledés fejlődése folytán intenzívebb lett a népek közti érintkezés, s ezzel a nemzeti szokások különbözőségének kiegyenlítődése nagy léptekkel halad előre. Csak két tényező áll ellent az idő árájának, a nyelv és a történeti hagyomány. «Mi a nyelvet illeti, — írja Eötvös, felszabadulva az általános nyelvvarázs alól, — ez egymaga még nem képez nemzetiséget. Egyike az a nemzetiség fenntartására szolgáló eszközöknek, minthogy általa egy nép elszigeteltetik a másiktól, s önálló fejlődésre kényszeríttetik: de a nemzetiség nem rejlik a nyelvben, hanem az önálló kifejlődésben, — (melynek folyamán, mint előbb leírta, a népvándorlás nagy közösségei differenciálódtak, s az «egykor közös eszméket mindenik a maga módja szerint fejlesztette ki») — ez pedig a nyelvkülönbség által napjainkban kevésbé van biztosítva, mint bármikor volt. Soha sem tulajdonítottak az emberek nagyobb fontosságot a nyelvnek, mint jelenleg, — írja szokatlan ingerültséggel. — Itt minden külön szójárás érvényességre törekszik jutni, s külön irodalmat, külön nagy jó-

vendőt akar magának alkotni ; ott éppen ellenkező törekvésekkel találkozunk, s mindazon idiomáknak, melyek a tudományos nyelvészet szerint azon egy nyelvtörzsbe tartoznak, egy roppant egészbe olvasztása, s ezer év óta különvált száz népnek egybeforrasztása céloztatik... Nyugodt megfontolás után azonban azt fogjuk találni, hogy a nyelv, mint eszköz, valamely nép különállásának fenntartására csak annyiban bír fontossággal, amennyiben a nyelvkülönbség egyszerűsmind az eszméknek és nézeteknek némi sajátosságos fejlődését feltételezi, amit napjainkban már éppen nem állíthatni. Jelenleg szavak dolgában rendkívül puristák az emberek ; de az eszmékben és nézetekben egyetemiségre törekeshetnek... Bírhat-e vajjon fontossággal a hangok különfélesége, ha a nyelvek összesége ugyanazon eszmék és nézetek terjesztésére szolgál...? S nem egy nyelv teljes eltűnésének is tanúi lehettünk és lehetünk. «S fogja-e vajjon az előkor emléke... a dolgok természetes folyamát megakaszthatni? Képes lesz-e az ilyes emlékektől lánggra gyúló érzelem a nemzeti különösségeket fenntartani, midőn annyi gyakorlati ok ezeknek megsemmisítésére egyesül? Távol legyen tőlem, hogy azt, aminek súlyát nem lehet számba venni, súlytalannak tartsam..., de midőn a nép érzelmeire történik hivatkozás, akkor, úgyhiszem, tisztában kellene lennünk aziránt : vajjon csakugyan olyanok-e ez érzelmek, minőknek azokat hirdetni szokták? És e kérdés nyugodt megfontolása mindenkit azon meggyőződéshez vezet, hogy a népnek érzelmei és emlékei korunk nemzeti törekvéseit nemcsak nem segítik elő, sőt akadályozzák.» Biztos logikával mutatja ki, hogy azok a törek-

vések, melyeket a kor demagógjai a nép követeléseiként hirdetnek, egyáltalában nem gyökereznek annak tradícióiban, minthogy az egész európai fejlődés nem a divatos nemzetiségi eszme jegyében folyt le. Az államok, s azok népének sorsközössége nem a nemzetiségi különállás alapján álltak. Mindaz, amit a modern törekvések követelnek, csak akkor itatódik át a nép lelkébe, ha valódi hagyományait onnan kiírtják. «A jelenkor valamennyi nemzeti mozgalmának valóságos alapja nem a nép emlékeiben és nézeteiben, hanem a közelebb lefolyt század eseményeiben rejlik», — állapítja meg világos felismeréssel Eötvös, — abban az ellenhatásban, melyet a felvilágosodott abszolutizmus kozmopolitizmusa idézett fel. Lényegében a kutatás mai állapotában sem tudunk sokkal többet mondani — s mondtunk — e kérdésben, mint Eötvös rövid fejlődésvázlatában. A kozmopolita abszolút monarchiát felváltotta a nacionalista népfelség elve, melyben a «nemzeti törekvésnek végcélja az uralkodás». E törekvés pedig megint csak általános elégedetlenséget fog szülni, mert az uralkodás mindig mások felett gyakoroltatik, tehát a felségjogú nép más népek elnyomására igyekszik. De tegyük fel, hogy ellent tud állani ennek a csábításnak, s a népek csak egyenjogú függetlenségükre törnek. Ám az egyenjogúság az egyenlőséghez van kötve, egyenlőség pedig a valóságban nincs. A szabadság elve alapján tehát előbb-utóbb fölénybe kerülnek egyes népek a többi fölött. Ennek csak az állja útját, ha lemondanak szabadságukról. «Akár tehát néhány népnek uralkodása, akár mindnyájának egyenlő szabadsága vétetik fel a nemzeti törekvések céljául : egyik esetben sem fog az elv diadala

megelégedést nemzeni... Hirdetni ez elvet, annyi volt, mint fegyvert irányozni az állam ellen, s mélyebb sebeket semmi más fegyverrel sem lehetett volna rajta ejteni; de aki hiszi, hogy ez elv gyógyítani is fogja a sebeket, csalatkozik... A hadijelül használt szó sohasem fog formulául szolgálni a békének, és csak ha a kedélyek megnyugtatók, fejlődhetnek ki a jelenkor harcaiból oly viszonyok, melyek az emberiségnek megelégedést szereznek.» Sajnos, oly viszonyok még ma sem fejlődtek ki, holott a történet egyre súlyosabb és szörnyűbb érveléssel támogatja a magyar bölcs igazságát. A «nemzeti jogosultság» helyes értelmezése csak az lehet, amit Eötvös tulajdonít neki: «a történeti jognak és azon egyéni szabadságnak elismerése, mely az egyesnek azon tulajdonok kifejtésére szükséges, melyek az egyes nemzetnek sajátjai». Ez az értelmezés áll összhangban, nyugtatja meg magát Eötvös, a kereszténységgel is, mely az egyéni szabadság elve alapján áll, s felfogása szerint «minden nép egyaránt hivatva van az üdvösségre».

Műve végén még egyszer összefoglalja az egész kérdést, s arra az eredményre jut, hogy a nemzet és állam ellentéte csak az önkormányzás elve alapján oldható meg, úgy, ha az állam lemond hatalma egy részéről és a nemzetiség ügyét kibocsátja kezéből. Azaz a nemzet és állam szétválasztása útján. «Miután az önkormányzás elve nem egyéb az egyéni szabadság elvének erkölcsi egyéniségekre alkalmazásánál: az egyes nemzeti-ségek igényeinek is csak ez elv alkalmazása által felelhetni meg s a különböző nemzetiségek létele az államban mindig csak azon mértékben veszélyes az állam fönnállására nézve,

amennyiben eltérnek ez elvtől..., a különböző nemzetiségek igényei mindenütt csak akkor lépnek föl ellenségesen az állam ellen, ha az államhatalom körét végtelenül kijebb terjesztik, s minden nemzetiségtől elvonják azon tért, melyen azelőtt magának elismerést szerezhett...» S híven mélységes kereszténységéhez e vallástalan korban, Eötvös a nacionalizmus ilyen értelmezését a keresztény szabadság elvéből vezeti le, s benne az állam pogány mindenhatóságának elve elleni tiltakozást lát. A végén pedig nála is Szent István soknépű országának ideálja tűnik fel. Amily veszélyes a divatos nacionalizmus, írja, mely a többi népek rovására igyekszik az államhatalmat szolgáltatába állítani, oly áldásos a keresztény nacionalizmus, mely mellett minden nép élheti nemzeti-ségét a kellő körre szorított állam védelme alatt. «Ha az egyes államok és egyes nemzetiségek határai ugyanazok volnának», akkor az államok ugyan erősebbek lennének, «de szintoly bizonyos, hogy az ily viszonyok az egyes államokat még inkább elidegenítik egymástól, kölcsönös zárkózottságra és — mivel amik közel állanak és mégis idegenek, szükségkép ellenséges állást vesznek egymás irányában — soha nem szűnő harcra fognának vezetni okvetlenül. Minél erősebb volna minden egyes állam a többiek ellenében, annál kevesebb érintkezési pont lenne köztük, annál csekélyebb fogna lenni a haladás, s az egyetemiség azon érzése, melynek valósítása a keresztény polgárisodás legfőbb célja, s melynek már eddig is oly sokat köszönhetünk, annyival inkább az utópiák körébe vonulna vissza... Ha a keresztényi testvériség elve valaha létesíthető e földön: az első lépés erre, hogy az egyes államok közt

oly kötelékek legyenek, melyeket az érdekek minden összeütközése ne szaggathasson szét; s a közös nemzetiség öntudata, azon meggyőződés, hogy a szomszéd állam polgárainak egy részében testvérekre kell ismerni, nem olyas kötelék-e, melyet nem a diplomácia kezei fűztek mesterségesen, s amelyet nem is téphetni szét mindenkor az ő hibája által? Az emberiséget soha sem hatott meg általában eszme, amely lényeges, és elvégre üdvös befolyással nem lett volna fejlődése folyamára. Gyakran kivihetetlennek, sőt a társadalom főnnállására veszélyesnek is tetszik ez eszme. Az emberi ész száz meg száz okot hoz föl az ellen, s az eredmény mégis megmutatja, hogy üdvös hatással volt az egyetemes fejlődésre. Így történt a keresztyénséggel, a keresztes háborúkkal, a reformációval; s erősen meg vagyok győződve, hogy így fog történni a nemzetiség eszméjével is.

Eötvös reményeinek beteljesedését ma is csak várhatjuk, de büszkeséggel tölthet el, hogy voltak magyar férfiak, kik őseik hagyományát követve, kísérletet tettek az egykori Pax Hungariae országában a népek békéjének helyreállítására és új megalapozására egyetemes érvényre törekvő elméletek által. Ilyen megoldási kísérlet *Eötvös* gyakorlati politikai irata már 1850-ből a nemzeti-ségek egyenjogúsításáról, mely eredetileg németül jelent meg, s melyet több is követett. Ezek az iratok lettek alapjává az 1868: XLIV. törvény-cikknek, mely «a nemzetiségi egyenjogúsítás tárgyában hozatott». Az uralkodóházzal történt kiegyezést követte az országlakó népekkel való kiegyezés kísérlete. E törvény *Eötvös* és *Deák* munkája, s a *Deák* által fogalmazott bevezetés

összefoglalása mindannak, amit Széchenyi, Kemény, Eötvös, maga Deák, s néhányan kisebbek, mint «a pipás nemes» is, az ősi magyar nacionalizmusból és politikai bölcseségből egy egész kor fergeteges szellemével szemben is megőrzött. «Magyarország összes honpolgárai — mondja a törvény — az alkotmány alapelvei szerint is politikai tekintetben egy nemzetet képeznek, az oszthatatlan egységes magyar nemzetet, melynek a hon minden polgára, bármely nemzetiséghez tartozzék is, egyenjogú tagja...» Ezzel a «politikai nemzet fogalma» — mit a nemzetállam korszerű elve megtartásának vágya is diktált — Kemény elméleti irataiból az alkotmány sáncaira lépett. De ez a fogalom még mást is megőrzött. Amint Szekfű Gyula írja, ezzel Deák ráhelyezkedett «a történeti fejlődés alapjára. Mert a politika magyar nemzet, mely az ország összes honpolgárait magában foglalja, nem egyéb, mint egyenes utódja a rendi korszak *natio Hungarica*-jának, mely, mint tudjuk, magában foglalta az oláh és német nemeseket is, de mégsem volt német-magyar-oláh nemzet, hanem csak magyar nemzet. Deák szemében az új fogalom a rendi nációhoz hasonlóan tisztán az állam politikai karakterére, lehet mondani, külső megjelenésére korlátozódik, a nélkül, hogy az ország lakosait szabad nemzeti fejlődésükben bármikép is akadályozná». S egyetlen népnek, a magyarnak sem engedte meg, hogy az állam segítségét népisége érdekében felhasználja. A törvény szerint csak a törvényhozás és a magasabb közigazgatás és törvénykezés nyelve volt egyszerűség kedvéért a magyar, de a többi nyelveknek is biztosított helyet még ezeken a területeken is. Ebben a szellemben szólt Deák, midőn a Magyar Nemzeti Szín-

háznak csak abban az esetben volt hajlandó államségélyt megszavazni, ha a szerbek hasonló kérelme is teljesítették. Deákat leszavazták, a szerbek kérelmét elutasították, s a törvény éppen úgy elmelet maradt, mint Kemény vagy Eötvös irata; s a benne kifejezésre jutott kétségbeesett kísérlet Hungaria megmentésére Széchenyi proféciáinak sorsára jutott. Pedig megalkotása előtt, az 1861. évi országgyűléstől kezdve, egyértelmű volt az óhaj — magyar és nemzetiségi körökben egyaránt — a kibékülésre, s ennek alapját is abban látták egyöntetűen, amit a törvény szentesített.

Ám az a belátás, hogy Európának ezen a pontján a nyugati nemzeteszmé értelmében állami élet rendezhető be, mihamar feledésbe ment, s a divatos nacionalizmus ismét átvette vészthozó uralmát gyanútlan társadalmunkon. A böles és jóakarató törvény nem tudta valósággá szilárdítani a politikai nemzetet, a népek közti régi hasadások egyre tágultak. A magyarság az asszimilációba vetett dőre reménnyel édelgett a harmincemillió magyar ábrándján, s lenézően bánt a nemzetiségekkel, kik viszont a határokon túlra vetették tekintetüket, hűtlenül a soknyelvű ország régi szent s bizony nagy és böles királyának koronája iránt. A magyar társadalom és a nemzetiségek vállvetett buzgalma ismét meghozta eredményét. 1848 még súlyosabb formában ismétlődött éppen hetven évvel később. Ám a fejlődés még nem zárult le. Társadalmunk — mint az egész emberiség — minden szörnyű történelmi tanulság ellenére is vakon követi a nyugati nemzetfogalmat és nacionalizmust annak mai végletes formájában is. Pedig ez a forma már nemcsak a *politikai* magyar nemzet, hanem a szűkebb magyar egység szétbomlasztásával is fenyeget.

V. NÉP, NEMZET, ÁLLAM.

Tanúi voltunk a nemzetté fejlődés két típusának, s a nemzet mibenlétéről alkotott fogalom két fajának, melyek a történeti folyamatot kísérték, abból hajtva ki. Meggyőződünk arról is, hogy a fejlődés itt is, ott is történeti szükségszerűséggel ment végbe. S ezek után el tudjuk képzelni, hogy más történeti helyzetből esetleg még egy harmadik vagy akárhányadik nemzetfogalom is kihajthat, bárha ez az itt megvizsgált két eset oly két véglet, hogy közöttük kevert típusokként minden elgondolható fejlődés és fogalom elhelyezhető. Tanúi voltunk annak is, mit idéz elő, ha egyik nemzetfogalom betör a másik területére, az ő otthoni viszonyaitól merőben különböző viszonyok közé, megbontva ott a természetes fejlődést és végzetes zavarokat keltve. De ez is szükségszerűen történt. A XVIII—XIX. században nem várhatunk senkitől olyan történelmies szemléletet, mely felismeri a kétféle történeti helyzet s kétféle nemzetfejlődés és az alapul szolgáló ősi állapotok és alapelvek lényeges különbségét. Az ő fejlődés-fogalmuk racionalista volt; egy általános érvényű menetben hittek, melynek mindenütt azonosan kell végbemenni. Amikor a XVIII. században a magyarság ráeszmélt elmaradottságára, s utól akarta érni a nyugatot, annak kultúrájában, szel-

lemében középpontként a nacionalizmust pillantotta meg, a maga nyugati formájában. S a magyar, amint a nyugati kultúrát a maga egészében átveendőnek ítélte, átveendőnek ítélte a nyugati nemzetfogalmat is. Azt hitte, hogy ez az egyetlen igazi nemzetfogalom, s a nyugati nacionalizmus a nacionalizmus egyetlen helyes formája. Történeti helyzete magát is hajlamossá tette a heves nemzetféltségre. Igyekezett hát utólélni a nyugatot ebben is.

Az ősi nemzetfogalom feledésbe merült. Akik a tüstént fellépő zavarokat, a nyugati fogalom alkalmazhatatlanságának jeleit észrevették, azok sem fordultak vissza a régi fejlődésvonalhoz öntudatosan. Nem fordulhattak, mert a régi fogalom korántsem volt olyan öntudatos, mint az új. Csak a zavarokat látták, s ezért alkalmi korrekciókkal, kompromisszumokkal kísérleteztek, de el nem hagyva a nyugati nacionalizmus és nemzetfogalom elvi alapját. Amikor határozott elvi kritikával találkozunk, — mint Eötvös esetében, némiképp Széchenyinél és a nemzetiségi törvény fogalmazásában, — azt vagy az államrezon, vagy a keresztény humanizmus vezérli. Az azonban, hogy elképzelhető, sőt van is másként nyilatkozó nacionalizmus és más nemzetfogalom is, senkinek sem jutott eszébe. Apáik sajátos magyar nemzetfogalmát és nacionális magatartását középkori elmaradottságnak és nemzetietlenségnek vélték és hirdették. Ahhoz, hogy annak lássuk, ami valóban volt, a tiszta szem legmélyebb bölcseségének, a modern historizmus szemlélete segít csak.

A történelmi szemléletnél azonban nem állhatunk meg. Nem érhetjük be azzal a relativista belátással, hogy a fejlődés sohasem szkematikusan,

sohasem azonosan, hanem a viszonyok szerint egyénien folyik le, hogy ugyanabban a nemben többféle fejlődés is lehetséges, s hogy egyiknek éppen annyi történeti jogosultsága van, mint a másiknak. Nem érhetjük be annak a belátásával, hogy a nemzetek különbözőképpen alakulnak ki, s ennél fogva a nemzet eszméjét is különböző fogalmakban állítják ideálul maguk elé, s így e fogalmaknak a maguk helyén egyforma érvényük van. A gondolkodó, a végső igazságokra törő ember, a filozófus nem nyugodhat meg ennyiben. Keresnie kell a nemzet fogalmának egyetemes és örök értelmét.

A nemzet mibenlétére vonatkozó elméleti meghatározások mind egy közös bajban szenvednek: nem látják világosan, hogy a feladat a nemzet felcserélhetetlen és megmásíthatatlan, egyetlen és egyetemes *lényegének* a megjelölése; azt kell megragadni, ami a nemzetet minden esetben konstituálja, ami létesíti, amiben él, ami ő maga. Ettől élesen el kell választani azokat a tényezőket, melyek a tényleges nemzeteket történetileg létrehozzák, *létre hozzák* — a szó eredeti értelmében — annak az egyetemes lényegnek az individuális történeti valóságban való megjelenését, s melyek tehát esetről esetre mások lehetnek. A régi filozófia a *ratio* és *causa* kategóriáival tett különbséget e kétféle dolog között. De hogy e fogalmi tisztázást végrehajthassuk, pontosan el kell különítenünk az e meghatározásokban szereplő fogalmakat. Az a kérdés, valóban három különböző dolog-e a nép, nemzet, állam, más szóval, van-e három olyan különböző történeti jelenség, s annyira különböző, hogy jogosult őket külön nevekkal illetni.

Legegyszerűbb az állam fogalmi tartalmát körülírni. Ha eltekintünk mindattól, amivel időről időre a történet folyamán megterheltek, — egyházi államokra, teokraciákra gondoljunk itt, demokráciára vagy tirannizmusra, vagy akár a nemzetállamra, akár a mai totalitárius államra, dinasztikus és pártállamra, — akkor egy merőben racionális képződmény tűnik elénk, mely világos jogi alkattal szolgálja feladatát, célját, a társadalom megszervezését, szervezetben tartását, békéjének és biztonságának védelmét. Ismételjük, fel lehet használni ezt a szervezetet külső célokra is, de lényegén ez nem változtat. A hozzá való tartozás az egyén számára hivatalos formákhoz van kötve, melyek semmiféle érzelmi részvételt nem követelnek. Ugyanilyen formák tartják fönt magának az államnak a létét is, s ez a lét e formák szétrombolásával erőszakosan meg is szüntethető, a nélkül, hogy a kereteiben élő nép vagy népek, nemzet vagy nemzetek pusztulása ezzel együtt járna. Ugyanaz a nép vagy nemzet tarthat különböző államokhoz, viszont akadhat nép vagy nemzet, mely sehol semmiféle államot sem mondhat magáénak, népisége, nemzetisége mégis fejlett és szilárd. Másfelől lehet állam, amely nem valamely népé vagy nemzeté. Gyakori, hogy csak színleg viseli egy ilyennek a nevét, valójában egyesek vagy csoportok uralma. A cél, aminek szolgálatába állítják mint apparátust, önkényűleg kitűzhető, ugyanígy jellegét is változtathatja a racionális emberi akarattal, — nemzetállam, szociális állam, kultúraállam, adminisztratív állam, stb. — a nép és nemzet lényege azonban meghaladja a pusztá ráció hatáskörét, hosszú és szerves történeti fejlődés képződménye. Gyakran tanúi

lehetünk a történet tanulmányozása közben, hogy intézkedések, mik az államot könnyű szerrel átalakítják, megtörnek a nép vagy nemzet ellenállásán. Maga az a tény, hogy az állam szembe kerülhet a néppel vagy nemzettel, s hogy a nép vagy nemzet nem azonosítja magát az állammal, nem helyesli azt, amit az állam akar vele, döntő bizonyíték a nép és nemzet meg az állam lényegében rejlő különállása mellett. Az állam lehet a népé vagy nemzeté is, de teljesen véletlen, ha az állam a nép vagy nemzet kezében van, — ez éppen a legkevésbé gyakori eset, — s egyáltalában nem nélkülözhetetlen ez a helyzet a nép vagy nemzet létére nézve sem. Az állam, mondhatjuk, a történeti jelenségek más síkjáról való, mint akár a nép, akár a nemzet. Ezek léte elsősorban érzülethez kötött, amaz pedig racionális alkotás.

Az államhoz való hűség, engedelmesség törvényes jogi kötelesség, megszegése anyagi természetű szankciókat von maga után, míg rendjének fenntartása szintúgy anyagi haszonnal jár. Hasznossági és észszerűségi szempontok irányítják az állam berendezését és vezetését. Legalábbis egészséges esetben. S amit az észszerűség és hasznosság diktál, azt erőhatalommal viszi keresztül. A hatalom szintén lényegéhez tartozik az államnak. Hogy e hatalom az állampolgárok összeségének, kisebb csoportnak, vagy éppen egyetlen embernek a kezében van, az a lényeget nem érinti. A lényeg az, hogy az állam a maga szervezetét a hasznosság és észszerűség szolgálatában álló hatalommal tartja fent, s ezzel biztosítja a közösséget a külső támadás ellen és őrzi meg a közösség törvényes jogokkal és kötelességekkel szabályzott belső rendjét és békéjét. De egyben

ezzel a hatalommal állíthatja szervezetét az esetleg felvett, külső, idegen és az állam lényegéhez nem tartozó célok szolgálatába is. Ezért válik szükségszerűen politikummá, tehát hatalmi kérdéssé, s ezzel vészthozóvá bármiféle eszme, ha az államot a maga szolgálatába hajtja, amint ezt a vallásháborúk, dinasztikus eszmények, vagy a nemzetállamok korában látjuk. S hasonló az úgynevezett világnézet és az állam szövetkezése. Nem kevésbbé vészthozók e társulások, mint akár a meztelen fejedelmi imperializmus vagy az oligarchia. Az állam rendeltetése pusztán a társadalom szervezése, rendjének és békéjének biztosítása és védelme, semmi egyéb, mert ezen kívül más nem tartozik lényegéhez. Az a sok *egyéb*, ideális értékekkel szemben való állásfoglalás, vallás, világnézet, nemzetiség : mind magára a társadalomra, s annak különböző, megfelelő alakulataira tartozik. Gondoljuk el, milyen vizszás lenne, — pedig ez is ide tartozik, — ha az állam egy művészeti stílus pártjára kelne, s minden más szépségeszményt üldözne. Sajnos, a tiszta államiség megvalósítása, mely nem avatkozik rá nem tartozó dolgokba, a jövő utópiái közé tartozik. De az elméleti kritikát éppen úgy nem adhatjuk fel, mint egykori megvalósításának reményét, s e megvalósítás törekvését, mert az bizonynyal a legnagyobb áldást hozná az emberiségre, melyet magukbanvéve magasztos eszmék helytelen vagy éppen vétkes szolgálatával és kihasználásával annyit gyötörtek.

Egészen más kritériumokkal találkozunk a nép és nemzet esetében. Előljáróban csak annyit, hogy a népen itt természetesen nem egy semleges embertömeget értünk, sem egyszerűen egy állam

alattvalóit, sem a szegényebb és műveletlenebb réteget, hanem egy etnikai egységet, melynek gazdagabb és szegényebb, műveltebb és műveletlenebb rétegei vannak, parasztjai, iparosai, értelmisége, s az etnikai lényeg is különböző mértékben lehet meg a rétegekben vagy tagjaikban. A nemzet mibenlétéről előljáróban nem kell szólnunk, mert e névvel nem többféle közösséget nevezünk, mint a nép esetében.

Mindkét esetben az érzület foglalja el az észszerűség helyét, a lelkiismeret a jog és hatalom helyét, az erkölcs a törvény helyét, s a szervesség a szervezettségét. Sem a népet, sem a nemzetet rendletekkel megteremteni nem lehet, mint ahogy szellemét és alkatát sem lehet ilyen módon megváltoztatni. De nem lehet őket megsemmisíteni sem, mindaddig, míg egyetlen tagjuk él, aki hűség hozzájuk. Tagjukká senkit nem lehet kötelezni, de nem is oly könnyű kiválni belőlük, mint amily egyszerű egy állam polgárságát levetni. A hozzájuk való tartozást nem észszerűségi és hasznossági szempontok diktálják, hanem minden haszontól és észszerűségtől független érzelmi motívumok. Szeretet, hűség, ragaszkodás. Az az érzés, hogy emberi teljességemhez tartozik e közösséghez való tartozás. Az az érzés, hogy ez ad életemnek magasabb tartalmat és rendeltetést. Az az érzés, hogy számomra *ez* a közösség jelenti *a* közösséget, mely nélkül emberi élet nincsen. A vallással rokon érzés ez.

Pedig a népnek vagy nemzetnek semmiféle hatalmi eszköz nem áll rendelkezésre, — hacsak a politikai hatalmat szolgálatába nem tudja állítani, de ez nem ad uralmat a lélek felett is, — sem önmaga megvédésére, sem hűtlen tagjai meg-

büntetésére. A dolog mélyére tekintve, e büntetés nem is áll érdekében, mert az amúgyis hűtlen taggal nem nyerne semmit, s lényegéből következik, hogy a hozzá való tartozásnak átérzettnek kell lenni. Aki lélekben elvált tőle, az őt többé nem érdekelheti. A jutalom vagy büntetés a nép- vagy nemzettag lelkiismeretére van bízva. Amit a nép vagy nemzet nyújtani tud, az nem védelem, haszon, jog, előny, hanem merőben erkölcsi érték: éppen a hozzá való tartozás érzése, az érzelmi közösség érzete, ami egész szellemünket és életünket hallatlanul kitágítja és meggazdagítja. A nép vagy nemzet tagja birtokosa mindannak a szellemi kincsnek, melyet az története folyamán felhalmozott. Míg az állam a külső élet rendjét szervezi és szabályozza, a nép és nemzet az emberi élet tartamának ad formát, annak, amit kultúrának, erkölcsi, szellemi életnek nevezünk. A nép vagy nemzet bizonyos sajátos életformát, életmagatartást ad, mely sokak testvérévé tesz bennünket.

A nép és nemzet körében az évszázadok alatt kifejlődött hagyományos kultúrrendszert öröklik a tagok, úgyhogy azt mondhatjuk, hogy a nép és nemzet voltaképpen nem egyéb, mint hagyomány. S éppen hagyományvolta folytán bír értékkel tagjaira nézve. Azért szeretik, ragaszkodnak, hűségesek hozzá, mert hagyomány, őseik öröksége. S ezzel együttjár az az érzés, hogy szellemüket, életüket éppen csak ez a hagyomány, ez a kultúrkincs, ez az életforma tudja kitágítani és teljessé tenni, semmelyik más. Aki tehát nem képes elképzelni, hogy más nemzet vagy nép tagja is lehetne, azzá tudna válni, az az igazi hazafi. A nép és nemzet tehát tagjaik szellemében él, abban

az akaratban, mellyel e hagyományt folytatják. Addig léteznek, míg e folytonosságnak fenntartói vannak. Amíg a nép vagy nemzet fiai fizikailag ki nem vesznek, vagy pedig fel nem adják a hagyományt.

Mindkét közösség tehát szellemi, kulturális közösség, de olyan, amely nem politikai, mert nem intézmények és hatalom tartja össze, s nem is természeti közösség, mert a történet alakítja ki és szellem tartja fenn. Ezt az utolsó pontot közelebbről is meg kell vizsgálnunk, minthogy az ember nem csupa szellem, hanem természeti lény is. S a mai materializmus döntő jelentőséget tulajdonít ennek a körülménynek a nép és nemzet mibenlétéről alkotott véleményében is, amikor ezeket a fajjal szoros kapcsolatba hozza. A mai népszerű felfogás éppen ezért természeti közösségeknek tartja őket. Holott ez csak akkor volna igaz, ha a nép és nemzet valóban összeesne a faji egységgel. Erről pedig szó sincs.

Már tanulmányunk elején láttuk, hogy egy bizonyos fajhoz semmiféle történeti népet vagy nemzetet nem lehet kötni. Az az embercsoport, melyet népnek vagy nemzetnek nevezünk, már eredetileg fajilag különböző egyedekből verődött össze, s története folyamán a keveredés egyre tartott. Az az embercsoport tehát, mely népileg vagy nemzetileg összetartozó egység, távolról sem egység fajilag, biológiai értelemben. Történeti képződmény, nem pedig természeti adottság. A testiség, a biologikum, a faj egészen más módon befolyásolja a nép vagy nemzet alkatát, bár távolról sem oly jelentékeny mértékben, mint némelyek vélik.

Az ember test, lélek és szellem egységéből áll.

A szellem azoknak a magasrendű funkcióknak az összessége, melyeknek tevékenysége értékek megvalósítására, célok elérésére törekszik. A lélek, a psziche az az apparátus, mely egyaránt rendelkezésre áll mind a testnek ösztönei kiélésére, mind a szellemnek a valósággal való közlekedésre, s egyben közvetítő a test és szellem közt is. A lélek szoros kapcsolatban van a testtel, alkatát nagyban ez határozza meg, noha a fejlett intelligencia, elfogadva a szellem uralmát, itt is nagy szabadságot biztosít, jelentékeny függetlenséget a testtől. Mégis, lelki funkcióink, magatartásunk, temperamentumunk, lelki reakcióink üteme és formája, értelmiségünk, hajlamaink, képességünk, egyszóval mindaz, ami az emberi élet ösztönösebb, mechanikusabb, primitívebb, apparátusszerű funkcióit illeti, testi mivoltunkból veszi eredetét, s ezek örökletesek is. Testi mivoltunk ugyanis biológiai örökség s alapanyaga a generációk messzi távolából eredőleg faji természetű. Így határozza meg a valóságban már felbomlott és összekeveredett faj az egyén lelki életét, amikor szolgáltatja a testi örökségben azokat a lelki formákat, melyekben aztán a szellem megnyilatkozik és tevékeny. Ezek a formák tehát mindig fajilag tipikusak és levetkőzhetetlenek. Bár a természeti és kulturális környezet, a civilizáció és nevelés, s nem utolsósorban a szellem és akarat jelentékenyen módosíthatják, s módosítják is. A kereszteződés azonban nem tipikus, hanem individuális, s bizonytalan, hogy a tipikus faji sajátságok milyen ötvözetben jelennek meg az új ivadéokban. Ha mármost az egyedek közösségét, a népet vagy nemzetet tekintjük, kétségtelen, hogy tagjaik lelki alkata rányomja bélyegét az egész közösség éle-

tére, s ennyi befolyása van a biológiai örökségnek. De ha már az egyénben is oly bonyolult a különböző fajú végeláthatatlan ősoktól örökölt tipikus sajátságok viszonya, mennyivel bonyolultabb ez a népi vagy nemzeti közösségben. Hogyan viselkednek egymással szemben ezek a tipikus faji sajátságok, melyek individuális elosztottságban és ötvözetekben kavarnak a közösség tagjainak összességében? Milyen feszültség, összeütközés vagy harmónia jön létre köztük? S végül kialakul-e egy olyan pszichikai típus, mely a nép vagy nemzet egészére jellemző s közös birtoka minden tagjának?

Mert erről van szó. Ezen fordul meg a fajiság és népiség-nemzetiség viszonya. Igen hosszú időn át zárt körben történő párosodás mellett valóban kialakul bizonyos meghatározott örökséganyag, tulajdonság-mennyiség, még inkább egy szélső határ, melyen kívülálló tulajdonság nem léphet fel — elvileg! — a zárt csoport körében, s ez a körülmény valóban rányom bizonyos tipikusságot. De ezzel még egyáltalában nincsen biztosítva, hogy a faji sajátságok ötvözete, aránya nem változik-e, s így állandó marad-e a népi típus, bármily tág és elasztikus fogalomba kötjük is. Tág és elasztikus fogalmat azonban nem állíthatunk fel; egyrészt azért, mert így oly általánosságba tévedünk, hogy teljesen elveszítjük a népi individualitást, másrészt pedig elbukik törekvésünk a valóságon. Mert ha a népiség alapjává a fajilag legalább megközelítőleg tipikus lelki alkatot teszünk, — amit úgy fejezünk ki, hogy a nép a vér egységén és közösségén nyugszik, minthogy e tipikusság a vérszerinti leszármazással öröklődik, — akkor kénytelenek leszünk felbontani

olyan egységeket, melyek valósággal népi vagy nemzeti egységek, illetve általában ilyeneknek tartatnak. Mert ugyan lehet-e például a bajorról és poroszról azt állítani, hogy egyforma vérmérsékletűek? Egyazon lelki alkata van-e a toszkánai és szicíliai olasznak, vagy a magyar Alföld juhászának és a székely fuvarosnak?

S a faj problémájával még mindig csak a nép vagy nemzet *lelkét* érintettük, az apparátust, nem pedig a *szellemi* tartalmát, a hagyománykincset, a kultúrát, az értékekkel szemben viseltetett magatartást, melyet a lélek hordoz és szolgál. S magát e néplelket sem köthetjük kizárólag a biológikumhoz, hiszen tapasztalati tény, hogy a «vérben» öröklődő lelki tulajdonságokat módosítja az élet, maga a szellem és akarat is, tehát még mindig nyílt kérdés marad, hogy az a bizonyos néplelek mennyiben biológiai-faji-természeti eredetű, mi benne a «vér», s mit módosított rajta a szellemi-kulturális hatás. S ilyenformán meddig marad «tipikus» néplelek? Csak a sokat emlegetett példát idézzük, hogy vált Shakespeare duhaj angoljából a clubok gentleman-je.

Pusztán közös lelki sajátságok tehát nem tenének embercsoportokat népekké vagy nemzetekké. Lényegük a szellem síkján gyökerezik, kultúra és történet alkotása az. A különböző fajtörödékek a véletlen viharában verődtek össze és sodródtak ismét szét, míg egyszer egy csoport összetartozása állandósult, s a körükben kialakult és örökletessé vált kulturális hagyomány hatására s más történeti erők markolására vált szellemi közösséggé, néppé és nemzetté. Csakis szellemi tartalom az, ami a népiségnek vagy nemzetiségnek nevezett sajátszerű alkatot létesítheti.

Mind a népnek, mind a nemzetnek a lényegét abban kell látnunk, amit *szellemének*, géniusának szoktak nevezni, s ami bizonyos alapvető, az egész szellemi életre, erkölcsre, művészetre, világszemléletre, vallásosságra kiterjedő magatartást jelent. Ez az, amiben él, ami létesíti, konstituálja, egyszóval ami nélkül nem volna, bár-hogy fejezzük is ki a dolgot. Ha egy nép vagy nemzet sajátos egyéniségét kutatjuk, ez az első kérdés, ennek a mibenléte, alkata, értékrendszere. Mert velejében ez a nép vagy nemzet. S az a nép vagy nemzet tagja, akiben ez a szellem él és tevékeny. A néphez vagy nemzethez az ember szellemileg tartozik, nem a «vér» által, vagy bármiféle más módon. Bármeddig élhet valaki egy nép vagy nemzet körében, érintkezhet tagjaival, különböző összeköttetésekbe keveredhet velük, akár életközösségekbe is, megtanulhatja nyelvüket, megtanulhat mindent, ami a nép vagy nemzet multjára és jelenére vonatkozik, utánoszhatja szokásait is: s mégsem válik a közösség tagjává, ha ez a megfoghatatlan, szavakban alig kifejezhető valami, a szellem, idegen marad tőle. S mindaddig nem is érezheti magát a közösség tagjának, még akkor sem, ha annak hirdeti magát szavakkal. S még ha úgy érzi is, hogy azzá vált, érzése megcsalta és az igazi nép- vagy nemzettagok mindig érezni fogják benne az idegent. Az együttélés csak a lehetőséget adja meg, hogy a szellem megszállhassa az egyént. Viszont származhat valaki egy nép vagy nemzet «véréből», ha nem annak a körében nő föl és sohasem tudja meg származását, sohasem lesz tagja ősei népének vagy nemzetének, az a népiség vagy nemzetiség sohasem éled föl benne, mert nincsen rá lehetőség, hogy szellemében részesüljön.

A népiség vagy nemzetiség tehát nem természeti vagy lelki, hanem szellemi állapot. Az egyén számára tehát feladat. Mert a szellemiség nem pusztá funkció, hanem tartalma van, mégpedig értéktartalma. A szellem értékeket, eszméket, célokat tartalmaz, melyek megvalósítást követelnek, s azt a törekvést oltják az emberbe, arra hívják föl, hogy életét az adott természeti állapotból felemelje, megnemesítse, s általában az egész természeti világot átalakítsa az ideák szerint, átszellemítse: kulturálja. A lelki reakció és magatartás ösztönös, reflexszerű, a szellemi ellenben elhatározásunktól függő; döntenünk kell és el kell szánnunk magunkat. Itt nincsenek adott sínek, melyeken a cselekvés automatikusan elindulhat, hanem fel kell ismernünk a követendő célt, mérlegelni a körülményeket és kiválasztani a helyes irányt, mely a meglevő valóságból a kulturált valósághoz vezet. Sőt magunknak kell ezt az átidomítást elvégezni. Nemcsak élünk, de teremtünk is; nemcsak résztveszünk az életben, de résztvételünkkel alakítunk is rajta. Szabadok vagyunk a szellem birodalmában, s ezért felelősek is. A nép- vagy nemzettagság tehát felelősséggel jár, mert szellem a nép és nemzet, s így követelményt támasztanak, értékrendszert, ideákat, célokat tűznek tagjaik elé. S szellemük, géniuszuk éppen az értékrendszernek, ideáknak, céloknak, követelményeknek sajátos egyéni struktúrája, tagjaik pedig azok, kik ezt normául elfogadják és valósítását vállalják.

De mik azok a tényezők, melyek e szellemet ténylegesen, történeti valóságként létrehozzák, s mik a feltételei fennmaradásának, továbbá annak, hogy tényleges emberi közösséget alkosson s tart-

son össze, s hogy valaki e közösség tagja lehessen? Míg tehát eddig a *konstitutív lényegről* beszéltünk, most a *létrehozó tényezőket* vizsgáljuk meg, a *ratio* után a *causat*.

Az első kérdésre a válasz igen egyszerű. Bármilyen és minden, ami ilyen szellemi közösséget létrehozhat, ami módot, lehetőséget nyújt kialakulására. Természetesen feltétel az együttélés, s vele az érintkezés. Hogy az együttélés viszonylag közös származás folytán jön létre, vagy külső erő, esetleg politikai hatalom hatására, vagy önkéntes társulás alapján, az esetenként változik. Az érintkezés lehetőségéhez természetesen megfelelő földrajzi körülmények szükségesek, s szükséges az is, hogy az emberek nyelviileg értsék egymást. De hogy a földrajzi «haza» államilag is egységes terület, tehát «ország» legyen, nem múlhatatlanul szükséges, viszont arra is van eset, hogy az államhatárok közbeiktatása az eredetileg homogén emberanyagból két közösséget fejleszt ki, mégpedig nemcsak politikailag, hanem nép és nemzet tekintetében is. Azon sem fordul meg a dolog, hogy a megértés egy vagy több nyelven történik. Az csak szokásos, de nem törvényszerű, hogy a kulturális-szellemi közösség egy közös nyelvet használ. A közös nyelv éppen úgy lehet következménye egy már kialakult közösségnek, mint alapja. A nyelvnek túlzás valami misztikus hatalmat tulajdonítani. A magyarság például — eltekintve az eredeti soknyelvűségtől — még a középkorban s az újkor elején is kétnyelvű volt, s nemzeti szellemének, közösségi tudatának első, alapvető megnyilatkozásai, s így hagyományának forrásai, latinnyelvűek. A magyar egyetlen közös nyelvvé csak a teljesen kifejlett nacionalizmus

korában vált. Az aztán kétségtelen, hogy a nemzetivé vált nyelv maga is, alkatában, nyelvi sajátosságaiban, szellemében, s a rajta keletkezett irodalom egyik s talán legfontosabb letéteménye a nemzeti szellemnek, s ekkor már bírása nélkülözhetetlen e szellem átvételéhez. De mit csinálunk azokkal az esetekkel, amikor egy nép nyelvet cserél? A magyarság életformájában a törökség az alapvető, s szellemének lényege az ő lovas nomádságukban rejlik, nyelve pedig finn-ugor. Nyelv és szellem tehát nem tartozik eredetileg össze. Itt olyan esettel állunk szemben, amikor a nép egy tőle idegen életformához tartozó nyelv segítségével forr közösséggé. Éppen ilyen túlzás, ha a vért és földet részesítjük misztikus tiszteletben. Ugyanaz a nép vagy nemzet található a föld más táján is hazára, amint erre példák is voltak a történetben. Ugyanazon földrajzi viszonyok közt nem mindenik nép válik azonos etnikumúvá, bár arra is van példa, hogy ezt az etnikumot minden valószínűség szerint csakugyan főként a geográfiai milió formálta. A vér szerepéről már eleget beszéltünk. Végül még azt említsük meg, hogy a szellemi közösség kialakulásához elengedhetetlen bizonyos kényszerítő szükség, mely a fejlődés kezdetén együtt tartja a könnyen elváló elemeket. Ez a kényszerítő szükség lehet védekezés, rettegés, praktikus gazdasági megfontolás, győzelem vagy vereség, de lehet egy vallásos kultusz is, mely valami módon egymásra utalja az eredetileg össze nem tartozó töredékeket.

Hogy már most az egyes ember miképpen válik nép- vagy nemzettaggá, ahhoz előbb végre meg kell vizsgálnunk a nép és nemzet közti külön-

séget, majd azt a történeti folyamatot magát, amint a nép és nemzet kifejlődik.

Bármennyire is ingadozó a mindennapi szóhasználat, nagyon jó nyomon jár, amikor a nép fogalmán a nemzettel szemben valami kulturális-szociális és történeti-fejlődési értelemben alacsonyabbat és kezdetlegesebbet ért. A nép még nem nemzet és nem is biztos, hogy az egész nép nemzetté lesz. A két állapotot *az öntudatosság foka* választja el. Ez nemcsak abban nyilvánul meg, hogy a nemzeti kultúra magasabbrendű, a népi pedig primitívebb, az első szabadabb, fejlődésképesebb, a másik konvencionálisabb, a hagyományok által kötöttebb, hanem még inkább abban, hogy a néphez való tartozás kevesebb aktív befogadást kíván. A népi közösség és kultúrája mint környezet irányítja a gyermek fejlődését, szabja meg életformáját s tölti meg tartalommal, szinte öntudatlanul; míg a nemzethez való tartozás világos öntudattól és öntudatos vállalástól függ, eszményeinek és céljainak határozott elfogadásától. A népiség inkább hagyomány és teljesültség, a nemzetiség hivatás és feladat. Az ösztönösség és tudatosság fokának aránya magyarázza azt is, hogy bár a népiséget levetkőzni sokkal nehezebb és hosszabb folyamat, mint elhagyni egy nemzetet, melynek elárulásához nem kell oly hosszú idő, csak annyi, amennyi alatt lelkiismeretünket legyűrjük, a népi közösség mégis lazább, az összetartozás érzése a néptagok egymástól való területi, műveltségbeli, társadalmi, vagyoni távolságával egyre csökken. A népi kultúra és szellem fejlődése, változása sokkal lassúbb ütemű, még sincs olyan szilárd, határozott magja, mint a nemzetnek. A népiség inkább negatív érzés,

a más népektől való idegenség és idegenkedés érzése, a nemzetiség pozitívum: valaminek a tudata, amit állandóan fenn kell tartani és szolgálni. A nemzet szilárd, határozott alkatú egység; tagjai, ha igazi nemzetta, egyforma mélyen érzik összetartozásukat a nemzet eszméjéhez való hűségben, s ez az eszme öntudatos keménységgel őrzi magát a kultúra és történet bármiféle rohamos fejlődési lendületében is. A népnek nincsen is eszméje, olyan értelemben, mint a nemzetnek; inkább csak bizonyos tulajdonságokban, szokásokban, az általános emberi életvitel egyéni változatában áll szelleme, s ezek alakulásával megváltozik a nép szelleme, lényege is. A nemzeté azonban e fejlődés folyamán érintetlen marad. A nép csak szenvedő tárgya a történetnek, a nemzet aktív alanya. Nép és nemzet egyaránt történeti sorsközösség, de az egyik csak öntudatlanul *tűri* sorsát, a másik öntudatosan *vállalja*. Mindent összefoglalva: a nép csak tagjaival szemben állít követelményt, önmaga elé nem, mert nem ébred öntudatra, annak a tudatára, hogy ő mint emberi közösség kollektív személyiség, s mint ilyennek feladata, hivatása van az emberiség egészében és történetében. A nemzet lényege ennek az öntudatnak a felébredéséhez van kötve, s hivatástudathoz, mely ezzel együttjár, s melyet teljesítendő feladatként vállal. Ez a nemzet eszméje, s ez logikai értelemben maga a nemzet, a nemzet mint idealitás. Míg ez ki nem kristályosodik, nemzetről beszélni nem lehet. Ez az eszme testesíti meg, mivé akarja a nemzet emelni önmagát, s milyen feladatot vállal az emberiség életében, az értékek és valóság viszonyában.

Itt van a döntő különbség a nép és nemzet között.

Akár emberi egyén, akár közösség, akár alkotás *szellemén* azt kell érteni, hogy az értékek és valóság viszonyában milyen magatartást tanúsít. Azaz, mivé és milyen mértékben akarja a valóságot átformálni, vagy formálta át, s miként nemesíti meg magát az eszmények szolgálata által. A szellem tehát mindig hivatásvállalás és felelősség. A nép és nemzet között az a lényeges különbség, hogy a nép nem vállal hivatást és felelősséget önmagán túl. Az ő fejlődése és története befejeződött a maga kultúrájának és közösségének megteremtésével. Nem emelkedik annak tudatára, hogy ő mint közösség és önálló szellem, helyet foglalva az emberiség körében, ott további rendeltetés is várhat rá. Az, hogy egy nép önálló közösség, egyéni szellemiség, nem ró semmi további feladatot a közösségre és kultúrájára. Öncélú. Befejezett adottság. Olyan, s nem másmilyen, — ennyi az egész. *Él*, — nem *hivatást teljesít* létével. Ha elenyészik, csak egy *színnel* lesz szegényebb az emberiség, nem egy *szervvel*. Nem a történelem tartja számon, hanem a néprajz.

Mint minden kultúra, a népi kultúra is szerves egység, — a tudomány nyelvén: individuális totalitás, — alkatát középponti jelentés határozza meg, mely egész rendszerét áthatja és értelmet ad neki. De ez a jelentés teljesen öntudatlan. A tudományos reflexió felismerheti és meghatározhatja, ám ő maga egyetlen néptagban sem ébred önmaga tudatára. Nem is bizonyos, hogy ez a középponti jelentés az elsődleges a szellem egészéhez képest, hogy a kultúra sajátos alkatát ő alakította ki. Többnyire csak a különböző források-

ból összekerült elemek hosszú együttléte és összeszőődése folytán alakul ki utólag. A nép tehát előbb született meg, kultúrájával együtt, szellemi lényege aztán sarjadt ki. S ami legdöntőbb, ez a szellem, kultúrájának ez a középponti értelme nem irányul önmagán túl.

Ennélfogva a néphez való tartozás az egyének, a nép tagjai számára sem ró feladatot és felelősséget, mely a közösségen túl irányulna. Nincsen történeti felelősség rajtuk soha. A felelősséget csak a közösség konvenciói előtt kell vállalniuk. Természetesen itt most nem érintjük az általános emberi feladatokat, melyeket a vallás és erkölcs ró az emberre, mint emberre, függetlenül közösségi hovatartozásától. Itt arról van szó, hogy a népiség az egyéntől, mint a nép tagjától, csak azt követeli, hogy az általános emberi életvitelben bizonyos sajátosságok szerint viselje magát, bizonyos sajátos formákat kövessen. S e formák betartásával eleget is tesz a követelménynek. S ez az elegettevés annál könnyebb, mert szinte automatikus. Mint ahogy magának a népnek nincsen öntudata, nem öntudatos a népiség tagjaiban sem. A népbe mintegy beleszületik az ember, mint már mondtuk, a környezet hatására öntudatától és akaratától függetlenül alakul ki benne a népiség, válik, amint mondani szokás, vérévé, természetévé, mintha csakugyan veleszületett volna. A népiség befejezett adottság az egyénben is. Nem kell törnie magát érte.

Ilyenformán fenntartása sem eltökélt erkölcsi szándék, mint ahogy a hozzá való tartozás sem eltökélt és tudatos. A nép gyermeke is büszke arra, hogy hozzá tartozik, de a büszkeségnek csak egyszerű, primitív okait tudja adni, ha egyáltalá-

ban okát tudja adni; ritkán erkölcsi minőség az, mint a bátorság, ügyesség, szótartás, legtöbbször egyszerűen másféleségére büszke a nép, vagy olyasmire, mint a csizmára a boeskorral szemben, a hegyekre a lapos földdel szemben, vagy a fehér kenyérre a kukoricamálával szemben.

Ezzel a szellemi kezdetlegességgel összefügg, hogy maga a népi kultúra s értékrendszere is közeli, inkább gyakorlati célokat tartalmaz. Nem annyira ideális, inkább reális érdekek a döntőek. Utilista. Nem az *élő eszménnyel*, hanem a *vitális haszonnal* állítja szembe az egyént. Erkölce szociális morál, művészete iparművészet és játék, tudása praktikus ismeret, technika, vallása is csak a mennyei segítség vagy bocsánat biztosítására szolgáló szertartások gyakorlása. Az egész rendszer középpontjában a közvetlen életszükség áll. Az élet nem ajánlatik fel egy transzcendens eszmének, mint ahogy maga a közösség sem lát feladatot maga előtt az emberiség egyetemével szemben.

A nemzettel sokkal magasabb régióba lépünk. Szellemének lényege az öntudat. A nemzet önmagát mint nemzetet, mint közösséget tudja és tekinti, s feladatot lát maga előtt a többi nemzet, az emberiség körében, s ez a feladat egészen ideális és transzcendens feladat. Nagy, univerzális eszmék, a Szellem szolgálata. A nemzet tudatában van önmaga egységének és egyéniségének s univerzális jelentőségének, mely szellemén és az abban kifejeződő feladaton alapul. Tudatában van szellemének is, mely egész alkatát, kultúráját középpontilag szervezi, s feladatát is magába zárja. A nemzeti szellem lényege ez a gyakran kozmikus, de mindig univerzális feladat, a *hívatás*.

tudat. A nemzet akkor létesül, amikor már nemcsak az egyén felelős a közösségnek, hanem a közösség is felelős — de nem az egyénnek! Az egyénnel szemben nincs a nemzetnek semmiféle kötelezettsége; ő ajándékot adott fiának, midőn fiává tette s felavatta magasztos hivatásának részesévé. Nemzet és gyermeke közti egyetlen viszony a közös eszmény szolgálata. Más viszonyba nemzet és nemzeti közösség az egyénnel nem kerül. Minden más kapcsolat, melyet nemzet és egyén közt gyanítanak, egyéb természetű társadalmi viszony, s abban a nemzet a maga valójában nem részes. Mert a nemzet is annak a nemzet és gyermekei felett trónoló hatalomnak felelős, mely egyén és közösség feladatát egyként kiszabja a többi egyén és közösség, az egész emberiség, sőt az egész mindenség körében. Ennek a hatalomnak a parancsát hallja meg a közösség, s ezzel válik nemzetté. Ez az értelme annak a kifejezésnek, hogy történeti hivatására eszmél. A nemzet tagjai sem magának a nemzetnek felelősek valójában, hanem annak a hatalomnak, mely a nemzet hivatását is kitűzi. Ennélfogva a nemzet tagjai is *ebben a hivatásban tartoznak össze*, ideálisan, nem reálisan. A nemzet végső értelmében *hivatásközösség*. Minden tagja történetileg felelős.

Ez az öntudatosság és hivatásfelismerés döntő hatással van a nemzeti kultúra alkatára és életére is. Céljai mindig önkörén kívül tűzhetnek ki, az egyetemes emberi szellem birodalmában. Az igazi nemzeti kultúra — így kell mondanunk — sohasem lehet *csak* nemzeti. Azáltal nemzeti, ami benne az egyetemes, éppen az, ami által szerepe van az emberiség életében. Sajátosságát ez az általános jelentőség adja. Ezt őrzi a tradíció. De az ön-

tudatossággal együttjár, hogy egyre közelebb igyekszik hatolni a tiszta szellemhez és ideáihoz, tehát szakadatlan fejleszti, tökéletesíti önmagát, örökösen továbbhalad, változik, fejlődik. Története van a nemzeti kultúrának, mint magának a nemzetnek is. S tagjainak nem az a feladata, hogy — mint a nép gyermekei — őrizték a kész formákat, hanem hogy egyre tökéletesítsék a lényegét.

Sem a nemzetbe, sem kultúrájába tehát nem lehet *beleszületni*, sem öntudatlanul *befogadni*. *Meg kell ragadni* és magunkévá kell tenni az öntudat felismerő tevékenységével és az akarat eltökélésével. S a nemzet életében való részvétel abban áll, hogy magunk is a nemzet hivatását szolgáljuk szabad és egyéni tevékenységgel, nem pusztán konvenciók betartásában, mint a nép életében. A néptag számára az életvitel módjai, formái vannak megadva, a nemzet tagja számára csak az eszmény, a cél, az utakat magának kell felismernie, sőt köteles e felismerésen munkálkodni. A népiséget konzerválják hordozói, a nemzetiséget fejlesztik. A nép azt kívánja gyermekeitől hogy adott etnikai állapotában megtartsák, a nemzet azt, hogy vigyék feladata felé. Mert, mint mondtuk, a nép inkább *állapot*, a nemzet *feladat*.

Hármas rétegeződéssel állunk tehát itt szembe, amikor a faj, nép és nemzet mibenlétét vizsgáljuk. S ha a fejlődés csúcsáról, a nemzet felől nézünk vissza, akkor az első, a biológiai réteg jelentőségét abban ismerhetjük fel, hogy a szellem számára eszközül szolgáló lelket végső gyökerében meghatározza. Itt veszi eredetét az, amit népléleknek nevezünk. De csak eredetét veszi. Az anyag aztán nagyban módosul, a fejlődés és a környezet hatására. A nemzet szempontjából tehát ez a bioló-

giai alapanyag igen kevésbé jelentős, különösen, ha elfogadjuk azt a régi tételt, hogy a szellem éppen a testiség leküzdésében és a tőle való szabaddá tételben éli ki önmagát.

Lényeges különbség van a néplélek és nemzeti szellem között is. A néplélek a primitívebb funkciók sajátos változata, az a mód, ahogy bizonyos nép, illetve a népből származó egyének lelki tevékenysége folyik. Ezen a módon élnek szellemi életet is, s így ezzel szolgálják a nemzet eszményeit is. A nemzeti szellem azonban független a néplélek alkatától, mert merőben szellemi tartalom. Ugyanaz az idea uralkodhat a legkülönbözőbb lelki alkatok felett, s szolgálni lehet igen sokféle lélekkel, a lelki funkciók sokféle változatával. A magyar nemzeti szellem például igen különböző népiségű egyéneket ragadott meg és tett a nemzet tagjaivá, kik ilyenformán különböző népileg tipikus lelki alkatokkal vállalták szolgálatát. A nemzeti szellem nem a néplélekből hajt ki, hanem föléje helyezkedik, s azt csak eszközként használja. A nemzetiségről tehát semmit sem mond a nemzettek lelki alkata, ahhoz lényegében nem is tartozik. A nemzetnek csak szellemi alkata van, nemzeti lélekről szigorú szóhasználattal nem beszélhetünk.

E hármas rétegződésnél tehát minden esetben valami gyökeresen új lép föl. Egyiket sem lehet *levezetni* a másikból. A fajból, minthogy természeti jelenség, nem lehet sem népiséget, sem nemzetiséget levezetni, mert mindkettő szellemi valóság. De nem lehet a népiségből sem levezetni a nemzetet, mert ennek lényege éppen az, ami a népiből teljesen hiányzik: a szellem öntudata és a közösség hivatástudata. A nemzet

eszméje fölülről ered, a tiszta szellem birodalmából; kevesek, gyakran egyetlen egyén szellemében ébred öntudatra, s onnan száll alá és terjed el a közösség körében, s emeli azt nemzetté. A nemzetre nézve csak ez a hivatástudat a lényeges, ez teszi éppen azzá a nemzetté. Etnikumnincs, illetve az etnikum, amellyel fiai fel vannak ruházva, nem hozzá, a nemzethez tartozik, hanem a néphez, melyből fiai származnak, s ahonnan magukkal hozták. Véletlen, hogy milyen etnikum fűződik hozzá. Gyakran független is mindenféle etnikumtól, sőt nem egyszer többféle etnikumot egyesít. Pontosabban: a nemzet tagjai egyben különféle népek tagjai is lehetnek. Annyira nem azonos a nép a nemzettel, hogy voltaképpen szörnyű teher számára, mert viaskodnia kell vele, hogy őt is nemzetté emelje, eltöltvén hivatásának tudatával.

A nemzetet tehát nem a faj és nem az etnikum konstituálja, hanem egyes egyedül öntudata és hivatástudata: szelleme. Ezáltal különbözik a néptől, mely annyiban rokon vele, hogy az is történeti-kulturális közösség, s még inkább a fajtól, mely merőben természeti, s ma már teljesen széttört állapotban levő egység.

E hármas rétegeződés fokozatosan egyre magasabbra emelkedik, a testiség mélységéből a szellem magaslataira, az ösztöniségből az öntudat világosságára, az elemi életszükségletektől a legmagasabb értékek szolgálatáig, az utilista civilizációtól az önértékű szellem kultúrájáig. Hogy azonban a nemzetnek, mint emberi közösségnek a történetben megjelenő valóságos alkatát félre ne ismerjük, s a népszerű biológiai mitológia helyett spirituálista misztikába ne tévedjünk, két

körülményt kell a legnagyobb figyelemre méltatni. Mindkettő a történeti képződmények általános természetével függ össze.

Minden történeti képződmény szintézis, az addigvaló fejlődés foglalata. A jelenben mindig benne foglaltatik a múlt. A fejlődés átmenetekkel jár. Lépten-nyomon középfokok vannak. Sőt talán egyéb sincs, mint középfokok, átmeneti formák. Bármelyik itt megvizsgált réteget szemléljük, sohasem szabad elfelednünk, hogy a faji törzs alakulóban levő nép, a nép pedig alakulóban levő nemzet. És a nemzet is alakulóban levő nép! S nemcsak úgy, hogy a nemzet fiaiban is ott vannak a népiségnek a nyomai, melyből származtak, mint ahogy testi mivoltukban ott hordják az öröklött faji sajátosságokat is, hanem úgy is, hogy a nemzet és nép, esetleg népek a legszorosabb reális közösségben élnek együtt. A nemzet a népre van rárétegezve és összenőve vele. Annak a tényleges életközösségnek, mely a nemzetet is hordozza, melyben a nemzet fiai is élnek, csak egy töredéke emelkedett fel a nemzetbe, hatalmas rétegei vannak, melyek pusztán nép csak, esetleg népek. E közösségnek csak egy töredékében ébredt fel a nemzeti szellem öntudata, mint ahogy általában a szellem öntudata, s jutottak a nemzeti hivatástudat ismeretére, mint ahogy a magas kultúra birtokába. A nemzet *szellemi színvonalát* jelent, melyre mindig csak kevesen emelkednek fel; a közösség nagy tömegei, kikkel pedig amazok együtt élnek, nem érnek fel eddig.

Ha a valóságos nemzeteket szemléljük, nem szabad ezt soha elfelednünk. A nemzet és nép élete tehát át meg átszővi egymást, s ez számtalan történeti jelenség magyarázatát adja. Bizonyos

szempontból úgy is lehet tekinteni egy nemzet történetét, mint küzdelmet a nép nemzetté emeléseért. De nem szabad azt sem elfelednünk, hogy noha a nemzet lényege merő szellemiség, hordozói emberek, s az ember nem tiszta szellem, s élete sem a tiszta öntudat biztos útja. Homályos ösztönök, kusza érzések, ideák mellett szenvedélyek, az értékek mellett érdekek, a célok mellett kívülről ható okok is uralmukban tartják. Ebben az emberi sorsban az emberi közösségek is osztoznak. A nemzet is. A történeti nemzet struktúrájában és életében, legfejlettebb formájában is ott zajlanak a primitívebb közösségi stádiumok ösztönei, érzései, szenvedélyei, zavaros vélekedései, s el kell viselnie mindazt, amit ottlétük magával von. A nemzet történeti magatartása, szellemének megnyilatkozásai is magukon hordják e kaotikus és heterogén erők zajlásának a nyomait. Élő valóság a nemzet, osztozik hát minden élő sorsában: nem élheti a tiszta szellem életét. De szellemi valóság is: életét mégis a szellem irányítja. És ez a döntő, Mert a kozmoszban mindennek az a lényege, s az adja meg helyét a lét rangsorában, amivel több és magasabb.

A nemzet mint történeti valóság fejlődés, mégpedig az emberi közösség fejlődése folyamán jön létre. Az első közösség kétségtelenül a vérségen alapult, s az összetartozás érzése a közös származáshoz volt kötve, akár monogámia, akár poligámia, akár promiszkuitás volt is az alapja. Ez a közösség aztán idegenekkel bővült és a civilizáció fejlődésével a közösségi érzés motívumai is gyarapodtak, s a vérközösség mellett egyre nagyobb hangsúlyt kaptak a közös szokások, nyelv, vallás, hiedelmek, egyszóval az etnikum.

Lassanként megjelenik előttünk a nép, melyet hagyományos kultúra fűz szellemi és tudatos egységgé. S egyszercsak egy tagjában felébred a szellem öntudata is, tekintetét túlemeli a nép körén, felismeri helyzetét és viszonyát a népek egyetemében, hivatást és célt állít a közösség elé, oly magasztosat, hogy isteni eredetet tulajdonít neki, s ezzel megszületik a nemzet szelleme, ideális értelemben maga a nemzet. Mostmár idő kérdése, hogy ez a hivatástudat a nép szélesebb köreiben is elterjedjen, s ez váljon a közösségi összetartozás érzésének alapjává. Azok érzik közösségben magukat, kik e hivatást mint közösségük feladatát vállalják. A közösség alapja és értelme tehát egyre finomult, szellemült, emelkedett a nyers természeti állapotból a tiszta szellem felé, a homályos ösztönös nyájérzéstől a hivatásközösség tiszta öntudatáig, mikor a tagok világos tudatában vannak nemcsak az összetartozás tényének, hanem az összetartozás forrásának, alapjának és céljának, s amikor már nem természeti vagy történeti adottság a közösség, hanem akart és szakadatlan vállalással megújított erkölcsi kötelék. Az pedig, hogy az így átalakult jelentésű közösségnek még mindig a régi, vérségi összetartozást jelentő név kíséri, csak a szavak szívós életére vall, s legalább emlékeztető jele a szellem hatalmának, mely íme mit fejtett ki a nyers természeti állapotból. A nemzet, még egyszer utoljára állapítsuk meg, *nem természeti képződmény, hanem szellemi alkotás.* Nem a vér és a föld dolga, sokkal nagyobb annál: az aminek, Fichte tartotta: Isten egy gondolata.

Ez a gondolat, mely a nemzet egyetemes feladatát foglalja magában és szellemének öntudata,

nemcsak ennek a szellemnek az alkatát határozza meg, hanem irányítja sorsát is, történetének tendenciáját. A történet nem egyéb, mint a szellem küzdelme a valósággal, hogy benne magát megvalósíthassa, s őt eszményei szerint átalakítsa. A nemzeti történet tehát a nemzeti szellem küzdelme a maga elé tűzött ideák, célok megvalósításáért, azért, hogy az adott viszonyok közt, azok felhasználásával vagy leküzdésével felismert és vállalt hivatását betöltsse. Történetéhez tartozik természetesen e megismerés és vállalás eredete és kialakulása is, valamint az a fejlődés, melynek folyamán a nemzetnek ez az önmagáról alkotott eszméje egyre tisztul, nemesedik, hivatástudata erősödik és egyre jobban áthatja a közösséget, — vagy esetleg hanyatlik. Kétségtelen, hogy a sors külső hatalmakon is múlik, hiszen senki és semmi sem él magában elszigetelten a mindenségben, hanem ezernyi kölcsönös hatásviszonyban. De hogy a nemzet hogyan fogadja a külső hatásokat, támadásokat vagy jótékony közeledéseket, milyen viszonyba kerül a környező népekkel, milyen helyet foglal el az emberiség egyetemében, miként reagál a külvilágra, mit *jelent* számára minden élmény, az szellemének alkatától függ. Így hát nemcsak a nemzet, de története sem érthető meg másból a maga tiszta és végső lényegében, mint szelleméből. A fajbiológia nem mond róla semmit; az első kulturális jelenség felmerülésével csődöt mond, hiszen az nem a vér, hanem a szellem alkotása. De nem vezet eredményre a néprajz vagy néplélektan sem, mert a nemzet a kultúrának oly magas fokán lép föl és lép túl a népen, ahol e tudományok már hasznavehetetlenek.

Ezt a nemzeti szellemet még mindig szívesen vélik valami titokzatos, az egyének felett lebegő, önálló életet élő valóságos lénynek. Mint ahogy általában így fogják fel az objektív, egyéneket meghaladó szellemi valóságokat, a kultúrát, a társadalmat és közösségeit, a korszellemet is. Pedig létformájukban semmi misztikum nincs. Ezek egyszerűen az egyének tudatában, szellemében és akaratában élnek. Bennünk vannak, bennünk, akik a szó szoros értelmében *alkotjuk* őket, azáltal, hogy a magunk szelleméből, ahol megszülettek eszméik, kivetítjük őket, tudatunkban tartjuk és akarjuk fennállásukat. A közösség *consensusán*, megegyező elismerésén, igenlésén nyugszik létük. Azt mondhatjuk, hogy azért van család vagy nemzet, vagy egyház, mert van egy hely a szellemünkben, ahol családtagnak, hazafinak vagy hívőnek tudjuk, valljuk és akarjuk magunkat. Ezeknek az objektív szellemi valóságoknak a léte is addig tart, míg vannak, akik létüket akarják, szellemüket szellemükben hordják.

Egyének szellemi tevékenysége hát a nemzet léte is. Minthogy pedig az egyének nem egyformán vannak megáldva a szellem képességeivel, tudatosságának világosságával és erejével, a szellemi alkotások teremtésében, a kultúra létrehozásában és fejlesztésében, a közösségek sorsának irányításában, a történet aktusaiban nem minden egyén egyforma módon és mértékben vesz részt. Összességük pedig mint összesség, tömeg, egyáltalában nem tevékeny tényező, csak anyag vagy eszköz egyének kezében, egyszerűen azért, — minden egyéb tömeglélektani körülményt megelőzve, — mert az öntudat az egyénhez van kötve, a tömegnek öntudata nincs. A közösség csak az

egyének szellemében jut öntudatra. Nincs olyan kollektív jelenség, gondolat, eszme, szemléleti mód, felfogás, bár még oly széles körben elterjedt, mely ne lett volna egykor egyetlen magános szellem legmélyebben szubjektív élménye. Sőt azt lehet mondani, hogy attól függ ereje, hatóképessége és halhatatlansága, hogy a szubjektumnak milyen teremítő mélyéből szakadt ki, mennyi eleven életet hozott magával gyökérzetében, mikor a külső világ, a valóság, a közösség talajára plántáltatott át, mert annál mélyebb és szívósabb szálakat tud ott bocsátani, idegen szellemekben, melyek befogadják, fenntartják, s annál dúsabb lombba tud borulni.

Ilyen mély átélésre és erővel teljes kivetítésre pedig nem minden ember képes. Csak kevesek, a valódi teremítő szellemek tulajdona ez. Ők a valóság síkján megjelenő szellem ébresztői, kik kiszabadítják a tudattalanság homályából. Ők a kultúra alkotói. A nemzetre vonatkoztatva, ők a nemzet «nagyjai», kik öntudatra emelik, s ezáltal megteremtik, s rendeltetését felismerve, céljait, követendő eszményeit kitűzik. Az eszme mindig megelőzi a valóságot. A nemzetet is megelőzi szelleme. Mint reális közösséget ő teremti meg. Láttuk a magyar példát, amint az Árpádok családi hagyománya, a közösség mítoszává válva, megteremti a magyar nemzeti közösséget mint történeti valóságot. De látni azt is, hogy e szellem további útja is kiváló egyének személyes tevékenységéhez van kötve. A szellemnek ugyanis szakadatlanul fejlődni kell. A hivatásnak a történeti változásokhoz kell idomulnia, melyek a nemzet sorsában szükségszerűen, vagy önmaga által akart módon bekövetkeznek. A nemzet

egészsége és ereje éppen abban mutatkozik meg, felismeri-e a korszerű feladatot, vagyis fejlődés-képes-e szelleme. Ez pedig «nagyjain» múlik. Az ő éles szemüktől és tág elméjüktől függ a nemzet sorsa. Ilyenek kevesen vannak. Minél nagyobbak, annál kevesebben. Talán évszázadok távoból nyujtva kezét egymásnak, irányítják az emberiség és a nemzetek fennkölt és tragikus tévedését a menny és a föld között, a «közép birodalma» felé.

Már többen vannak, a szellem édes gyermekei még, kiknek szelleméből nem születik új eszme, nem ők törik fel a kapukat, melyek mögött a tiszta Idea sugárzik, de a megmutatott fényt szemükbe fogadják, s teljes buzgalommal azon vannak, hogy az emberiség és közösségeinek életét e vezérlő csillagok irányába tereljék. A legtöbben azonban csak vezettetik magukat, a szellemi kezdeményezés képessége nélkül. Nem látják a fényt, de elhiszik, hogy fénylik és hívogat, s rábízzák magukat a látókra. S vannak, emberformájú lények bár, kik még ezt sem vállalják szívesen, hanem tiltakoznak ellene, mert a szellem szikrája is hiányozva belőlük, szenvedés számukra ez az értelmetlen erőszak természetükön: a természetén, mely egyedüli úr bennük, melynek öntudatlan felelőtlenségéből nem emelkedtek ki. Számíthatjuk-e hát őket a nemzethez, csupán azért, mert abban a közösségben élnek, amelyben a nemzet fiai is, de amelyhez nekik semmi szellemi közük nincs? Mint ahogy az egész emberiség körében, a kisebb közösségekben is végzetesen összekeveredve él ez a kétfajta ember, melyekről Szent Ágoston azt mondta, hogy voltaképpen csak erre a két fajra oszlik az emberiség: Isten és a

világ birodalmának polgáira. A nemzethez való tartozás sem származáson, anyanyelven, állampolgárságon vagy lakóhelyen múlik. Egyedül szelleme által tartozhat bárki is a nemzethez, minthogy az szellemi valóság és közösség.

Ez a körülmény igen nehézé teszi a nemzethez való tartozást. Mert nemcsak az következik belőle, hogy az úgynevezett született nemzettagok sem valamennyien valódi nemzettagok, s jöhettek be ősei Árpáddal, lehetett dédje nádor a szent királyok udvarában, ő esetleg mégsem tagja a magyar nemzetnek, hanem jelenti azt is, hogy távolról sem elég e nemzet nyelvét megtanulni, vagy akár művelni is, s hangosan vallani magát tagjának, még akkor sem mindig, ha e vallomás őszinte; nem elég a nemzet szellemének és hivatásának *ismerete* sem, bármily tudós részletességgel is: valami több kell: a *tudatnak*, az *átélt*-ségnek oly mélysége és formája, amit pontosabban már szavakkal nem lehet kifejezni.

De minthogy a nemzeti szellem kultúrális alkotás, mégpedig igen magasrendű kultúrális alkotás, befogadására is csak a kultúra bizonyos fokán képes az ember. Nemzettaggá a kultúrálódással együtt emelkedik az ember. S annak a nemzetnek a tagjává, melynek kultúrájában a kultúrát kapja. Minél öregebb egy nemzet, minél magasabb fokán van a fejlődésnek, tehát minél gazdagabb hagyományban és mélyebb öntudatban, annál nagyobb feladatot ró a leendő nemzettagra. Generációk családi fejlődése és hagyománya nélkül csak kivételes szellemeknek, zseniknek sikerülhet e feladat teljesítése, mint ahogy általában generációk előzménye kell a tökéletes kultúrához az átlagember esetében. Bennük csakis akkor

válhat teljessé a nemzetiség, ha családjuk már generációk életének folyamán lassan és szervesen beletagolódott a nemzet közösségébe, áthatva annak szellemétől. A származásnak tehát *nem biológiai*, hanem *szellemi* szerepe van az egyén nemzetisége körül. Ahol a nemzeti hagyomány családi hagyomány, ott beszélhetünk született nemzettagokról. S különböző nemzetiségű szülők esetében az a döntő, melyik családi hagyomány lesz az új sarjadék hagyományává, szellemévé. Akinek ősei Árpáddal jöttek be, annak tehát helyzeti előnye van. Az van. Ám ezzel együttjár a nagyobb felelősség. Annál nagyobb szűgyen, ha nem emelkedik a nemzetbe. S itt mutatkozik meg legerősebben az is, hogy mennyire nem nyelvében él a nemzet. Nagyon szépen beszélhet valaki magyarul, írhat is e nyelven, akár remekműveket: mégis, valami miatt érezzük tévedhetetlen biztossággal, hogy mégsem magyar. De a magyar nép nyelvét csak törve beszélő fiatal Széchenyi kapitány már a legigazibb s leghívebb magyarok sorába tartozott.

A nemzet tehát «jobbjaiban» él. Ők a nemzet. S ha nem tesszük meg ezt az éles különbséget, mely megint csak a nép és nemzet közti különbség, akkor, ismételjük, felesleges a két szó használata, mert semmi sem különíti el a dolgokat, melyeket jelentenek. Mondhatjuk, hogy ez a régi rendi nemzetfogalom továbbélése, a tétel igazságán ez semmit sem változtat. A nemzet igenis arisztokratikus fogalom. A nemzet valóban «rend»: a nép arisztokráciája. Mindig az volt és az is marad. Egykor jogi kritériumokhoz kötötték. A nemzet az uralkodó és az arisztokrácia, hangzik *Joseph de Maistre* híres XVIII. századi meghatáro-

zása, bár akkor sem volt mindenik nemes valódi nemzettag. A XIX. század elején már szellemi arisztokráciává emelték a nemzetet és *Hans von Gagern* így határozta meg: «ha a nemzet nézeteiről, vágyairól, ítéletéről, magas érdekeiről beszélek, nem a koldus gyermekére gondolok, hanem elsősorban a nemzet jobbaira, gondolkodó részére, magvára, tekintet nélkül korra, nemre és állásra». Némelykor egészen szűkre húzódik a nemzet köre. Volt idő, mikor a magyar nemzetet csak a királyi család jelentette, mert egyedül az övé volt még a hagyomány és hivatástudat, mely a nemzet szellemének magva lett. S Szent István korában rajta kívül alig voltak képviselői annak a szellemnek, mely az európai magyarság nemzeti-ségének csírája volt. Sem a felnégyelt Koppány, sem a királyi vezér, a német Vencelin nem volt az. A nemzethez tartozás — ne habozzuk végre kimondani — *kiválasztottság és kegyelem*. S nyilván az optimisták jámbor ábrándja marad örökre, sajnos, az óhaj, hogy a névleges nemzeti közösség teljes egészében valódi öntudatos nemzetté váljon. Ez épp oly meddő vágy, mint minden megkereszteltben krisztusi leket keresni.

Nincs tehát semmiféle *objektív* jegye a nemzet-hez tartozásnak. A felületes, nyelvhez és más külsőséghez kötött nemzetfogalomnak és a rajta alapuló asszimilációs nacionalizmusnak lett a következménye a nemzet felhígulása. A nyelv és más külsőségek asszimilációjával nem érheti be a nemzeti lekiismeret: a belső életforma, a szellemi magatartás mélyeiben rejlik a nemzetiség biztosítéka. S ki lát ide be? Ki ítélné bárkinek a nemzeti érzületéről, nemzethűségéről? Ebben a kérdésben éppen oly gyarló az emberi ítélet, mint

bármikor, midőn valakinek erkölcsi értékéről kell ítélnie. Az emberi bíró csak azt tudja megítélni, — többé-kevésbbé, — megsértett-e valaki cselekedettel egy tételes törvényt. A szellemnek pedig, erkölcsnek és nemzetiségnek egyaránt, nincsenek tételes törvényei. Itt csak a szubjektív bizonyosság vagy elégedetlenség, a lelkiismeret ítélhet, mert csak ő lát be e mélységbe, ám nem mindenki éber a lelkiismeret, s nem mindenki követi szavát, mégha hallja is.

A nemzethez tartozás személyes dolog. Mint-hogy istenadta képességeken múlik, a szellemi felemelkedés és az eszmének való odaadás képességén, voltaképpen senki felelősségre nem vonható miatta. Mint ahogy a vallás, Isten és ember viszonya is teljesen személyes dolog. Nem lehet senkitől követelni a nemzeti tudatosságot, mert kétséges, hogy egyáltalában képes-e rá. S éppen így, merőben esztelenség valakit nemzeti érzése miatt megvetni vagy üldözni. A nemzeti hovatartozás éppen úgy autonom joga az embernek, mint a vallási meggyőződés. Ezzel szemben azonban nincs joga részt kérni vagy erőszakolni a nemzet életében, sorsának irányításában olyannak, aki nem nemzettag. A nemzet joggal tiltakozik idegen beavatkozás ellen. Persze ezt nem lehet racionálisan elképzelni. A nemzet lényegében nem szervezett intézmény, nincsenek jogilag körülírt alkotmánya és szervei. Közvéleményszerűen foglалhat csak állást. De állást kell foglalnia. Mert ha senki nemzeti érzületét ember meg nem ítélheti is, cselekedeteit kénytelen megítélni, mert a cselekedeteknek hatásuk van kifelé is, a közösségre és a nemzet szellemére nézve is. Az ítélet azonban szinte a végtelenségig fellebbezhető. A történelem

hozza és az utókor mondja ki. A nemzet kezében nincsen semmiféle anyagi szankció, mint ahogy jutalmazni sem tud mással, mint azzal, hogy körébe fogad és elfogadja hűségünket, munkánkat, áldozatunkat.

Fejtegetéseink folyamán igyekeztünk megállapítani a nép, állam, nemzet tiszta lényegét, különbségeiket és a köztük levő viszonyt. Más kérdés azonban, minő szerep jut a népnek és államnak, a többi történeti tényező közt, a nemzetek történeti kialakulásában. S még itt is két probléma rejlik, a szerint, hogy magát a nemzet *szellemét*, vagy a tényleges nemzeti *közösséget* tekintjük. Általános szabály aligha állítható fel, mint ahogy történeti nemzetfogalmat és nemzetfejlődést is többfélet láttunk. Ugyanannak a nemzetnek a fejlődése folyamán is változhat a nép és állam szerepe a nemzet életében. Csak az egyes esetek minél nagyobb számának a vizsgálata nyújthat támpontot a fejlődés tipikus vonásainak megállapítására. De tudnunk kell azt is, hogy a típusok sohasem foglalják magukba az összes lehető és tényleges változatokat. Olyan tapasztalati törvényhez pedig, mint a természettudományok világában, sohasem vezethet a legszorgosabb összehasonlító vizsgálat sem.

Egy belátás azonban kényszerítő erővel lép fel vizsgálataink eredményeként, s ez az, hogy a mai állapot, a népnemzet nemzetállamának uralma minden természetes, egészséges és békés fejlődésnek útjában áll. Már magábanvéve az fenyegető veszély, hogy a nemzet és állam azonosítása, sőt felcserélése arra vezet, hogy az állam törvényekkel szabályozhatja esetleg a nemzet mibenlétét, a nemzeti erényeket és bűnöket, mint ahogy

egykor a vallás dolgaiban döntött hatalmi szóval, s ezzel üres formalizmussá szikkasztja a nemzeti-ség eleven életét. Ami isteni, profanizálódik, ami erkölcsi kérdés és személyes dolog, jogi és hatalmi ügygé torzul. A nemzetiség erkölcsi veszélye rejlik abban is, hogy az államot nem a morál, hanem az államérdek vezérli. A nemzet missziója e viszonyban imperializmussá süllyed. A több-féle néplakta országokban pedig teljesen megold-hatatlan a népnemzet nemzetállamának kérdése. A nemzetállam szükségszerűen csak egyetlen nemzet állama lehet, s ha a nemzet a néppel azonosítottik, vagyis népnemzet, akkor az ország-lakó népek közül csakis egyetlen nép tarthat igényt a nemzet rangjára. Mindaddig, míg a többi népben fel nem ébred a nemzeti öntudat, nincsen is baj. Ám ezt a felébredést nem lehet megaka-dályozni, illetve, nem lehetett megakadályozni. Már pedig mi történik, ha a népekben nem az uralkodó népnemzet öntudata ébred fel, vagyis nem asszimilálódnak, hanem a tulajdon népi-ségüket fejlesztik nemzetiséggé, s külön nemzet tagjainak érzik magukat, sőt oly nemzetek tagjainak, melyek a szomszédban önálló nemzeti államok birtokosai? Csak körül kell tekintenünk. A *népi* kisebbség magábanvéve nem ad gondot, de annál nagyobb gondot ad a *nemzeti* kisebbség. Világos, hogy egyetlen nemzetállam sem tűrhet a maga területén idegen nemzeti öntudatot és aspirációkat. Az összeütközés elkerülhetetlen te-hát, s a vita a népnemzet és nemzetállam elve alapján örökre eldönthetetlen.

A nemzetiségi kérdés ma a vallásháborúk «*cujus regio ejus religio*» elvének stádiumában van. Pedig megoldás nem érhető el a területi autonó-

miák módszerével, mert ezzel csak a regionális kisebbségek száma szaporíttatnék, s ezek lép-
nének az országos kisebbségek helyére. De nem
segít a számarány következetes keresztülvitele az
államigazgatás, gazdasági és kulturális élet egész
területén sem, mert az alkalmasság nem függ
népiségtől vagy nemzetiségtől. Csakis annak az
elvnek az elfogadása segíthet, ami a valláshábo-
rúnak is véget vetett: a szétválasztás; állam és
egyház szétválasztása után most a nemzet és
állam szétválasztása, lényegüknek megfelelően.
Mint a vallás, úgy a nemzetiség is személyes
emberi jog, meggyőződés, akarat és szellem kér-
dése, szabadság; s a nemzet éppen úgy független
az államtól, mint az egyház. A nemzet tisztán a
nemzeti társadalom ügye, mint ahogy az egyház
a híveié. Az államnak csak a társadalom általános
szervezése és védelme keretében van köze hozzá.
Ha ez az elv magvalósul, nem okoz gondot népek
vagy nemzetek állami hovatartozása, megszűnik
a szakadatlan veszély, mely nagy és egyébként
életképes állami egységeket fenyeget szétrob-
banással, éppen akkor, midőn minden körülmény
nagy állami egységek létrejöttét sürgeti, elsősor-
ban Európa egységét. Az emberiség legközelebbi
jövője, Európa mai nemzeteinek pedig egész
sorsa alighanem azon múlik, véget ér-e idejében
a mai imperialista nemzetállamok korszaka,
mielőtt öngyilkos küzdelmükön tönkre nem megy
az emberi civilizáció és kultúra. De ha nem is
látunk ily sötéten, azt az aggodalmat akkor sem
hallgattathatjuk el, hogy e türelmetlen, hódító-
kedvű nemzetállamok és népnemzetek éppen úgy
diszkreditálni fogják a nemzetiség magasztos
eszméjét, mint egykor a vallással tette az állam.

De a történetfilozófus optimista. Ő bízik a tiszta nacionalizmus megmenekülésében, mert meggyőződése, hogy a történeti fejlődés a kíváncsú irányba halad, mégha a napi események más látszatot is mutatnak.

A magyarság számára, ha hű maradt volna nyolcszáz éves hagyományaihoz és nem enged a nyugati befolyásnak, e kérdések és feladatok igen világosak volnának. Mert ha most, fejtegetéseink végén, a nyugati és a magyar nemzetfogalmat összevetjük a nemzetnek tiszta dialektikai úton leszűrt eszméjével, egy pillanatig sem kerülhetünk a nemzeti elfogultság gyanújába, ha a magyar nemzetfogalmat ítéljük a tiszta eszméhez közelebb állónak. Az igazi, ősi nemzetfogalom, melyet nem zavart még meg a számunkra használhatatlan nyugati változat, nem volt hozzákötve sem a földhöz, sem a vérhez, sem a nyelvhez, nem volt hozzákötve a népiséghez, hanem egyedül a szellemhez, az életformához, belső magatartáshoz és a nemzeti hivatás vállalásához. Állama pedig nem volt türelmetlen nemzetállam, hanem valódi birodalom, mely más országlakó népek népiségének megsemmisítésére sohasem tört, sőt ápolta azt. A magyar nem asszimilálni akart: kormányozni. S ő értett ennek a művészetéhez, ősi örökségként. Hiszen szellemének első mozdulata e sajátos nemzeti eszme és államfelfogás kialakítása volt. Csiráját és a képességet hozzá keletről hozta, s itt Nyugat határszélén a legnyugatibb eszme, a kereszténység tüzeiben tisztította. Ha hű marad hozzá e mai, oly más tüzekkel lángoló időkben is, különös dicsőség jut számára: ő őrizi, e keleti jövevény, s éppen keletisége örökből, a legnyugatibb hagyományt és ő a jövő előhírnöke.

E hivatás teljesítése nem könnyű. Áldozat. Mily egyszerű és kényelmes volna «méppé» süllyedni vissza, szerény «faji» keretek közé! Mennyi problémától, gondtól, aggodalomtól és rettegéstől szabadulnánk meg! S mennyi ellenségtől! De nekünk, méltóképpen őseinkhez, meg kell maradni nemzetként. Meg kell hoznunk ezt az áldozatot, Európáért és az emberiségért: a szellemért! Szokott dolgunk az áldozathozatal. S nem régi dicsőségen való merengés ez a hivatástudat, nem egy kis nép korszerűtlen, idejét mult erőlködése, nem a tönkrement úr úrhatnásága. Isteni parancs vállalása ez.

UTÓSZÓ.

Ez a tanulmány abból a dolgozatomból sarjadt ki, mely «A magyar nemzeti szellem» címen a Magyarságtudomány 1937. évfolyamában jelent meg. Itt a 23. lapon szóltam a sajátos magyar nemzetfogalomról, létéről, eredetéről, jelentőségéről. (Ennek a tanulmánynak egyébként szövegét is felhasználtam jelen munkám utolsó fejezetében. Az eredeti szöveg azonban a tárgyalt kérdéseket részletesebben és nagyobb filozófiai szakszerűséggel fejtegeti.)

Ha munkám merőben a tudományos szakörök számára készült volna, a problémát szélesebb összefüggésben, részletesebben és gazdagabban fejtettem volna ki. Így mindenesetre bővebben foglalkoztam volna bevezetőül az eszme, az eszmény, a fogalom és a valóság alkatával és viszonyával. Szenteltem volna egy fejezetet külön a nyugati nemzetfogalom és nacionalizmus kifejlődése összefüggő és részletes rajzának. Ismerttettem volna a különböző tudományos felfogásokat kérdéseinkről kritikai állásfoglalás keretében. S végül a fejtegetéseket a magyar nemzeti szellem egy olyanféle, de részletesebb rajzával zártam volna le, aminő az imént idézett tanulmányomban is olvasható. De kiadómmal egyetértésben arra a meggyőződésre jutottunk, hogy e könyvnek

minél szélesebb elterjedtséget kell biztosítani, s ez a szempont következményekkel járt a terjedelem dolgában is, a mellett, hogy az előadásban a tárgy minél közvetlenebb, *in medias res* megragadását és előadását tette kívánatossá. Ezért főként arra volt gondom, hogy a magyar fejlődés rajza legyen lehetőleg teljes, s azok a fejtegetések elegendők a meggyőzésre, melyek a magyar nemzetfogalom rangját igyekeznek megállapítani, a nemzet tiszta eszméjével szembeesítve. Ez a rajz természetesen csak vázlat, korántsem igényli a részletes ábrázolás érdemét. A kutatás mai állapotában, midőn az alapvető részletmunkálatok alig-hogy megindultak, teljességre törekvő összefoglalásról amúgysem álmodozhatunk. Csak a fejlődés általános, fő vonulási irányát sejtethjük, s nagy, szembetűnő gócpontjait ismerhetjük fel. A kiszabott terjedelem pedig még fokozottabb vázlatosságra kényszerített. Így az átmenetek és változatok belesúmultak a fejlődés általánosságába és az általános típusokba. Arra törekedtem, hogy legalább a magyar nemzetfogalom sajátossága, eredete, fejlődése s történeti alkatának rétegződése kellőképpen kidomborodjék. Tudatában vagyok annak is, hogy a részletekre vonatkozó eredményeim nem mind véglegesek, a további kutatás sokat korrigálni fog közülük. Magam is inkább kiindulásnak szánom dolgozatomat. De az alapfelfogás igazságába vetett meggyőződésemm szilárd. Erről már az eddigi bizonyító anyag is meggyőződött.

Ez a könyv történetfilozófiai tanulmány, s a történetfilozófus azon az anyagon végzi munkáját, melyet a szaktörténészek hordtak össze. Így én is, noha nem egy részletre vonatkozólag magam

is folytattam forrástanulmányokat, nagyjában historikusaink eredményeire támaszkodtam.

Első helyen a modern magyar történettudomány nagy korpuszát kell említenem, *Hóman* Bálint és *Szekfü* Gyula Magyar Történet-ét, mely mai történetismeretünknek és történetsszemléletünknek valóban alapja és irányítója. De sohasem jöhetett volna létre munkám *Deér* Józsefnek a magyar nemzeti öntudat fejlődésére vonatkozó alapvető kutatásai nélkül. Tudomásom szerint *Szekfü* Gyula és *Deér* József voltak az elsők, akik hozzám hasonló értelemben vehető sajátos magyar nemzetfogalom létre mutattak rá. *Szekfü* a Három nemzedék 3. kiadása 206. l.-n, — a szöveget jelen munkámban Deákról és a nemzeti törvényről szólva idézem, — *Deér* pedig Pogány magyarság, keresztény magyarság című könyvében a 187. l.-on ezt írja: A magyarság már jelen hazája területén feltűnésekor «sem alkotott a szó mai értelmében egységes, tehát egyfajú és egynyelvű nemzetet. A magyarok régi hazájukból rendkívül rugalmas népfogalmat hoztak magukkal, melynek nem a faji és nyelvi egység, hanem a közös politikai és katonai vezetés adott tartalmat, amely tehát idegen népek és néprészek csatlakozásának és megszervezésének tág teret engedte» (v. ö. : 44., 90. ll.). Újabban *Csekey* István foglalkozott A magyar nemzetfogalom című tanulmányában (1988) a kérdéssel, jobbra politikai-jogi szempontból. Napjaink egyre szaporodó, inkább publicisztikai-irodalmi, mint tudományos kísérleteire itt nem terjeszkedhetünk ki. A polemikát pedig eleve kirekesztettük vállalt feladataink közül.

Az itt következő rövid irodalmi összefoglalás-

ban csak azokat a munkákat említtem fel, melyek felfogásom kialakulására hatással voltak, vagy melyekből tényleg anyagot merítettem. Ez a felsorolás egyben az olvasó további érdeklődésének is utat mutathat. Az egykorú iratokat, forrásműveket, a szövegben közölt idézetek eredőhelyeit egyáltalában nem közlöm, miután munkám inkább a nagyközönség számára készült.

Az első fejezethez csak *Szekfü* Gyula A faji kérdés és a magyarság, s Fajbiológiai vagy történeti egység című tanulmányait említtem, — megjelentek a Történetpolitikai tanulmányok című kötetében, 1924-ben, — továbbá *Bartucz* Lajos nagy művét, A magyar ember, 1938. Ezek tisztázzák a faj és nemzet viszonyát. (Bartucz művéről írtam a Protestáns Szemle 1939. évfolyamában, 194. sk. II.)

A második fejezethez felhasználtam két cikket, Árpád népe (Tükör, 1938., 358. sk. II.) és Szent István nemzete (Napkelet, 1938., 322. sk. II.). Az egész fejezetre nézve alapvető tanulságokat *Deér* József két könyvéből merítettem: Heidenisches und Christliches in der altungarischen Monarchie, 1934. és Pogány magyarság, keresztény magyarság, 1938. A Róma-eszméhez s általában Szent István reformjához l. *Balogh* József tanulmányait: Nemzet és nemzetköziség Szent István Intelmeiben (Irodalomtörténeti Közlemények, 1926), Szent István és a Róma-eszme (Budapesti Szemle, 1927), A magyar királyság megalapításának világpolitikai háttere (Századok, 1932). A magyarság eredetéről és őstörténetéről, l.: *Németh* Gyula: A honfoglaló magyarság kialakulása, 1930, *Szekfü* említett két tanulmányát, *Hóman* i. m. I. k. és Szent István, 1938., *Zichy* István gróf:

A magyarság őstörténete és műveltsége a honfoglalásig, 1923. Az Árpádok származásáról *Hóman* Bálint eredményeit fogadtam el, i. m. és A magyar hún-hagyomány és hún monda, 1925; újabban Szent István életrajzában foglalta össze felfogását (1938). A mai magyar pásztor nyilatkozatát l. *Luby* Margit: Az alföldi pásztor jellemrajzához (Társadalomtudomány, 1937. 204. l.).

A harmadik fejezet irodalmát ugyancsak *Deér* Józseffel kell kezdenem. I. m.-n kívül l. Közösség-érzés és nemzettudat a XI—XII. századi Magyarországon (Bécsi Magyar Történeti Intézet Évkönyve, 1934), és A magyar nemzeti öntudat kialakulása (Magyarságtudomány, 1936). A nyugati és a magyar felfogásról a jövevények kérdésében *Balogh* József írt Nemzet és nemzetköziség... c. idézett tanulmányában. A natio kérdéséhez l. *Deér* cikkét a *Hóman-Emlékkönyvben*, 97—103. ll., *Pogány* magyarság..., 229. sk. ll., továbbá *Krisztics* Sándor: Nemzet és állam, 1914. 238. l. Az első gestánk szerzőjéről *Hóman* ír, A Szent László-kori Gesta Ungarorum... 1925. 105. l. A középkori nemzetiségi viszonyokról *Hóman*: Magyar Történet, I. k. 14. sk. ll., 284. sk. ll., *Szekfü* Gyula: A magyarság és kisebbségei a középkorban (Magyar Szemle, 1935), *Deér*: *Pogány* magyarság... 187. sk. ll. *Laskai* Ozsvátot idézi *Halász* Gábor: Magyar középkor (Magyarságtudomány, 1937. 64. l.). A másik *Laskai*-idézetet l. *Deér*: *Pogány* magyarság... 261. l. *Aeneas Sylviust* idézi *Benda* Kálmán: A keresztény közösség, Magyarország és a török hatalom a XV. században (A Bécsi Magyar Történeti Intézet Évkönyve, 1936. 6. l.). Ugyanő idézi a

francia költőt is, u. o. 29. l. A Habsburgokkal való viszonyunkra s az idegengyűlöletre vonatkozólag a *Hóman—Szekfü*: Magyar Történet megfelelő kötetein kívül l. *Szabó Dezső*: Küzdelmeink a nemzeti királyságért, 1917., a németiség magatartásához l. *Horváth Magda*: A török veszedelem a német közvéleményben, 1937. A burgundi példát *Huizinga* írja le, *Niederländisches Nationalbewusstsein* (Wege der Kulturgeschichte, 1930. 208. sk. II.). Ez a tanulmány egyébként is mélyen bevilágít a nemzetté fejlődés titkaiba. Deér kutatásait a nemzeti öntudat fejlődéséről folytatja *Benda Kálmán*: A magyar nemzeti hivatástudat a XV—XVII. században, 1937. Brandolinit idézi *Balogh József*: Nemzet és nemzetköziség..., 7. l., Zay Ferencet *Deér*: Pogány magyarság..., 257. l.

A negyedik fejezet anyagát a szövegben megjelölt forrásokon kívül a két alapvető összefoglalásból merítettem, *Szekfü Gyula*: Iratok a magyar államnyelv kérdésének történetéhez, 1926. és *Kornis Gyula*: A magyar művelődés eszményei, 1927. A nyelv és nemzetiség viszonyához l. *Kerecsényi Dezső*: Elvi kérdések a régi magyar irodalomban (Minerva, 1928), a népiességhez *Horváth János*: A magyar irodalmi népiesség Faludittól Petőfiig, 1927. Emellett használtam a Magyar Történet megfelelő köteteit és *Szekfü Három nemzedék-ét*. Bécs magatartásáról *Miskolczy Gyula*: A kamarilla a reformkorszakban, 1939., a nemzetiségi törvény historikumáról *Nagy Iván* írt: A nemzetiségi törvény a magyar parlament előtt, 1930.

Az ötödik fejezet történelmi és irodalmi áttekintéseül az olvasónak elsősorban az 1931-ben

Vierkandt által kiadott *Handwörterbuch der Soziologie*-nak *Volk und Nation, Patriotismus, Grundformen des menschlichen Zusammenlebens* c. cikkeit, s *Meinecke* alapvető művét, *Weltbürgertum und Nationalstaat* (1928-ban hetedik kiadás), ajánlom. Magyarul *Concha Győző*: *Politika I.* (1907), *Krisztics Sándor*: *Nemzet és állam* (1914), újabban *Asztalos Miklós*: *Korszerű nemzeti eszme*, s *Csekey i. m.*

*

A szerző, mielőtt elválna az olvasótól, ki bizalmával ajándékozta meg és türelmesen végig követte fejtegetéseit, nem akar néhány dolog megemlézése nélkül búcsút venni.

Ez a tanulmány szigorúan tárgyilagos tudományos kutatások és elmélkedések eredményeként született meg. E vizsgálatok eredetileg azt szolgálták, hogy a nemzetfogalom tisztán dialektikus úton nyert formája a tényleges történeti nemzetképződés és nemzetfogalom formáival vettessék össze. Természetes volt, hogy a kutató a hozzá legközelebbi esetet sem hagyja megvizsgálatlanul. S ekkor örömteljes meglepetéssel ismerte föl, hogy nemzetének önnön lényegéről alkotott fogalma és az eszmével szemben tanúsított magatartása oly közel áll a tiszta filozófikus álláspont-hoz, magához az igazsághoz, mint semmi más nemzeté. De fölismerte azt is, hogy éppen ebben rejlik nemzete jövőjének és hivatásának biztosítéka és alapja. S ekkor ráeszmélt, hogy eredményei nem pusztán elvont tudományos teljesítmények. Ezzel a felelősséggel bocsátja őket útjukra.

Előre tudatában van annak, — erről már bi-

zonyságot is szerezhett, — hogy ezek az eredmények sokakban meglepetést, sőt talán idegenkedést keltenek, újszerűnek és időszerűtlennek látszanak a jelenben. Holott a szerző csak ősi és örökkévaló érvényű eszméről fújta le a feledés porát. És bármily fogadtatásban részesül is munkája, szilárdan meg van győződve róla, hogy ősei nyomdokába lépett és a maga szerény módján nemzetét szolgálja.

Budapest, 1939 június.

TARTALOM.

I. Bevezetés.

Nemzet, nemzeteszme, nemzetfogalom. — A tanulmány célkitűzése. — A mai nemzetfogalom. — Kritikája. — A nemzetfogalom és a valóság ellentmondásából fakadó probléma megoldási kísérletei. A nemzetállam államnemzete. Asszimiláció. Kisebbségek. — Ez a fogalom nyugati nemzetfogalom, Magyarországon idegen, csak átvett. — A nyugati nemzetfogalom történeti következményei. — A kivezető út. — A nyugati nemzetfogalom és a magyar nemzet..... 5

II. A magyar nemzet eredete.

Szent István soknyelvű birodalma. — Nyugati elvi alapja. A Róma-eszme. — Keleti csírája. A sajátos magyar nemzetfogalom és államfelfogás forrása. — A nyugati nemzetek keletkezése a törzsből. — A magyar nemzet keletkezése a birodalomból. — A lovas nomád szellem, életforma és birodalom. — A magyar nemzet fogantatása. — Nemzeti szellemének, öntudatának, közösségtudatának alapja: az Árpádok származási hagyománya. — E hagyomány jelentősége és történeti következményei. — A magyar nemzet eredete, összetétele. — A magyarság sorsa a nemzetté alakulásig. — Álmos vezérré választása 26

III. Az ősi magyar nemzetfogalom.

Az ősi magyar közösségi tudat. — A középkor eleji magyar közösségi tudat. — A nemzeti közösség létesülése. — Idegenek befogadása. —

A magyar hospitalitás a nyugati inhospitalitás idején is. — A magyar és nyugati nemzetfogalom eltérő fejlődése. — Gens és natio. — A középkori magyar nép és magyar nemzet. — A középkori magyar nemzetfogalom. — A Szent Korona tana. — A középkori magyar birodalom és népei. — A középkori keresztény univerzalizmus. — Felbomlása és az újkori nacionalizmus kifejlődése. — A magyar nemzet az új viszonyok közt. — Hivatástudata. — A középkori és újkori magyar idegenellenesség okai és formái. — Mátyás nemzeti királysága. — A szittya hagyomány. Nemzetfogalma, hivatástudata, nacionalizmusa és állama. — A Mátyás utáni idegengyűlölet. Az 1505. évi rákosi végzés. — A török-kori magyar nemzet, nemzetfogalma és hivatástudata. Állama. Viszonya az ország népeihez. — «Két pogány közt...» — A nemzeti egység. A magyar «széthúzás». — A kimerült nemzet új hivatástudata. — Nemzet és népek, nemzet és állam az új helyzetben..... 54

IV. A nyugati nemzetfogalom és a magyarság.

A találkozás, s körülményeinek és következményeinek általános jellemzése. — A modern nacionalizmus eredete és fejlődése. — II. József nyelvrendelelete, s annak hatása. — Herder jóslatának hatása. — A nyelv és nemzetiség viszonyának fejlődése. — A «nemzeti felújulás» nyelvmozgalma. Csokonai. Bessenyei. — A modern nyugati nacionalizmus betörése. Az ősi nemzetfogalom elhomályosodása. Csak a «reakció» és a «nemzetietlenek» védik. Az országlakó népek békéjének felbomlása. Bécs szerepe. A «Finis Hungariae» kezdete. — A modern nyugati nacionalizmus és nemzetfogalmának magyar formái. Kazinczy. A közvélemény. Kölcsey. A nemzet és emberiség Széchenyinél. A Közhasznú Esmeretek Tára. A nemzet és a magyar nemzet fogalma Széchenyinél. József nádor a nemzet szétbomlásáról. Wesseleányi a nemzetiségi kérdésről. Kossuthék. — Az ősi nemzeti szellem ellenállása: Széchenyi Hunniája. — A nemzet és nép fogalmának iro-

dalmi vizsgálatai a reformkorban. Erdélyi, Szon-
tagh. — Az ősi szellem még egy «protestálása»: Szűcs Ábrahám, a «pipás nemes». — Negyven-
kilenc után. Kemény. Eötvös. — Az 1868. évi
nemzetiségi törvény. — A bomlás folytatódik 99

V. Nép, nemzet, állam.

Visszatekintés és a probléma kitűzése: mi a nem-
zet lényege és mik a nemzetet létesítő tényezők?
— Az állam s a népi és nemzeti közösség. — A faj
s a nép és nemzet. — A nép és nemzet lényege:
szelleme. — A nép és nemzet létrehozó tényezői.
— A nép és nemzet különbsége. — Az egyén
és a nép. A népi kultúra. — Az egyén és a nem-
zet. A nemzeti kultúra. — Faj, nép, nemzet
viszonya. Néplélek és nemzeti szellem. A való-
ságos nemzet alkata. — A nemzet a történet-
ben. — A nemzeti szellem létmódja s viszonya
az emberi egyének három típusához. — Ki a nem-
zet tagja? — A nép és állam szerepe a nemzet
történeti kialakulásában. — A népnemzet nemzet-
államának kritikája. — A magyar nemzetfoga-
lom és államfelfogás mint megoldás. — Nemzeti
hívásunk 168

Utószó 209

KULTÚRA ÉS TUDOMÁNY

ÚJ SOROZAT

BARTHA DÉNES: Beethoven

BENEDEK MARCELL: Irodalomesztétika

CZETTLER JENŐ: Az emberi gazdálkodás
története

GYERGYAI ALBERT: A mai francia regény

HALÁSZ GÁBOR: Az értelem keresése

JOÓ TIBOR: Bevezetés a szellemtörténetbe

NÉMETH LÁSZLÓ: Magyarország és Európa

NÉMETH LÁSZLÓ: Berzsenyi

PUKÁNSZKY BÉLA: A mai osztrák irodalom

REMÉNYI JÓZSEF: Amerikai írók

Cs.SZABÓ LÁSZLÓ: Levelek a száműzetésből

SZABOLCSI BENCE: Bevezetés a zenetörté-
netbe

BÁRÓ VILLANI LAJOS: A renaissance úttörői

FRANKLIN-TÁRSULAT KIADÁSA

1940 JAN. -2.

